

Ю. С. Кононенко, С. В. Джолос

ДЕРЖАВА І РЕВОЛЮЦІЇ

Монографія

Черкаси
2022

УДК 340.12 : 323.27

К 64

*Рекомендовано Вченою радою
Черкаського національного університету ім. Богдана Хмельницького.
Протокол № 8 від 23 червня 2022 р.*

Рецензенти:

Васильчук Є. О. – доктор політичних наук;

Корновенко С. В. – доктор історичних наук, професор;

Мойсієнко В. М. – кандидат історичних наук, доцент;

Юрко С. С. – кандидат юридичних наук.

Кононенко Ю. С., Джолос С. В.

К 64 **Держава і революції** : монографія. Черкаси : Видавець
О.М. Третяков, 2022. 316 с.
ISBN 978-617-7827-36-7

Монографія присвячена проблематиці держави і революцій. Окреслено особливості ліберального, соціалістичного та консервативного бачення теоретико-правових аспектів і сутності революцій. Осмислено політико-правові уроки буржуазно-демократичних і соціалістичних революцій. Розкрито основні ідейно-теоретичні засади революцій минулих епох і сучасності. Виявлено особливості «кольорових» революцій сучасності та ті ризики, які вони несуть суспільству. З'ясовано особливості відносин держави та особи, у т.ч. і в контексті революційних подій. Встановлено, що політико-правова стабільність є запорукою добробуту суспільства та визначено основні засади її забезпечення. Висвітлено основні засади формування консолідованого, соціально-захищеного суспільства як провідної функції держави, що гарантує її існування, стабільний розвиток, національну безпеку.

Монографія призначена для студентів, аспірантів, викладачів, науковців та усіх, хто цікавиться проблематикою держави і революцій.

УДК 340.12 : 323.27

ISBN 978-617-7827-36-7

© Кононенко Ю. С., Джолос С. В., 2022

Присвячується Державі

*як найбільшій цінності та
найвищому досягненню суспільства,
що забезпечує його розвиток,
добробут і процвітання*

*Художник Абрахам Босс.
Фронтиспіс з книги Томаса Гоббса
«Левіафан, або Матерія, форма і влада
держави церковної і цивільної» (1651 р.)**

---

* Левіафан – символ могутньої Держави, що володіє безмежною силою і владою.

Зміст

Слово до читача	6
Вступ	7
Глава 1. Теоретико-правові аспекти і сутність революцій: ліберальний, соціалістичний та консервативний погляди	17
Глава 2. Політико-правові уроки буржуазно-демократичних і соціалістичних революцій	41
Глава 3. Основні ідейно-теоретичні засади революцій минулих епох та сучасності	71
Глава 4. Кольорові революції сучасності та їх вплив на буття держави і суспільства.....	101
Глава 5. Держава та особа: революційний контекст ...	137
Глава 6. Політико-правова стабільність як запорука добробуту суспільства	175
Глава 7. Формування консолідованого, соціально-захищеного суспільства як провідна функція держави, що гарантує її існування, стабільний розвиток та національну безпеку	213
Висновки	251
Список бібліографічних посилань	281
Summary	299
Післямова	313
Відомості про авторів	314

Слово до читача

Відомо, що політичні мислителі, які насмілювалися публічно висловлювати свої думки, в епоху Святої Інквізиції ризикували опинитися на багатті з власних книжок. По завершенню ери Просвітництва вони отримали можливість поповнити «кошик народної мудрості» своїми думками (звичайно, разом із головами, відтяжими на гільйотині). За часів царя-батюшки на них чекали рудники і копальні Сибіру. У 20-30-ті роки минулого століття поважати революційний порядок їм допомагали чекістські маузефи. А демократично сформована в Німеччині у 1933 р. влада пропонувала їм «безкоштовну мандрівку» до концтабору...

Трактати вільнодумців, так само як і картини видатних митців та паркет з панських садиб, завжди знаходили практичне використання у холодні та голодні роки, зігріваючи не тільки душу, але й тіло санкюлотів у напівзруйнованих хатах спустошеної революцією країни...

Разом із тим, звертаємо увагу прискіпливих цензорів на ту обставину, що, на відміну від лібералів і соціалістів, які постійно прагнуть радикальних суспільних перетворень, помірні консерватори завжди виступають за збереження старих порядків, тобто підтримують правлячий режим навіть тоді, коли не є його прихильниками та піддають критиці пануючий лад. Річ у тім, що консерватори пам'ятають історичний досвід, шанують надбання і звичаї минулих поколінь, поважають законність і правопорядок, цінують державність та традиційні інститути, розуміють, що існуючий устрій, з усіма його недоліками, є значно кращим, ніж недалеке і невміле реформаторство та хаос революційних потрясінь.

Тож, зауважимо, що найбільш патріотичною ідеологією з-поміж усіх існуючих є саме поміркований консерватизм, і навіть палкі його прихильники жодною мірою не являють собою загрози для суспільства, правопорядку і владних інститутів, оскільки мріють лише про досконалість та велич Держави.

*«Револуція –
це жахливий трагікомічний спектакль...
хаос легковажності і люті...
(за якого) всі види злочинів
змішуються з усіма видами безумств».*
(Едмунд Берк,
«Роздуми про революцію у Франції»,
1790 р.)

Вступ

Актуальність теми дослідження зумовлена тим, що впродовж кількох останніх століть із завидною постійністю відбуваються революції. Значна частина населення не розуміє їх деструктивного характеру, вбачаючи у них своєрідну панацею, яка може вирішити всі проблеми і негаразди життя.

Водночас, історичний досвід та події сьогодення (як його сучасне продовження і віддзеркалення) переконливо свідчать, що революція не зробила жодну країну заможнішою, а жоден народ – щасливішим.

При цьому, на превеликий жаль, за влучним висловом Г.В.Ф. Гегеля, «Історія вчить лише тому, що вона нічому не вчить», тож, не дивно, що «Історія повторюється двічі – спочатку у вигляді трагедії, потім у вигляді фарсу».

Про позитивні наслідки революцій до нас було сказано достатньо, навіть занадто... Тож, у межах цієї праці, яка являє собою своєрідний **етатистський дискурс**, розмірковуючи із державницьких позицій, ми зосередимо свою увагу на критичному осмисленні

революцій та всіх тих ризиках, які вони несуть суспільству.

Варто пам'ятати, що з часів Ж.Ж. Руссо і Декларації прав людини і громадянина 1789 р. різного роду політичні діячі проголошують, що народ – це «джерело влади», годують його ідеями про «народний суверенітет» та особливу роль у державному будівництві... Все це, безумовно, створює благодатне середовище для використання наївних народних мас підступними клептократами-політиканами під час боротьби за владу. Універсальним інструментом означеної «боротьби» є революція, під час якої відбуваються руйнація державних устоїв, грубе порушення законності і прав людини, знищення економіки, люмпенізація суспільства, внутрішній розбрат і загострення міжнародної обстановки. Тож, внаслідок революційних потрясінь, суспільство замість омріяних «свободи, рівності, братерства» і заможного життя одержує вищезгадані «досягнення».

Таким чином, надзвичайно важливим завданням політико-правової науки є розкриття справжньої природи і сутності революцій, виявлення їх руйнівного впливу на буття держави, суспільства і громадян, а також віднайдення основних засад діяльності держави щодо недопущення революційних потрясінь і здолання їх негативних наслідків.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Пропонована монографія пов'язана з темою наукової роботи кафедри державно-правових дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького на 2021-2026 рр. «Актуальні проблеми публічного права в Україні в контексті

євроінтеграції» (державний реєстраційний номер: 0121U112230).

Мета і завдання дослідження. Метою наукового дослідження є виявлення істинного ества, природи і сутності революцій, їх впливу на життя суспільства і держави та основних засад діяльності останньої щодо недопущення революційних потрясінь і здолання їх негативних наслідків. Реалізація поставленої мети досягається за допомогою виконання таких дослідницьких завдань:

- окреслити особливості ліберального, соціалістичного та консервативного бачення теоретико-правових аспектів і сутності революцій;
- осмислити політико-правові уроки буржуазно-демократичних і соціалістичних революцій;
- розкрити основні ідейно-теоретичні засади революцій минулих епох і сучасності;
- виявити особливості «кольорових» революцій сучасності та їх вплив на буття держави і суспільства;
- з'ясувати особливості відносин держави та особи, у т.ч. і в контексті революційних подій;
- вказати, що політико-правова стабільність є запорукою добробуту суспільства та визначити фундаментальні підвалини її забезпечення;
- висвітлити основні засади формування консолідованого, соціально-захищеного суспільства як провідної функції держави, що гарантує її існування, стабільний розвиток та національну безпеку тощо.

Об'єктом дослідження є політико-правова дійсність та закономірності буття суспільства, що визначають належні умови нормального існування і функціонування держави як виразника та гаранта інтересів суспільства.

Предметом дослідження є революція як деструктивне явище, що загрожує інтересам суспільства та держави, а також основні засади діяльності останньої щодо недопущення революцій та здолання їх негативних наслідків.

Методологія дослідження представлена системою підходів, методів, прийомів і принципів наукового пізнання, що, зокрема, включає: формаційний і цивілізаційний підходи, діалектику і метафізику, дедукцію та індукцію, методи моделювання і прогнозування, логічний, генетичний, системний, функціональний, телеологічний, історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-юридичний (догматичний) методи, принципи раціоналізму, детермінізму, об'єктивної істини, верифікації, історизму, плюралізму істини тощо.

Теоретичну базу дослідження склали наукові праці з теорії та історії держави і права, історії політичних і правових учень, філософії права, конституційного права, історії, філософії, економіки, політології та інших наук. Ідейним підґрунтям роботи стали погляди таких класиків політико-правової думки, як Е. Берк, Ж. Боден, Т. Гоббс, Л. Гумплович, М. Дюверже, Л. Дюгі, Н. Макіавеллі, К.П. Побєдоносцев, Полібій, М.Т. Цицерон, Г.Ф. Шершеневич та ін., а також погляди таких авторів Новітнього часу, як В.О. Гусєв, Джеймс Александер, Дж. М. Кейнс, О.Д. Керімов, Ю.М. Оборотов, М. Оверченко, С.П. Сисягін, В.С. Філонич, В.Є. Чиркін, В.М. Щекотихін та ін.

Загалом же, у контексті цього дослідження важливе значення належить ідеям та працям таких мислителів і діячів:

- епохи Античності, як Аристотель, Епікур, Лао-цзи, Платон, Полібій, М.Т. Цицерон;

- епохи Середньовіччя, як аль-Фарабі, Фома Аквінський;

- епохи Ренесансу, як Ж. Боден, Н. Макіавеллі;

- Нового часу, як Г. Бабьоф, М. Байлз, Ч. Беккарія, Дж. Бентам, Е. Берк, Н. Бонапарт, П.В. Верньо, Вольтер, Х. фон Вольф, Дж. Гаррінгтон, Г.В.Ф. Гегель, О.І. Герцен, Т. Гоббс, Л. Гумплович, Л. Дюгі, Г. Еллінек, Ф. Енгельс, Т. Карлейль, М. Конський, М.М. Коркунов, Ф. де Ларошфуко, Г.В. Лейбніц, Дж. Лілберн, Ф. Ліст, Дж. Локк, Маколей, Ж.П. Марат, К. Маркс, Д.І. Менделєєв, Дж. Мільтон, Ш.Л. де Монтеск'є, А. Мюллер, Ф.В. Ніцше, Павло Алеппський, К.П. Побєдоносцев, Дж. Прістлі, С. фон Пуфендорф, М. Робесп'єр, С.Д. Родс, Ж.Ж. Руссо, Дж. Савіль Галіфакс, К. Салмазій, Г. Сент-Джон Болінгброк, О. Сідней, А. Сміт, Б. Спіноза, Р. Стилль, П.А. Столипін, А. де Токвіль, Х. Томазій, Дж. Уінстенлі, Р. Фільмер, І.Г. Фіхте, А.В. Холланд, Б.М. Чичерін, Г.Ф. Шершеневич, Р. Штаммлер;

- Новітнього часу, як Ж. Аділова, Д. Аль-Ріфаї, О.В. Афанасьєва, М.О. Баранов, М.О. Бердяєв, Дж. Блюм, М.В. Буроменський, В.В. Бушанський, І.В. Венедіктова, І.А. Гвоздева, В.П. Горбатенко, В.М. Горобець, П. Губер, В.О. Гусєв, Г.Г. Демиденко, Джеймс Александер, В.В. Дубічинський, К.В. Душенко, М. Дюверже, Дж. Елліс, Б. Жєнтара, І. Ігнатович, Л.С. Камінський, А. Камю, Дж. М. Кейнс, Дж. Кєньйон, О.Д. Керімов, Л.Р. Клейн, Т.В. Ковальова, Є.В. Колєсніков, Г.М. Комкова, А.О. Кондрашев, А.І. Кормич, А.Ф. Крижановський, В.І. Кузицин,

С.С. Кузнець, Б. Кухта, Е. Кьост, З. Ландау, О.Е. Лейст, В.І. Ленін, С.Л. Лисенков, А.В. Ліхтенштейн, С.Р. Лях, В.В. Маклаков, О.В. Малько, О. Мамедов, Л.С. Мамут, А.З. Манфред, Ж.К. Мартен, І.Л. Маяк, О.М. Мироненко, Дж.Е. Мід, Ф.Е. Модильяні, В.М. Мойсієнко, А. Мончак, В.С. Нерсесянц, С.О. Новосельський, Ю.М. Оборотов, М. Оверченко, Дж. Олмейер, Є. Онацький, Г. Пайда, Р. Палмер, О.В. Петришин, М. Рей, А. Романюк, Ф.Д. Рувельт, Самі Магді, П.Е. Самуельсон, Н. Саркозі, С.П. Сисягін, О.Ф. Скакун, В.А. Смолій, Б.В. Соколов, Р.М. Солоу, П. Сорокін, Дж. Сорос, В.С. Степанков, В.І. Тимошенко, Дж. Тобін, К.-Ж.К. Токаєв, М.О. Троїцький, В.С. Філонич, М. Хаддад, Ф.А. Хайєк, О. Хакслі, Н.М. Хома, Ж. Хюссене, В.А. Чехович, В.Є. Чиркін, Т.В. Чухліб, О.Б. Широкоград, О.В. Шуба, В.М. Щекотихін, Н.Б. Яргомська та ін.

Емпірична база дослідження представлена багатим фактологічним матеріалом щодо сутності та діяльності держави, революцій минулих епох і сучасності, а також законодавством, матеріалами статистичного і довідкового характеру та іншими джерелами знань щодо предмета дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що монографія є одним з перших цілісних і комплексних фундаментальних наукових досліджень сучасності, що присвячено проблематиці держави і революцій, де сформульовано нові наукові положення та висновки, що пропонуються до уваги наукової громадськості, зокрема:

уперше:

- розкрито основні ідейно-теоретичні засади революцій сучасності;

- виявлено особливості «кольорових» революцій сучасності та їх вплив на буття держави і суспільства;

- висвітлено основні засади формування консолідованого, соціально-захищеного суспільства як провідної функції держави, що гарантує її існування, стабільний розвиток та національну безпеку;

удосконалено:

- розуміння сутності відносин держави та особи, у т.ч. і в контексті революційних подій;

- уявлення щодо політико-правової стабільності як запоруки добробуту суспільства та основних засад її забезпечення;

набули подальшого розвитку:

- ідеї ліберального, соціалістичного та консервативного підходів до розуміння теоретико-правових аспектів і сутності революцій;

- основні ідейно-теоретичні засади революцій Нового і Новітнього часу;

- теоретичні міркування щодо основних політико-правових уроків буржуазно-демократичних і соціалістичних революцій тощо.

Теоретичне значення одержаних результатів полягає у визначенні істинного ества, природи і сутності революцій, виявленні їх деструктивного впливу на життя суспільства і держави та розкритті основних засад діяльності останньої щодо недопущення революційних потрясінь і здолання їх негативних наслідків. Вбачається, що окреслення усіх тих бід і прогнозування ризиків, які революції несуть суспільству, мають сприяти формуванню державницького світогляду у громадян і посадовців, а також підвищенню рівня загальної правової культури суспільства, а відтак – і його убезпеченню від

повторення у сучасності помилок минулого, які занадто дорого обходяться в майбутньому. Крім того, у монографії розкрито основні засади забезпечення політико-правової стабільності та соціально-економічного добробуту суспільства, що є запорукою загального благоденства. Положення, що містяться у монографії, покликані сприяти подальшому розвитку теорії та історії держави і права, історії політичних і правових учень, конституційного права, філософії права та політології.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що основні положення пропонованої роботи можуть бути використані у: а) науково-дослідницькій сфері – як підґрунтя подальшої розробки проблематики держави і революцій; б) політичній сфері – при формуванні внутрішньої і зовнішньої державної політики, спрямованої на забезпечення процвітання суспільства; в) правотворчості – при розробці нормативно-правових актів, які визначають основні засади правового статусу, відносин і взаємодії держави, суспільства та особи; г) навчальному процесі – при підготовці підручників, навчальних посібників та викладанні таких курсів, як «Теорія держави і права», «Проблеми теорії держави і права», «Історія держави і права», «Історія політичних і правових учень», «Філософія права», «Конституційне право», «Політологія» та ін.; г) виховні сфері – при формуванні державницького світогляду, системи цінностей, правової свідомості і культури, що сприятиме утвердженню поваги громадян до держави та її інститутів, а відтак – і підвищенню рівня законності та забезпеченню панування правопорядку у суспільстві тощо.

Основні положення цієї монографії були **опубліковані** як цикл з 7 статей на тему «Держава і революції», що видавалися у наукових фахових журналах «Публічне право» (№№ 1-4 (41-44) за 2021 р. і № 1 (45) за 2022 р.) та «Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право» (№ 70 за 2022 р.).

Структуру монографії зумовлено метою, завданнями, предметом та логікою дослідження. Монографія складається з таких традиційних елементів, як вступ, сім глав, висновки, список бібліографічних посилань, резюме англійською мовою (Summary), а також включає розділи «Слово до читача», «Післямова» та «Відомості про авторів». До складу монографії, також, входять 10 рисунків та 1 діаграма. Загальний обсяг монографії становить 316 сторінок, з яких 298 сторінок складає основний текст, 18 сторінок займає список бібліографічних посилань, що містить 161 позицію.

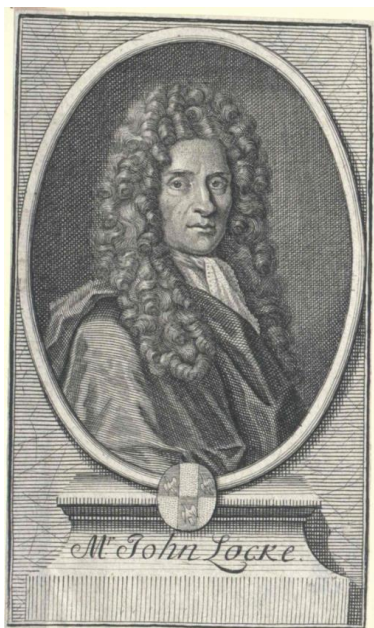

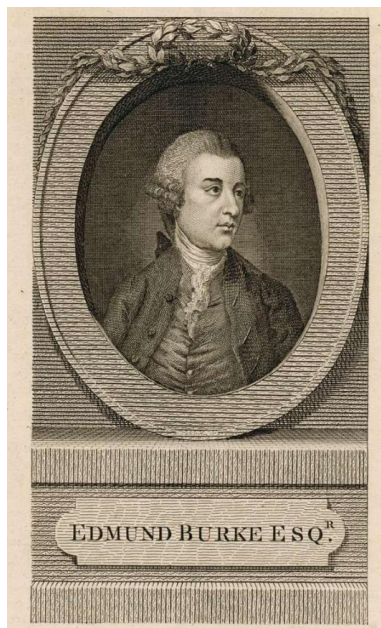

Глава 1.

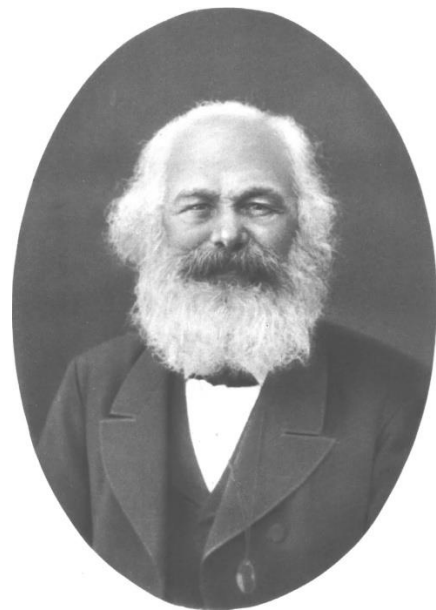
Теоретико-правові аспекти
і сутність революцій:
ліберальний, соціалістичний
та консервативний погляди

*Джон Локк
(1632 – 1704),
основоположник
лібералізму*

*Едмунд Берк
(1729 – 1797),
основоположник
консерватизму*

*Карл Маркс
(1818 – 1883),
основоположник
соціалізму*

*«Нема справи, влаштування якої
було би складнішим,
ведення небезпечнішим,
а успіх сумнівнішим,
ніж заміна старих порядків новими».*
(Нікколо Макіавеллі,
«Державець», 1513 р.)

В суспільній і науковій думці наявна певна ідеалізація різноманітних акцій непокори, протестів, бунтів, повстань, революцій тощо та героїзація їх учасників. Маса сприймають революціонерів як «своїх», вихідців з народу, відважних героїв і хоробрих патріотів, які самовіддано борються проти тиранії мерзенної влади і соціальної несправедливості... Водночас, більшість пересічних громадян чомусь не замислюється над тим, чи дійсно можна вважати героїчними діяння конкретних революціонерів, наприклад Я.М. Юровського чи М. Робесп'єра...

Революційні рухи прославлялися у радянські часи аби продемонструвати історичну тяглість боротьби пролетаріату за побудову комуністичного суспільства. Так само, вони оспівуються і західними демократіями, які вбачають у них поступ народовладдя та перший крок до «свободи, рівності, братерства». При цьому, «якісь там» сотні тисяч чи мільйони жертв сприймаються як «жалюгідна дрібниця» на шляху до високої мети. Тож, фактично, апологети революцій, попри ореол гуманістів, мислителів, романтиків та ідеалістів, насправді діють у найгірших традиціях макіавеллізму відповідно до принципу «мета виправдовує засоби». Зауважимо, що

занадто оптимістична оцінка повстань у теоретичному та історичному плані сприяє активному насадженню у наш час революцій у країнах третього світу, що доволі часто призводить до їх остаточного знищення. Таким чином, важливим завданням сучасної політико-правової науки є розкриття істинної сутності революцій та виявлення їхнього деструктивного впливу на життя суспільства, для чого, насамперед, слід звернутися до теоретико-правових аспектів та сутнісних засад революції як такої.

Загалом, проблематика революцій та сталого розвитку держави і суспільства перебувала у полі зору безлічі давніх і сучасних мислителів, серед яких, у контексті нашого дослідження, варто згадати таких класиків політико-правової думки, як аль-Фарабі, Ч. Беккарія, Е. Берк, Ж. Боден, Х. фон Вольф, Т. Гоббс, Л. Дюгі, Ф. Енгельс, Епікур, М. Конський, Г.В. Лейбніц, В.І. Ленін, Дж. Локк, Н. Макіавеллі, К. Маркс, С. фон Пуфендорф, А. Сміт, Б. Спіноза, Х. Томазій, Фома Аквінський, а також таких вчених Новітнього періоду, як Дж. Блюм, В.В. Бушанський, В.П. Горбатенко, Г.Г. Демиденко, Джеймс Александер, К.В. Душенко, А.І. Кормич, Б. Кухта, О.Е. Лейст, В.С. Нерсисянц, Є. Онацький, О.В. Петришин, М.О. Троїцький, О.Б. Широкоград та ін.

Разом із тим, на нашу думку, деякі аспекти досліджуваної проблематики так і не знайшли належного відображення у науковій літературі, тож у межах цієї глави ми плануємо: а) виявити та охарактеризувати сутність та теоретико-правові аспекти революції і «права на повстання»; б) окреслити основні уявлення про сутність революції з точки зору найповажніших політико-правових доктрин – лібералізму, консерватизму,

соціалізму; в) розкрити ідейну глибину та контроверсійні напрямки теорії суспільного договору, яка одночасно може служити й обґрунтуванню, й запереченню революції, прав людини і демократії; г) викрити антидержавну та антисуспільну сутність революцій, які посягають на такі фундаментальні цінності, як загальне благо, мир, безпека, порядок, щастя, добробут і спокій людей; г) вказати на визначний потенціал теорії солідаризму Л. Дюгі у контексті забезпечення суспільної злагоди та добробуту тощо.

За означенням, згідно з «Юридичною енциклопедією», революція – це різкий, стрибкоподібний перехід від одного якісного стану до іншого, від старого до нового в розвитку певних явищ природи, суспільства, пізнання; переворот у суспільному розвитку або його виявах у тій чи іншій сфері суспільного життя... Соціальна революція супроводжується докорінним переворотом у житті суспільства, наслідком якого є ліквідація віджилого суспільного ладу і заміна старих державно-правових інститутів новими [1].

Політична революція (від лат. revolution – поворот, переворот) – це кардинальні глибокі зміни панівного політичного режиму, заміна його іншим, що відбуваються у дуже швидкому темпі, найчастіше через насильство, примусову зміну системи політичних відносин, заміну більшості політичних інститутів, кардинальне оновлення або зміну панівних правових норм, зміну конституції, панівних політичних цінностей, етичних та естетичних норм і цінностей, зміну політичної свідомості і культури. Це зміна всієї політичної системи, у зв'язку з чим також відбуваються швидкі зміни соціально-економічної моделі, форми власності, виробничих відносин, способу й

отримання винагород за працю, самих винагород. Це насамперед розв'язання питання про політичну державну владу, зміна правлячої еліти, зміна панівної ідеології та всіх її структурних елементів, передусім політичних доктрин [2, с. 372-373].

У наведеному вище означенні вказано, що політична революція – це «зміна всієї політичної системи, у зв'язку з чим також відбуваються швидкі зміни соціально-економічної моделі». Якщо взяти до уваги, що саме соціально-економічна модель (базис) визначає політичну систему (надбудову), маємо всі підстави казати, що революція, таким чином, перевертає життя суспільства з ніг на голову, оскільки, фактично, насильницькі політичні зміни спричиняють зміну усталеної соціально-економічної моделі (що є неприпустимим!).

Разом із тим, основні політичні доктрини (ідеології) – лібералізм, соціалізм, консерватизм [3, с. 980-994] – по-різному оцінюють сутність та єство революцій. Так, з точки зору лібералізму, право на повстання є правом народу, що випливає із суспільного договору та сприяє утвердженню природних прав людини, зокрема, свободи, рівності та демократії. З точки зору соціалізму, за висловом К. Маркса, «революції – це локомотиви історії» [4, с. 693], адже, на думку прихильників марксизму-ленінізму, саме революції сприяють переходу від однієї суспільно-економічної формації до іншої, що є важливою засадою історичного поступу. Натомість, на думку основоположника консерватизму Е. Берка[†], революція –

[†] Тут і далі цитати Е. Берка наведено за виданням:

Берк Э. Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию / сокращенный перевод с английского Е.И. Гельфанд. М. : Рудомино, 1993. 144 с.

це «жахливий трагікомічний спектакль», «хаос легковажності і люті... (за якого) всі види злочинів змішуються з усіма видами безумств» [5; 6, с. 71]. Тож, всебічне осмислення революцій з точки зору основних політико-правових доктрин – лібералізму, соціалізму і консерватизму – є важливою засадою з'ясування їх сутності.

Спроба теоретичного обґрунтування права народу на повстання (революцію) була зроблена основоположником лібералізму Дж. Локком [7, с. 384-405], та деякими іншими мислителями XVII-XVIII ст., які, розвиваючи вчення про суспільний договір, вважали, що народ, як рівноправна сторона цієї угоди, має природне право у будь-який час її розірвати, особливо у разі, якщо влада порушує закони і править неефективно або тиранічно. Втім, при всій повазі та щирій симпатії до постаті Дж. Локка, не слід забувати, що його праці значною мірою були зумовлені необхідністю виправдання «Славної революції» 1688-1689 рр., яка вже відбулася, тобто є своєрідним панегіриком нововстановленому режиму. До того ж, «Славною» (або, як її ще називали, – «Безкровною») ця революція була лише в Англії, тоді як в Ірландії та Шотландії відбулися повстання якобітів, які чинили рішучий опір новій династії та англійцям аж до сумнозвісної битви при Каллодені у 1746 р.

Також слід пам'ятати, що теорія суспільного договору у викладі Т. Гоббса та німецьких мислителів XVII – XVIII ст. (С. фон Пуфендорф, Х. фон Вольф, Х. Томазій), в цілому, містила діаметрально-протилежні до Локкових висновки. За Гоббсом, у додержавному «природному стані», через неприборканість людських

пристрастей та егоїзму, панувала «війна всіх проти всіх», для здолання якої народ уклав суспільний договір та зрікся своєї безмежної природної свободи (у т.ч. і права на повстання) на користь держави, яка, для забезпечення миру, порядку та добробуту, подібно до могутньої морської потвори Левіафана, повинна мати необмежену силу та безмежну владу щодо підданих [8; 9, с. 218-219]. Продовжуючи міркування у цьому напрямку, німецькі мислителі епохи бароко (Пуфендорф, Томазій, Вольф) за допомогою ідей суспільного договору легітимізували та раціоналізували існуючі монархії, пропагували культ держави та запровадженого нею правопорядку [10, с. 107-109; 11, с. 84-90].

Таким чином, щодо договірної теорії, як ідейного підґрунтя права на повстання, слід зробити два основні висновки: по-перше, суспільний договір може обґрунтовувати як наявність, так і відсутність у народу права на повстання; по-друге, саме право на повстання (у разі визнання народу в якості рівноправної сторони суспільного договору) мало хоч якусь рацію лише у XVII-XVIII ст., коли, в умовах абсолютизму, спадкові монархи правили довічно, часто впродовж кількох десятиліть; тож, з утвердженням республіканської форми правління, яка передбачає виборність, змінюваність і короткостроковість правління влади, потреба в революціях відпала, адже легше просто дочекатися чергових виборів, аніж занурювати державу у багаторічний хаос революції та вихор анархії і громадянської війни.

У свою чергу, класики соціалістичної думки К. Маркс та Ф. Енгельс у своїй відомій праці «Маніфест Комуністичної партії» (1848 р.) закликають до побудови ідеального безкласового комуністичного суспільства з

суспільною власністю на засоби виробництва та зазначають, що «Історія всіх суспільств, що існували до цих пір, була історією боротьби класів. Вільний і раб, патрицій і плебей, поміщик і кріпак, майстер і підмайстер, коротше, гнобитель і пригноблений перебували в одвічному антагонізмі один до одного, вели безперервну, то приховану, то явну боротьбу, яка завжди закінчувалася революційною перебудовою всієї суспільної будови або спільною загибеллю ворогуючих класів» [12, с. 424].

Тож, прихильники революції стверджують, що «революція – це локомотив історії» [4, с. 693], адже без неї нібито не було би соціальних змін та прогресу, ні в плані розвитку свободи, жаданої лібералами, ні в плані утвердження рівності, омріяної соціалістами. При цьому, тисячі, а інколи мільйони, жертв зазвичай розглядаються як «ціна, яку доводиться платити за свободу та рівність».

...На відміну від означених вище доктрин, які, загалом, пропагують необхідність революційної перебудови існуючих порядків, політико-правова доктрина консерватизму, що сформувалася як реакція на події Французької революції, стверджує, що: вразлива, слабка, гріховна, скудоумна за своєю природою людина не повинна братися за перетворення світу, бо ризикує зруйнувати його; егоїстичні інтереси особи повинні узгоджуватися з потребами суспільства; політичні принципи слід пристосовувати до звичаїв, національних традицій та усталених форм суспільно-політичних інститутів; будь-яка суспільна традиція має перевагу над теоретичною схемою, якою б досконалою вона не видавалася; необхідно зберігати традиційні правові норми, ієрархію влади, соціальні і політичні структури та інститути; соціальні потрясіння є неприпустимими,

соціальні зміни мають бути поступовими; традиційні цінності (релігія, сім'я, закон, порядок) і держава повинні мати провідну роль у житті суспільства. При цьому, однією із засад консерватизму є обстоювання суспільної рівноваги, що зумовлює його надкласовий потенціал і значні стабілізаційні можливості [13, с. 268].

Основоположник консерватизму Е. Берк з обуренням писав, що з революційної точки зору «царевбивство, батьковбивство, людські жертви – вигадки і забобони... якщо можна вважати, що вони вчинені на благо народу, то їх цілком можна пробачити» [5; 6, с. 152]. Мислитель зазначає, що «Терпимість до використання злочинних методів робить їх найбільш вживаними, оскільки вони обіцяють найкоротший шлях до досягнення цілі порівняно з високим шляхом добродетності. Виправдання злодіянь та вбивств, вчинених в ім'я суспільного блага, скоро призведуть до того, що суспільне благо стане приводом, а злодіяння та вбивство – ціллю; і з цього моменту розбій, брехня, помста і страх, більш огидний, ніж помста, знадобляться для задоволення ненажерливих апетитів правителів» [5; 6, с. 158]. При цьому, Е. Берк влучно підмічає щодо нової влади, утвердженої революційним шляхом: «Жодна крапля їх крові не була пролита в ім'я країни, яку вони зруйнували. Вони нічим не пожертвували заради своїх проєктів, коли ув'язнювали короля, вбивали своїх співгромадян, змушували умитися сльозами тисячі гідних людей та благородних сімейств. Джерелом їх жорстокості був навіть не страх. Вона стала результатом впевненості у повній особистій безпеці. Вона штовхала їх на державну зраду, дозволяла чинити грабежі, насильство, вбивства,

криваву різанину та залишати попелища у розореній країні» [5; 6, с. 107-108].

Додамо, при цьому, що реформи, як такі, є результатом планомірної діяльності влади, а не юрби з вулиці. Так, скажімо, чимало позитивних та прогресивних зрушень мали місце в низці європейських держав у другій половині XVIII ст. завдяки політиці освіченого абсолютизму [14, с. 469-472]. У свою чергу, у Росії найбільше запам'яталися реформи Олександра II 1860-х – 1870-х рр. – селянська, фінансова, судова, військова, земська, освітня та ін. При цьому, сумна доля самого царя-реформатора наштовхує на думки про те, що, по-перше, блискучий політичний замисел мудрих державних мужів скудоумні піддані, сучасники та радикали, належним чином не оцінили; по-друге, якщо влада не виявляє жорстокості та насильства у ставленні до підданих, останні це сприймають як слабкість, що провокує гарячі голови, на кшталт «Народної волі», стріляти в царя, кидати у нього бомби, підривати вибухівкою свитський поїзд (1879 р.) і навіть Зимовий палац (1880 р.)...

Зауважимо, що подібні витівки і повстання «революціонери» дозволяють собі лише тоді, коли вважають центральну владу занадто слабкою, аби належно відреагувати на заворушення. Так Французька революція 1789-1799 рр. не знайшла відгуку у Росії, народ якої пам'ятав придушення повстання Пугачова двадцятьма роками раніше; так само, як і «Весна народів» 1848-1849 рр. – не мала відлуння у Росії за часів правління Миколи I. Натомість, поширення ідей Французької революції, масонства, таємних організацій відбулися за часів Олександра I, хоча високий авторитет царя – переможця Наполеона – врятував його правління від

заворушень. Однак вже у період міжцарів'я, 14 грудня 1825 р., відбулося Повстання декабристів, тоді як повстати проти монархії за часів поліцейської держави Миколи I не ризикнув ніхто (Польське повстання 1830-1831 рр. та численні повстання часів Російсько-Кавказської війни 1817-1864 рр. скоріше мали національно-визвольний характер та не ставили собі за мету знищення монархії як такої). На життя «доброго» царя-визволителя Олександра II було вчинено 7 замахів, тоді як широкій громадськості практично невідомі замаху на життя деспотичного Миколи I чи царя-контрреформатора Олександра III. Нарешті, революція 1905-1907 рр., Лютнева та Жовтнева революції 1917 рр. відбулися за часів царя Миколи II, який «своєю м'якістю, тактом у спілкуванні, скромними манерами на багатьох справах враження людини, що не успадкувала сильної волі свого батька» [15, с. 20-33].

Зазначимо, що зазвичай своїми діями революціонери досягають результатів, які є прямо протилежними їхнім цілям. Так Повстання декабристів 1825 р. підштовхнуло Миколу I до деспотичного правління, а вбивство ліберального царя Олександра II 1 березня 1881 р. призвело до доволі реакційного правління його наступника – Олександра III.

При цьому, після вбивства Олександра II, Романови намагалися частіше перебувати не в столиці, а в замських резиденціях, де легше було забезпечити їхню безпеку. У свою чергу, це негативно позначилося на якості управління, оскільки для прийняття в умовах самодержавства як важливих так і дріб'язкових рішень міністрам доводилося витратити по кілька днів на мандрівку зі столиці до місця перебування государя-

імператора та назад [16, с. 44-49]. При цьому, як влучно підмітив Е. Берк: «Вони (революціонери) не бачать шкоди у поганому управлінні справами суспільства, навпаки, вони вважають, що ці вади створюють сприятливі умови для революції» [5; 6, с. 138]. Тобто було би абсурдно казати, що революціонери хочуть покращити існуючу ситуацію: вони лише хочуть втілити свої проекти всезагальних змін [5; 6, с. 137-138], і фактично, навіть не допускають думки, що правими можуть бути не вони, а хтось інший. Тому задекларовані цілі революції – плюралізм, влада народу, свобода, свобода думки і слова тощо – є апріорі несумісними з нею.

Додамо, також, що право на повстання є несумісним з правами людини та верховенством права, оскільки вони, разом із законністю, правопорядком та іншими фундаментальними цінностями цивілізованого суспільства, зазвичай приносяться у жертву революційній доцільності.

Также, у даному контексті доречно буде згадати, що основною метою держави є забезпечення загального блага, миру, безпеки, порядку, щастя, добробуту і спокою людей, як про це сказано у працях багатьох класиків політико-правової думки. Так, Епікур зазначав, що головна ціль державної влади та основа політичного спілкування полягає у забезпеченні взаємної безпеки людей, подоланні їх взаємного страху, незаподіянні ними шкоди одне одному [17, с. 70]. Фома Аквінський стверджував, що мета державності полягає у забезпеченні загального блага [17, с. 121]. Аль-Фарабі вважав головною ціллю політики досягнення людьми щастя та кращої долі [17, с. 148]. Ж. Боден вказував, що вищою метою

державності є гарантування миру всередині людської спільноти, її убезпечення від нападу ззовні та турбота про справжнє щастя людей [17, с. 187]. Б. Спіноза називав ціллю громадянського стану убезпечення миру і безпеки [17, с. 313]. С. фон Пуфендорф вважав що призначення держави полягає у убезпечення порядку, спокою і безпеки [17, с. 343]. Г.В. Лейбніц зауважував, що метою держави є спільне благо та щастя кожного [17, с. 353]. А. Сміт стверджував, що головна ціль держави полягає у убезпеченні справедливості та захисті власності і права [17, с. 406]. Ч. Беккарія вважав, що метою утворення держави є убезпечення спокою, безпеки і певного рівня свободи [17, с. 411].

Таким чином, маємо всі підстави зробити висновок про те, що революція як така практично завжди має антидержавну й антисупільну спрямованість, оскільки прямо посягає на вищевказані цінності.

Тож, не даремно, кримінальне законодавство практично всіх держав світу, включаючи Україну [18], суворо карає дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади (ст. 109 КК України), посягання на територіальну цілісність і недоторканість держави (ст. 110 КК України), посягання на життя державного чи громадського діяча (ст. 112 КК України), масові заворушення (ст. 294 КК України), а також супутні їм хуліганства (ст. 296 КК України), грабежі (ст. 186 КК України), розбої (ст. 187 КК України), незаконне поводження зі зброєю (ст. 262, 263, 263-1 КК України), захоплення державних або громадських будівель чи споруд (ст. 341 КК України), умисне знищення або пошкодження майна (ст. 194, 347, 352, 378 КК України),

захоплення заручників (ст. 147 і 349 КК України), умисні тілесні ушкодження (ст. 121, 122, 125 КК України), убивства (ст. 115 КК України), посягання на життя представників органів влади (348, 379 КК України), насильство щодо представників органів влади (ст. 345, 346, 377 КК України) тощо.

При цьому, слід зазначити, що, по-перше, революціонери повстають не проти поганого правителя, а проти будь-якої влади, яка здається їм слабкою чи беззахисною; по-друге, внаслідок революції на зміну помірному правлінню (яке здається революціонерам слабким), як правило, приходить деспотичне; по-третє, нова влада зазвичай є завжди гіршою, ніж попередня, оскільки революцію роблять «низи», які за рівнем освіченості та інтелекту завжди поступаються «верхам», які вони скинули, та ще й на додачу не мають високих моральних якостей, які утримали би їх від кровопролиття у гонитві за владою для втілення своїх абсурдних проектів. Якщо ж революція, як це часто трапляється у наш час, відбувається за підтримки «іноземних партнерів», то про захист національних інтересів чи про збереження добробуту країни не можна говорити в принципі.

Видатний англійський мислитель Т. Гоббс, будучи сучасником Англійської революції та Громадянської війни XVII ст., стверджував, що смута – це хвороба, а громадянська війна – це смерть державного організму [11, с. 72]. Тому, «там, де певна форма правління вже встановилася, не доводиться розмірковувати про те, яка з трьох форм правління (демократія, аристократія чи монархія) є найкращою, завжди необхідно вважати найкращою існуючою» [10, с. 82].

Пояснення цьому, ще за півтора століття до Гоббса, надав видатний італійський мислитель епохи Ренесансу Н. Макіавеллі: «Нема справи, влаштування якої було би складнішим, ведення небезпечнішим, а успіх більш сумнівним, ніж заміна старих порядків новими. Хто би не виступав з подібними намірами, на нього чекає ворожість тих, кому вигідні старі порядки, та холодність тих, кому вигідні нові...» [19, с. 52].

У контексті нашого дослідження слід згадати розроблену видатним французьким мислителем кінця ХІХ – початку ХХ ст. А. Дюгі теорію солідаризму, згідно з якою у суспільстві має панувати не протистояння антагоністичних класів, а соціальна солідарність: хоч люди, будучи нерівними, належать до різних соціальних класів, тим не менше, кожна соціальна група виконує певну соціально важливу функцію, необхідну для всіх, тож, різні класи взаємно залежать один від одного і повинні не боротися між собою, а солідаризуватися [10, с. 222].

Зауважимо, що справедливість теорії солідаризму цілком підтверджує історичний досвід: наприклад, за часів феодалізму відносини між сеньйором і васалом визначає васальна угода (своєрідний аналог суспільного договору), так само відносини поміщика та селянина забезпечують їм взаємовигідний господарський та правовий порядок. Тож, не слід дивуватися, що на початку 1860-х рр. у Російській імперії прокотилася хвиля заворушень, оскільки селяни були невдоволені скасуванням кріпацтва та руйнацією традиційного господарського укладу і навіть надавали перевагу залежності від поміщиків з правом працювати на орендованій землі перед безземельною

свободою, яка позбавляла їх засобів до існування. Селяни казали: «Одна лише воля хлібом годувати не буде» [20].

У цьому контексті слід згадати, що відомий німецький мислитель, представник історичної школи права, Г. фон Гуго ще на початку ХІХ ст. влучно підмічав, що положення раба (або кріпака) є кращим, ніж бідняка [21, с. 333].

Тож, під час реформи 1861 р. хтось з селян переживав: «На кого нас покидаєш, барин?!», хтось був невдоволений умовами звільнення, хтось просив: «Хай буде по-старому: ми – ваші, а земля – наша!» [22, с. 1289]. Загалом, у літературі зазначається, що «становище «вільних» селян стало у багатьох випадках прикріше, ніж було невільних кріпаків» [22, с. 1289]. При цьому, факт залишається фактом: лише впродовж 1861 р. було зафіксовано 1176 селянських заворушень, тоді як впродовж попередніх 5 років, з 1855 р. по 1860 р., їх було тільки 474 [23, с. 558, 592].

Втім, невдоволення селян скасуванням кріпацтва може бути пояснене й інерцією мислення, неготовністю до раптових перемін чи соціокультурним шоком... Проте, у такому разі, нам доведеться визнати той факт, що громадська думка може бути хибною, неадекватно сприймати вимоги часу і потреби суспільства, а тому не завжди є гідною того, щоби братися до уваги при формуванні державної політики.

При цьому, не слід забувати, що на 1858 р. особисто вільні державні селяни складали 45,2% землеробського населення Європейської Росії [24, с. 310], а на російській Півночі, на Уралі, в Сибіру, у південних козацьких областях кріпацтво взагалі не було поширеним [25, с. 659-

725]. Тож, вельми значну частину підданих Російської імперії питання кріпацтва взагалі не обходили.

Водночас, скасування кріпацтва спричинило появу мільйонів безземельних селян, які у пошуках роботи переїжджають до міста, та, за відсутності гарантування соціально-економічних та трудових прав в умовах пришвидшеної урбанізації, перетворюються на революційно-налаштований робітничий клас (пролетаріат), подальша революційна активність якого вже не могла нікого залишити байдужим, оскільки сприяла знищенню імперії та її соціально-економічних устоїв, що призвело до загибелі мільйонів людей та зубожіння усіх тих, хто вижив у буремні часи революції та Громадянської війни 1917-1922 рр.

Отже, усвідомлення людством теорії солідаризму Л. Дюгі, відповідно до якої кожен клас виконує певну соціальну функцію, важливу для всього суспільства, сприяло би якщо не уникненню, то хоча би пом'якшенню у ХХ ст. революційних потрясінь та спричинених ними негативних наслідків.

Висновки, звичайно, кожен вправі робити сам, однак ми дійшли таких:

1. У політико-правовому аспекті, революція – це кардинальні глибокі зміни панівного політичного режиму, системи, інститутів, цінностей, норм, свідомості, культури, соціально-економічної моделі, форм власності, виробничих відносин та чинних правових норм, що відбуваються у дуже швидкому темпі, як правило, шляхом насильства.

2. Основні політико-правові доктрини (ідеології) – лібералізм, консерватизм, соціалізм – дають різну оцінку сутності революцій.

З точки зору ліберальної доктрини Дж. Локка та його послідовників, революція – це практичне втілення «права на повстання», що випливає з теорії суспільного договору та рівноправного становища у ньому народу та влади.

При цьому, зазначимо, що право на повстання є несумісним з правами людини і верховенством права, які приносяться в жертву революційній доцільності.

У свою чергу, Т. Гоббс вказував на втрату народом природної свободи в результаті укладення суспільного договору та передання державі відповідних прав, зокрема влади і монополії на застосування насильства, для забезпечення миру, порядку, безпеки і процвітання суспільства. Т. Гоббс, С. фон Пуфендорф, Х. Томазій, Х. фон Вольф за допомогою ідей суспільного договору обґрунтовували абсолютизм, культ держави та утвореного нею правового порядку. Тож, теорія суспільного договору, в різних інтерпретаціях, може як обстоювати, так і заперечувати демократію та права людини, зокрема і право на повстання.

З точки зору класиків соціалізму, К. Маркса, Ф. Енгельса та В.І. Леніна, революція – це «локомотив історії», який сприяє розвитку суспільства, переходу до більш прогресивної суспільно-економічної формації та ліквідації експлуатації людини людиною.

Консервативна доктрина, у слід за Е. Берком, розглядає революцію як «жахливий трагікомічний спектакль», «хаос легковажності і люті... (за якого) всі види злочинів змішуються з усіма видами безумств», при цьому, за Т. Гоббсом, смуга – це хвороба держави, а громадянська війна – її смерть.

3. Реформи повинні здійснюватися у край обережно, аби невміле реформаторство не знищило усталені

порядки, які упродовж багатьох років (віків) були основою політико-правового та суспільно-економічного буття. При цьому, реформи – це завжди справа мудрих державних мужів, на кшталт діячів епохи освіченого абсолютизму чи царя-реформатора Олександра II, а не натовпу з вулиці чи юрби самозванців.

4. Історія свідчить, що, зазвичай, революціонери повстають не проти деспотичного чи «поганого» правителя, а проти будь-якого режиму, що здається їм слабким чи беззахисним. Результатом революційних виступів, у кращому випадку, стає звернення влади до реакційної політики, а в гіршому – хаос у суспільстві, терор, війна (як громадянська, так і з зовнішніми супротивниками), занепад економіки, розруха, голод, епідемії, численні жертви, територіальні втрати, утвердження тиранії тощо. При цьому, нова влада завжди є гіршою за попередню: якщо революція здійснюється «низами», то високий рівень освіченості, інтелекту і спроможність нової влади управляти державою є вельми сумнівними; якщо революція здійснюється певною групою політичної еліти, то маємо всі підстави говорити про її трансформацію у купку відверто аморальних клептократів, які для задоволення своїх егоїстичних інтересів готові принести в жертву інтереси суспільства. Якщо ж революція інспірується «іноземними партнерами», то, цілком природно, що вона має на меті поставити державу на коліна. Таким чином, як свідчить історичний досвід, революція, як правило, є виявом політичного авантюризму, що спрямований на зміну існуючого державного ладу, що призводить до пограння національних інтересів та добробуту суспільства. При цьому, загалом, в умовах республіканської форми

правління, революції є виявом, насамперед, руйнівного начала. Оскільки конституції більшості країн передбачають правову можливість зміни владних структур на чергових виборах, зникає сама потреба занурювати державу і суспільство у стан багаторічного хаосу революційних потрясінь.

5. Враховуючи, що метою держави є забезпечення загального блага, миру, безпеки, порядку, щастя, добробуту і спокою людей, цілком очевидно, що революції мають загалом антидержавну й антисуспільну спрямованість, адже являють собою пряме посягання на вищевказані цінності. Тож, кримінальне законодавство різних країн світу не випадково передбачає достатньо суворі покарання за масові заворушення, дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, а також супутні їм правопорушення.

6. У плані пошуку належного стану політико-правового буття та недопущення революційних виступів, велика цінність належить теорії солідаризму Л. Дюгі, згідно з якою кожен клас виконує певну функцію, необхідну для всього суспільства та всіх інших класів, тому соціально-економічні відносини у суспільстві мають будуватися на засадах взаємодії, співпраці, взаємодопомоги, взаємодоповнення і толерантності класів та спрямування їх зусиль на досягнення спільного добробуту. Якби ці ідеї були усвідомлені суспільством раніше, можливо, йому вдалося би уникнути багатьох бід та трагедій, які принесли відомі історії революції.

Список використаних джерел:

1. Горбатенко В.П. Революція // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2003. Т. 5 : П – С. URL: <https://leksika.com.ua/12191010/legal/revolyutsiya> (дата звернення 08.12.2020).

2. Кухта Б. Революція політична // Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 372–373.

3. James Alexander. The Major Ideologies of Liberalism, Socialism and Conservatism // Political Studies. December 2015. Volume 63, Issue 5. Pages 980–994. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12136>.

4. Душенко К.В. Большая книга афоризмов. Издание 6-е, исправленное. М. : Издательство ЭКСМО-Пресс, 2002. 1056 с.

5. Берк Э. Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию / сокращенный перевод с английского Е.И. Гельфанд. М. : Рудомино, 1993. 144 с.

6. Берк Э. Размышления о революции во Франции и о прениях в некоторых лондонских обществах касательно сего события, содержащиеся в письме, предполагавшемся быть отправленным некоему благородному господину в Париж / пер. с англ. С. Векслер ; под ред. А. Бабича. London : Overseas Publications Interchange Ltd, 1992. 411 с.

7. Локк Дж. Сочинения : в 3 т. Т. 3. М. : Мысль, 1988. 623 с.

8. Гоббс Т. Избранные произведения : в 2 т. М. : Мысль, 1964.

9. Кухта Б. Левіафан // Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 218–219.

10. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред.: проф. Г.Г. Демиденка, проф. О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. 256 с.

11. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право : навчальний посібник. Київ : Правова єдність, 2009. 312 с.

12. Маркс К., Енгельс Ф. Манифест Коммунистической партии / Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения : в 39 т. Издание второе. М. : Государственное издательство политической литературы, 1955. Т. 4. С. 419–459.

13. Горбатенко В.П., Бушанський В.В. Консерватизм // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2001. Т. 3 : К – М. С. 267–268.

14. Конскій М. Просвѣщенный абсолютизмъ // Энциклопедическій словарь / Издатели Ф.А. Брокгаузъ, И.А. Ефронъ. Санктъ-Петербургъ : Типографія Акц. Общ. Брокгаузъ-Ефронъ, 1898. Томъ XXV: Пряга – Просрочка отпуска. С. 469–472.

15. Благоверный царь Николай Александрович и его семья // Московские епархиальные ведомости. 2000. № 10-11. С. 20–33.

16. Широкопад А.Б. Секретные операции царских спецслужб. 1877 – 1917 гг. М. : Вече, 2016. 352 с.

17. История политических и правовых учений : учебник для вузов / под общ. ред. акад. РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсесянца. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2006. 944 с.

18. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.

19. Макиавелли Н. Государь. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. СПб. : Азбука-классика, 2008. 272 с.

20. Троицкий Н.А. Россия в XIX веке : курс лекций для студентов вузов, обучающихся по направлению и специальности «История». М. : Высшая школа, 1997. 431 с.

21. История политических и правовых учений : учебник / под ред. О.Э. Лейста. М. : Юридическая литература, 1997. 576 с.

22. Панщина, Кріпацтво // Українська мала енциклопедія : у 8 т. / укл. проф. Є. Онацький. Буенос-Айрес : Друкарня «Чемпіон», 1962. Т. 5. Кн. 10 : Літери Ол – Пер. С. 1288–1289.

23. Blum J. Lord and Peasant in Russia: From the Ninth to the Nineteenth Century. New York, 1964. 656 p.

24. Українська радянська енциклопедія : в 12 т. Вид. 2-ге. Т. 3 : Гердан – Електрографія / гол. ред. М.П. Бажан. Київ : Головна редакція УРЕ. 1979. 551 с.

25. Крестьяне // Энциклопедический словарь / Издатели Ф.А. Брокгаузъ, И.А. Ефронъ. Санкт-Петербургъ : Типографія Акц. Общ. Брокгаузъ-Ефронъ, 1895. Томъ XVI-A: Кояловичъ – Кулонъ. С. 659–725.

Глава 2.
Політико-правові уроки
буржуазно-демократичних
і соціалістичних революцій

*Художник Жан-П'єр Уель.
«Взяття Бастилії» (картина 1789 р.)*

*«Французька революція показала наочно,
що програють ті, хто втрачає голову».*
(Станіслав Єжи Лец)

Революційний шлях суспільних перетворень був вельми популярним у попередні епохи та, на превеликий жаль, залишається таким і сьогодні. Часто це пов'язано з елементарним незнанням історії пересічними громадянами, занадто оптимістичними оцінками наслідків повстань минулих часів і свідомим підігріванням революційних настроїв широких верств населення, що використовуються безпринципними представниками політичних еліт під час боротьби за владу.

Разом із тим, у результаті здійснення революції, чомусь «світле майбутнє» настає далеко не завжди... Тож, у межах цієї глави ми спробуємо викрити справжнє ество та виявити основні наслідки революцій за допомогою засвоєння політико-правових уроків буржуазно-демократичних і соціалістичних революцій.

Загалом, проблематиці революції торкається безліч праць філософського, політичного, правового, історичного характеру, однак у межах цієї глави нас цікавитиме не тільки теоретичний, але й фактологічний матеріал щодо обраної теми, тож, першочергове значення у даному контексті належить працям таких класиків, як М.О. Бердяєв, Е. Берк, Ж. Боден, Павло Алеппський, Платон, П. Сорокін, А. де Токвіль, а також таких авторів ХХ – ХХІ ст., як В.М. Горобець, П. Губер, К.В. Душенко, Дж. Елліс, Б. Женгара, І. Ігнатович, Л.С. Камінський, Дж. Кеньйон, А.І. Кормич, Б. Кухта, З. Ландау, С.Р. Лях, Ж.К. Мартен, А. Мончак, С.О. Новосельський,

Дж. Олмейер, Р. Палмер, М. Рей, В.А. Смолій, Б.В. Соколов, В.С. Степанков, А.В. Холланд, Н.М. Хома, Ж. Хюссене, Т.В. Чухліб та ін.

З'ясування справжнього ества та наслідків революцій видається немислимим без засвоєння історичного та політико-правового досвіду Голландської революції 1566-1648 рр., Англійської революції 1640-1649 рр., Французької Фронди 1648-1653 рр., Визвольної війни під проводом Б. Хмельницького 1648-1657 рр. і Руїни 1657-1687 рр. (або ж Української національно-визвольної революції 1648-1676 рр.), Шведського Потопу у Речі Посполитій 1655-1660 рр., Французької революції 1789-1799 рр., Революційних та Наполеонівських воєн, Громадянської війни в США 1861-1865 рр., Російських революцій 1917 р. та Громадянської війни 1917-1922 рр., Революцій 1918 р. в Австро-Угорщині та Німеччині та ін. Тож, у межах цієї глави, нашою основною ціллю є виявлення істинного ества і наслідків революцій та осягнення основних політико-правових уроків, які були даровані суспільству ціною величезних людських жертв і матеріальних втрат під час буржуазно-демократичних і соціалістичних революцій.

Насамперед, слід сказати, що жодна революція не зробила нікого щасливішим, про що красномовно свідчать практично усі революції, що мали місце в історії.

Апологети революцій стверджують, що Англійська буржуазна революція або Громадянська війна в Англії середини XVII ст. була вельми прогресивним явищем, адже призвела до переходу від феодального до буржуазного ладу та навіть до встановлення республіки у 1649-1660 рр. Разом із тим, не слід забувати і про судилище та страту короля Карла I, розорення країни,

встановлення диктатури О. Кромвеля, вельми красномовним епізодом якої було спустошення Ірландії, коли «За наказом Кромвеля ірландські міста та замки бралися штурмом, причому винищувався не тільки гарнізон, але й усе католицьке населення, включаючи жінок та дітей» [1, с. 235]. Проф. Дж. Олмейер зазначає, що «Під час конфлікту, в Англії та Уельсі близько 85 тис. осіб загинули в боях, ще 127 тис. загинули поза бойовими діями (у т.ч. бл. 40 тис. цивільних). Боротьба в Шотландії та Ірландії, де населення становило приблизно п'яту частину населення Англії, була ще жорстокішою. У Шотландії загинуло близько 15 тис. мирних жителів, а ще 137 тис. мирних жителів Ірландії цілком могли загинути в результаті воєн. Всього майже 200 тис. людей, або приблизно 2,5 відсотка цивільного населення, втратили своє життя прямо чи опосередковано внаслідок Англійської громадянської війни протягом цього десятиліття, що робить Громадянські війни, мабуть, найкривавішим конфліктом в історії Британських островів» [2; 3].

Таким чином, по-перше, громадянську війну, найкривавіший конфлікт на території держави за всю її історію, повалення законної влади, спустошення країни, загибель сотень тисяч людей (кількох відсотків населення), релігійний фанатизм, терор та диктатуру О. Кромвеля дуже важко назвати прогресивними явищами; по-друге, неспроможність наступників Лорда-Протектора управляти країною іншими методами мала цілком закономірним наслідком реставрацію монархії Стюартів у 1660 р.; по-третє, Англія не знала спокою впродовж всієї другої половини XVII ст. — достатньо

згадати Повстання Монмута 1685 р., т.зв. «Славну революцію» 1688-1689 рр. та інші події.

Зазначимо, що полум'я революції може легко перекинутися з однієї країни на іншу, і навіть відносно невинні забавки, пов'язані з антиурядовими заворушеннями, тим не менше, можуть призвести до громадянської війни та залучення іноземних військ у внутрішній конфлікт. Так, карикатурним віддзеркаленням Англійської революції у Франції вважається Фронда 1648-1653 рр. [4, с. 813-815], що, однак, не завадило їй розпочатися війною памфлетів, а закінчитися знаменитою битвою в Сент-Антуанському передмісті Парижу 2 липня 1652 р., в якій обидві сторони під командуванням кращих полководців Франції епохи Людовіка Великого – війська Фронди під проводом принца Конде та урядові війська віконта де Тюренна – зазнали тяжких втрат...

Говорячи про революційні події середини XVII ст. не можна оминати увагою й український досвід. Вітчизняна громадська думка і масова свідомість зазвичай із захопленням сприймають Національно-визвольну війну під проводом Богдана Хмельницького 1648-1657 рр. та існування Української Козацької держави 1649-1764 рр. Віддаючи належне політичному та військовому генію українського народного героя – польського шляхтича гербу Абданк Богдана Хмельницького, разом із тим, не слід забувати, до яких наслідків призвела Хмельниччина. Сучасник тих драматичних подій, архідиякон Павло Алепський згадував: «Скільки ляхів перебили козаки! Сотні тисяч з жінками і дітьми, не залишаючи з них жодного... Що стосується породи жидів та вірмен, то їх зовсім винищили...» [5, с. 33, 40].

З'ясувати точну чисельність загиблих під час Визвольної війни 1648-1657 рр., з очевидних причин, майже неможливо. Більшість джерел обмежуються абстрактними згадками про «численні жертви і руйнування» [6, с. 81]. Проте, зрозуміло, що йдеться про сотні тисяч осіб з кожного боку.

Крім численних жертв, які мали місце, наступним суспільним потрясінням після повстання Б. Хмельницького стала політична криза Гетьманщини – Руїна 1657-1687 рр. Ця історична епоха ознаменувалася послабленням Української держави, боротьбою старшинських угруповань, втручанням сусідніх держав, занепадом визвольних ідей, розчленуванням України, занепадом державності. У той період від воєнних дій, епідемій, захоплення в яsir та переселень втрати населення становили близько 65-70% усіх українців (3 – 3,5 млн. від бл. 5 млн. населення українських земель Речі Посполитої). У Правобережній Україні втрати досягали 85-90%. Руйнувань зазнали майже всі міста України [7, с. 512-515].

Гадаємо, що тотальне спустошення та принесення у жертву 2/3 українського народу є явно надмірною і жахливою ціною.

Водночас, сучасні вітчизняні історики сходяться в думці про те, що за підсумками Хмельниччини та Руїни постала Українська Козацька держава, яка існувала упродовж 1649-1764 рр. Тож, у контексті досліджуваної проблематики про неї варто сказати кілька слів.

В.С. Степанков вказує, зокрема, на такі фактори, що перешкождали формуванню української державності у ранньомодерну добу:

«1. На середину XVII ст. ні стара родова еліта, ні нова, котра формувалася, не спромоглися сформувати української державної ідеї.

2. Внаслідок зради аристократії українське суспільство втратило ідею української корони, української монархії..., що могла стати ідейно-політичним стрижнем боротьби за відродження Української держави як спадкоємниці княжої Русі та королівства Д. Галицького...

3. В умовах формування зародку національної держави республіканська охлократично-демократична форма правління містила в собі серйозну небезпеку для його подальшого розвитку й успішного завершення боротьби за визволення України...» [8, с. 17].

Вчений зазначає, що «політична історія козацької України другої половини XVII ст. засвідчила повну неспроможність олігархічної форми правління... успішно розв'язувати проблеми розвитку держави. Саме за неї виникли найсприятливіші умови для руйнівних процесів отаманства, анархо-охлократизму, втручання іноземних держав у внутрішні справи козацької України... всі більш-менш визначні гетьмани рано чи пізно, керуючись потребою добитися внутрішньополітичної стабілізації й ефективного функціонування державного механізму, приходили до думки про необхідність зміцнення гетьманської влади, надання останній рис самодержавності, запровадження її спадковості... Отже, політика Богдана Хмельницького, спрямована на утвердження в козацькій Україні монархічної форми правління (спадкового гетьманства), хоч і мала особисті цілі звеличення роду, насамперед визначалася глибоким розумінням історичної перспективи розвитку національної держави. В тих

конкретно-історичних умовах вона б сприяла консолідації еліти і суспільства навколо державної ідеї, розвитку національної самосвідомості, відкривала б шлях для запобігання гострій міжусобній боротьбі за гетьманську булаву» [8, с. 29].

Втім, як відомо, трагічна загибель Тимоша Хмельницького, а також надмірна молодість і неспроможність Юрія Хмельницького не сприяли формуванню сильної монархічної влади у козацькій Україні другої половини XVII ст., що зашкодило збереженню державності Гетьманщини у подальшому.

В.А. Смолій та В.С. Степанков підсумовують, що такі могутні держави, як Росія, Річ Посполита, Кримське ханство, Порта виступали проти незалежності України. Пропольська політика гетьмана І. Виговського не принесла Україні незалежності, підписаний ним Гадяцький договір не був реалізований польським урядом, а про шляхетська політика гетьмана зумовила жорстоку міжусобну боротьбу, у вогні якої загинули десятки тисяч людей і непоправних втрат зазнало козацьке військо, чим фактично було започатковано процес «руїни» козацької України. У свою чергу, один з найбільших українських патріотів гетьман Петро Дорошенко, домагаючись незалежності України, змушений був все ж прийняти протекторат Туреччини, яка, знехтувавши інтересами його держави, зробила її ареною жорстокої боротьби з Річчю Посполитою та Росією, що призвело до жахливого спустошення [9, с. 541].

Варто зазначити, що дійсність тих часів, зокрема багатовекторність політики українських гетьманів від Б. Хмельницького до П. Орлика, відомий сучасний вітчизняний історик Т. Чухліб висвітлює крізь призму

такого поняття, як «полівасалітет», під яким розуміється і перманентна зміна васалом своїх володарів, і визнання чергової чи паралельної зверхності кількох сюзеренів над керманичем малої держави. За допомогою цієї концепції вчений пояснює не тільки зовнішньополітичну діяльність Б. Хмельницького, І. Виговського, Ю. Хмельницького, П. Дорошенка, І. Самойловича, І. Мазепи, П. Орлика, але й реалії ранньомодерного буття країн Центрально-Східної і Південно-Східної Європи та вказує, що у зазначеному регіоні в ту епоху зміни васалами володарів були радше закономірними, ніж випадковими [10].

Згідно з Андрусівським перемир'ям 1667 р. [11, с. 20] і Вічним миром 1686 р. [12, с. 73] Українські землі було поділено: Лівобережжя і Київ відходили до Московського царства, а Правобережжя – до Речі Посполитої.

В.А. Смолій та В.С. Степанков щодо перспективи розвитку Української держави під протекцією Росії зазначають, що «інтереси централізованої монархії, яка еволюціонувала до абсолютизму, та Української держави з її демократичними інститутами й особливостями соціально-економічних відносин (відсутність прошарку великих землевласників, фільваркової системи господарства, наявність особистої свободи основної маси селян та їхнього права на володіння землею, потенційних можливостей еволюції козацького господарства фермерським шляхом, міського самоуправління тощо) були часто діаметрально протилежними, що й породжувало конфронтацію між ними. Правлячі кола Росії не хотіли змиритися з республікансько-демократичними підвалинами соціально-політичного устрою України, з намаганням козацької старшини відстояти політичні й соціально-економічні права

українського суспільства, самостійність козацької держави» [9, с. 542].

Як зазначає В.М. Горобець, «На початку XVIII ст. обмежувальні тенденції, що періодично виникали в попередні часи, переростають у пріоритетний напрям російської політики в Україні. Ця обставина й несприятливі геополітичні фактори, викликані російсько-шведською війною, ставлять під сумнів даліше існування української державності. Все це зумовлює політичний вибір українського керівництва, реалізований восени 1708 р. Проте акція не досягає бажаного результату і протягом 1709-1721 рр. відбувається подальше обмеження автономних прав Гетьманщини, її насильницька інтеграція до Російської держави.

Квінтесенцією інкорпораційної політики уряду Петра I стала реформа державного устрою гетьманату, проведена Малоросійською колегією у 1722-1725 рр. У результаті здійснених колегією заходів, що справили великий вплив на всі сфери державного життя в Україні, політична автономія Гетьманщини суттєво обмежується сюзереном і розпочинається процес інкорпорації її земель. І лише не завжди рішуча і послідовна політика наступників царя-реформатора разом з консервативністю українського суспільства нового часу дали можливість Українській державі (хоч і в досить обмеженому вигляді) зберегтися протягом наступних кількох десятиліть.

Таким чином, українсько-російський міждержавний союз, що в середині XVII ст. виступає позитивним фактором у справі утвердження незалежності Української держави, надалі зумовлює її занепад, уніфікацію державних норм і порядків за російським зразком та

наси́льницьку інтеграцію українських земель до складу імперії» [13, с. 57].

Тож, слід зазначити, що українські гетьмани кінця XVII – середини XVIII ст., на відміну відсучасних їм європейських державців, не мали усієї повноти влади. Також, варто додати, що державотворча діяльність і плани вітчизняних гетьманів не завжди мали підтримку широких верств населення: так, зокрема, І. Мазепа у 1709 р. зміг привести до війська Карла XII лише кілька тисяч козаків, замість обіцяних п'ятдесяти тисяч, що вказує на той факт, що більшість населення, побоюючись повторення жахів Руїни, загалом, лояльно ставилася до влади московського царя, хай навіть і деспотичної. До того ж, не можна забувати і про те, що в 1764 р. Катерина II розчерком пера ліквідувала автономію Гетьманщини і саму посаду гетьмана (що у XVIII ст. траплялося і раніше), що вказує на істотну залежність останніх від волі російських монархів, тобто на обмежений характер суверенітету Української Козацької держави, принаймні після невдалої спроби І. Мазепи вибороти незалежність України в 1709 р.

Тож, епоха козацтва, безперечно, є однією з найбільш героїчних та яскравих сторінок нашої історії, однак, очевидно, з початку XVIII ст., Гетьманщина все більше нагадувала державоподібне утворення, обсяг суверенітету якого істотно залежав від відносин із сусідніми державами.

При цьому, зауважимо, що положення Переяславської Ради і Березневих статей 1654 р. (щодо змісту яких не вщухає полеміка вже майже чотири століття) не мають юридичної сили ще з другої половини XVII ст.: після 1654 р. доля України неодноразово визначалася такими актами міжнародно-правового характеру, як Віленське

перемир'я 1656 р., Раднотський договір 1656 р., Корсунський договір 1657 р., Гадяцький трактат 1658 р., Переяславські статті 1659 р., Слободищенський трактат 1660 р., Батуринські статті 1663 р., Московські статті 1665 р., Підгаєцька угода 1667 р., Андрусівське перемир'я 1667 р., Глухівські статті 1669 р., Корсунська угода 1669 р., Острозька угода 1670 р., Конотопські статті 1672 р., Бахчисарайський мирний договір 1681 р., Вічний мир 1686 р., Коломацькі статті 1687 р., Московські статті 1689 р. та ін., кожен з яких, врегульовуючи той самий предмет між певними комбінаціями тих самих суб'єктів, фактично скасовував усі попередні.

Хмельниччина дорого коштувала і Польщі: окрім загибелі сотень тисяч поляків від козацьких шабель, під час Шведського Потопу 1655-1660 рр. Польща була жахливо спустошена, обидві її столиці – Краків та Варшава – були захоплені ворогами, а, загалом, за підрахунками польських істориків, вторгнення шведської армії та її союзників (Бранденбург-Пруссія та Трансільванія) призвело до втрати 25% населення в чотирьох основних польських провінціях: Малопольща втратила 23% населення, Мазовія – 40% у селах та 70% у містах, Великопольща – 50% у селах та 60% у містах, Королівська Пруссія втратила близько 60% свого населення [14, с. 233]. У подальшому, Річ Посполита так і не змогла оговтатися від подій Хмельниччини та Потопу, що, вкупі зі слабкістю виборної монархії, сваволею магнатів та правом шляхти на рокоші і конфедерації, призвело Річ Посполиту до загибелі наприкінці XVIII ст. В.А. Смолій та В.С. Степанков з цього приводу зазначають: «Коли Річ Посполита в другій половині XVIII ст. настільки ослабла, що могла стати здобиччю

сусідніх монархій, вони не забарилися цим скористатися й у 70-90-х роках поділили її землі між собою, незважаючи на її незалежний до цього статус» [9, с. 541].

Наведені вище факти зайвий раз підтверджують, що різного роду революції, повстання, бунти, заколоти, сваволя елітарних кіл і недостатня сила центральної влади послаблюють державу до критично низького рівня і роблять її легкою здобиччю для агресивних сусідів.

Вельми повчальним, також, є і трагічний досвід Французької революції 1789-1799 рр., який вчить, що будь-яка революція, включаючи Французьку, – це злочинне посягання на державний лад, що призводить до жахливих наслідків. Коли законність, порядок і здоровий глузд поступаються місцем революційній доцільності, неодмінно виникає безліч питань. Хіба не мала місце узурпація влади, коли 17 червня 1789 р. делегати Генеральних штатів від третього стану проголосили себе Національними зборами? Хіба не можна вважати правомірною спробу Людовіка XVI силою розігнати купку самозванців? Хіба є законними акти Установчих зборів, Законодавчих зборів та Національного конвенту, якщо вони прийшли до влади у незаконний спосіб? З погляду сучасності, захоплення і зруйнування Бастилії (державна установа, пам'ятка архітектури XIV ст.) 14 липня 1789 р. є звичайним злочином. Або чи був Людовік XVI тираном, якщо у головній політичній в'язниці держави, Бастилії, було лише 7 в'язнів? Хіба не є злочином страта короля і королеви у 1793 р.? Чи були бунтівниками роялісти Вандейського і Вандем'єрського повстань? Чи виправдані мільйонні жертви Терору, голоду, епідемій, Революційних та Наполеонівських воєн?..

За часів Якобінського терору 1793-1794 рр. близько 17 тис. осіб були страчені за вироком суду. Кількість людей, убитих поза судовою процедурою, ніколи не буде точно встановлена, але має бути набагато більшою. Сотні тисяч людей були заарештовані, і багато з них померли у брудних в'язницях. Близько 150 тис. осіб стали емігрантами [15, с. 165]. Тож, не даремно Платон вчив, що демократія веде до тиранії [16, с. 262]. У той же час, лише 9% жертв були дійсними ворогами революції [17, с. 311], та й більшість з них явно не заслужили на смерть. Загальна кількість жертв Французької революції невідома. Близько 200 тис. осіб (роялістів і республіканців) загинули тільки під час Вандейської війни 1793-1796 рр. [18; 19, с. 504]. Також, сотні тисяч осіб загинули від голоду, епідемій і Французьких Революційних війн. П. Сорокін вказує, що загальні втрати Французької революції та Революційних війн у 1789-1801 рр. складають 1 млн. 400 тис. осіб [20].

Загальновідомо, що Термідоріанський переворот 27 липня 1794 р. призвів до падіння М. Робесп'єра та припинення Якобінського терору. У період Директорії (1795-1799 рр.) дуже поширеними стали корупція, банківські спекуляції, фінансове шахрайство, зубожіння народу Франції [17, с. 312].

Тож, загалом, оцінюючи Французьку революцію, засновник ідеології консерватизму Е. Берк влучно підмітив: «Франція купила злиденність ціною злочину» [21; 22, с. 105]. За Е. Берком, звичаї, цивілізація, все прекрасне в Європі впродовж віків залежали від духу рицарства та релігії. Дворянство і духовенство зберігали їх навіть у смутні часи, а держава, спираючись на них, міцніла та розвивалася. «Без цих старих фундаментальних

принципів, без благородства і релігії на що перетвориться нація грубих, неосвічених, лютих і в той же час злиденних та огидних варварів, що позбавлені релігії, честі, чоловічої гордості, таких, що нічого не мають у сучасності і ні на що не сподіваються в майбутньому?» [21; 22, с. 154, 155]. Мислитель із сумом пише: «...вік рицарства минув. За ним прийшов вік софістів, економістів, конторників, і слава Європи згасла назавжди» [21; 22, с. 151].

Під час Перевороту 18 брюмера, 9 листопада 1799 р., владу захопив Наполеон. Нова Конституція Франції 1799 р. (Конституція VIII року) розділила законодавчу владу між 4 (!) різними органами – Державною Радою, Трибунатом, Законодавчим корпусом і Сенатом, – що, фактично, паралізувало її, і т.ч. було встановлено диктатуру Наполеона [17, с. 313]. Цей приклад свідчить, що надмірний розподіл влади призводить до її неефективності і колапсу та є прекрасним способом усунення від влади і послаблення конкуруючих політичних структур.

За часів Революції та Наполеонівських війн у Франції було ухвалено 8 конституцій (конституції 1791 р., I року (1793 р.), III року (1795 р.), VIII року (1799 р.), X року (1802 р.), XII року (1804 р.), Хартія 1814 р. Людовіка XVIII, наполеонівський «Додатковий акт до конституцій Імперії» періоду «Ста днів» 1815 р.). Проте, ще у XVI ст. Ж. Боден писав, що при демократії багато законів, а загальна справа знаходиться в занепаді [23, с. 56]. Тож, прийняття купи нових законів лише породжує колізії, знижує їх ефективність і демонструє хаос у країні. У цьому контексті заслуговує на особливу увагу загальнофілософський принцип «леза Оккама» та

спеціальні юридичні принципи економності правотворення і техніко-юридичної досконалості та ін.

Австрія, Пруссія, Росія, Британія та інші держави негативно сприйняли Французьку революцію, й, як наслідок, у 1792-1799 рр. мали місце Революційні війни, які переросли у Наполеонівські у 1800-1815 рр. Тож, вся Європа не знала спокою у цей період. Оцінка французьких втрат у Наполеонівських війнах коливається від 500 тис. до 3 млн. [24, с. 13]. Дж. Елліс пише, що Франція втратила убитими в боях, померлими від ран і від епідемій у військах 1,4 млн. осіб у 1792-1815 рр., у т.ч. 916 тис. (або 65%) в період Імперії. Загальна кількість загиблих в усіх європейських арміях складає 3 млн. осіб у період Революційних та Наполеонівських війн (з них 65% або 1,95 млн. у період Імперії). Також, загинув 1 млн. цивільних [25]. Тож, «Свобода, рівність, братерство», принесені Французькою революцією та її наслідками, коштували Європі мінімум 4 млн. життів.

Як відомо, у 1804 р. Наполеон проголосив себе імператором, а у 1810 р., для зміцнення своїх династичних прав, одружився з дочкою імператора Священної Римської імперії (з 1806 р. – Австрії) – Марією-Луїзою Австрійською. Тож, фактично, у Франції було відновлено монархію ще за 10 років до реставрації Бурбонів.

Т.ч., маємо всі підстави говорити про неспіврозмірність втрат і здобутків революції (які раніше були висвітлені нашими попередниками). П. Губер зазначав, що багато пережитків Старого порядку залишилися і після революції та розцвіли після реставрації Бурбонів у 1815 р. [26, с. 245-247]. Р. Палмер писав, що «через півстоліття після 1789 р. ... умови у Франції були би такими самими й у тому випадку, якби

ніякої революції не відбулося» [27, с. 253-254]. А. де Токвіль писав, що крах Старого порядку відбувся би без всякої революції, але тільки поступово [28; 29].

Також, додамо, що Франція не знала спокою упродовж всього ХІХ ст., адже після Французької революції та Наполеонівських воєн на неї чекали попереду: Реставрація Бурбонів 1814-1815 рр., Липнева революція 1830 р., Революція 1848 р., переворот 1851 р. та встановлення Другої імперії Наполеона ІІІ, Франко-Прусська війна 1870-1871 рр., Паризька Комуна 1871 р. та інші перипетії.

Не менш повчальний приклад дає нам і Нідерландська революція 1566-1648 рр. (т.зв. «Вісімдесятирічна війна»), що була пов'язана з війною проти Іспанії, підсумок якій через багато десятиліть підвів лише Вестфальський мир 1648 р. Зауважимо, що основні бойові дії закінчилися лише на початку ХVІІ ст., коли країну було остаточно спустошено, і в обох сторін закінчилися гроші щоб платити солдатам-найманцям [1, с. 186-187], при цьому, впродовж наступних століть, практично в усіх європейських конфліктах Фландрія залишалася улюбленим театром військових дій. Завдяки Нідерландській революції три покоління людей не знали спокою, на їхній землі фактично йшла громадянська війна, обтяжена іноземною інтервенцією та релігійним протистоянням між католиками і протестантами, в результаті чого державу було розколото на Республіку Об'єднаних провінцій (здобула незалежність, сьогодні це Нідерланди) та Південні Нідерланди (зазнали найбільшого спустошення, однак були утримані Габсбургами, сьогодні це Бельгія). За іронією долі, через чотири століття, тобто у наш час, і Бельгія, і Нідерланди є

успішними державами з приблизно однаковим рівнем розвитку, тож, насправді, Нідерландська революція 1566-1648 рр., з її спустошеннями, 80-річною різаниною, загибеллю сотень тисяч людей, в історичній перспективі нічого не дала цим країнам.

Кілька слів варто сказати і про Російську революцію та Громадянську війну 1917-1922 рр. Як відомо, у 1917 р. Лютнева революція повалила царизм, а Жовтневий переворот – привів до влади більшовиків. Однак, заради справедливості, слід згадати, що в жовтні 1917 р. більшовики змели лише Тимчасовий уряд, а не законну монархічну владу, яка була повалена в ході Лютневої революції ще у березні 1917 р. Тобто більшовики були одним з політичних угруповань, які вже після повалення монархії боролися за владу з іншими угрупованнями, легальність і легітимність яких є вельми сумнівною. Втім, як і варто було очікувати, революційні події 1917 р. призвели до Громадянської війни 1917-1922 рр., характерними рисами якої стали іноземна інтервенція, Червоний та Білий терор, економічна розруха, голод, епідемії, втрата територій (Польща, Фінляндія), загибель 10 млн. осіб [30].

У даному контексті слід згадати і про Українську революцію 1917-1921 рр. У сучасності існує чимало досліджень, автори яких намагаються досягнути державотворчий потенціал українських урядів тієї епохи. Водночас, не слід забувати, що в той період Київ переходив з рук у руки з десятків разів (Російська імперія, Центральна Рада, більшовики, Центральна Рада за підтримки Німецької та Австро-Угорської імперій, гетьман П.П. Скоропадський, Директорія, знову більшовики, білогвардійці А.І. Денікіна, знову

більшовики тощо). Зазвичай такі зміни супроводжувалася безліччю невинних жертв, а жоден уряд так і не зміг реалізувати свої програми (якими би досконалими вони не були), оскільки перебував при владі лише кілька місяців. При цьому, впродовж 1917-1921 рр. в Україні йшла війна, її територія неодноразово розколювалася на численні «республіки», а на місцях процвітала отаманщина... Зрозуміло, що все це не додало щастя і заможності українському народу, незважаючи на піднесення громадсько-політичної активності і самовіддані намагання українських урядів втілити віковичну мрію українського народу – відродити національну державність...

Тож, підсумовуючи викладене, зауважимо, що історичний досвід свідчить, що масові заворушення та революції вельми часто призводять до громадянської війни: достатньо згадати події в Нідерландах у XVI – XVII ст., події в Англії середини XVII ст., Хмельниччину та Руїну XVII ст., громадянську війну у Вандеї 1793-1796 рр. за часів Французької революції, Громадянську війну в Росії 1917-1922 рр. (та й сучасні громадянські війни в Лівії, Сирії, Ємені) тощо.

Зазначимо, при цьому, що найбільш небезпечним різновидом війни є, безперечно, громадянська. Зауважимо, що війна із зовнішнім ворогом може мати певний сенс, натомість громадянська війна – це завжди безглузда бійня та руйнація. Перемога у загарбницькій війні дає змогу збільшити територію та могутність держави, перемога в оборонній – зберегти свій народ та територіальну цілісність держави, при цьому, в обох випадках, втрати держави-переможниці у війні певною мірою компенсуються завоюванням території

переможених, обкладенням їх контрибуцією та зростанням впливу на міжнародній арені, та й сама така війна, в ідеалі, ведеться «малою кров'ю на чужій землі». Натомість, громадянська війна завжди призводить до невинуватених тяжких втрат, які неможливо компенсувати, оскільки вона ведеться «великою кров'ю на своїй землі», а загарбати чужі території чи обкласти когось даниною виявляється в принципі неможливо. В цьому контексті слід згадати, для прикладу, що найбільша кількість американців загинула не у війнах із зовнішніми ворогами, а у Громадянській війні 1861-1865 рр., причому, загальні втрати США у ній перевищили їх втрати у двох світових війнах разом узятих [1, с. 343]. І це при тому, що в ту епоху та в тій війні ще використовувався димний порох, капсульна та подекуди навіть гладкоствольна дульнозарядна зброя! Зрозуміло, що такого роду війна була би набагато більш жорстокою та руйнівною, якби вона відбулася у ХХ ст. Додамо, що одним із закономірних наслідків Громадянської війни в США 1861-1865 рр. (так само, як і війни в Афганістані та розпаду СРСР) став кричущий розгул злочинності в епоху Дикого Заходу (1860-1890-ті рр.), коли маса озлоблених демобілізованих солдатів і розорених війною людей почали зброєю відстоювати свої інтереси на західних територіях, слабо контрольованих державною владою.

Таким чином, історичний досвід Англії часів Кромвеля, Франції часів Наполеона, СРСР тощо переконливо свідчить, що збереження єдності держави та забезпечення правопорядку після революції і громадянської війни можливі тільки у разі встановлення диктаторської влади, адже тільки тиранічне правління, як

це не парадоксально, може знову згуртувати мільйони озброєних мешканців різних провінцій чи людей різних соціальних класів, які ще нещодавно безжально вбивали одне одного. У протилежному випадку, державі знадобиться кілька десятиліть для поступового встановлення закону і порядку, як це було на Дикому Заході.

Зазначимо, що так само вельми трагічні наслідки настали і внаслідок революцій, що трапилися наприкінці Першої Світової війни: у 1918 р. розпалася Австро-Угорська імперія та Німецька імперія. При цьому, ні Австрія, ні Угорщина, ні жодна з новоутворених на їхніх руїнах держав вже ніколи не відігравали провідної ролі у світовій політиці, та й розпад самої держави не несе нічого доброго для її населення. У свою чергу, революція 1918 р. сприяла наближенню поразки у війні, знищенню кайзерівської Німецької імперії і наступному національному приниженню, що, загалом, зумовило загострення політичної та економічної кризи, розквіт радикальних ідеологій, зокрема нацизму, та прихід до влади А. Гітлера у 1933 р.

Разом із тим, з певних причин, революції і повстання відбувалися, відбуваються і, мабуть, відбуватимуться і надалі. І в цьому контексті слід згадати вислів видатного мислителя М.О. Бердяєва: «Революція є догнивання старого режиму. І нема порятунку ні в тому, що почало гнити, ні в тому, що довершило гниття» [31, с. 693].

Підсумовуючи викладене, також, варто замислитися над тим, чи національно-визвольні та революційні рухи, що поширилися у країнах Африки у ХХ ст., принесли щастя і заможність хоча би тим новоствореним державам, які мають величезні поклади золота, платини, урану,

алмазів, нафти, бодай через півстоліття після здобуття ними незалежності?

Отже, у результаті проведеного дослідження ми дійшли таких **висновків**:

1. Трагічний історичний досвід буржуазно-демократичних та соціалістичних революцій є вельми повчальним у політико-правовому плані, оскільки якнайкраще відображає сутність всякої революції та її основні наслідки.

2. Так активна фаза бойових дії часів Голландської революції 1566-1648 рр. припинилася лише тоді, коли країну було спустошено, і в обох сторін закінчилися гроші, щоб платити найманцям. Історичні Нідерланди, у підсумку, було розколото на Республіку Об'єднаних провінцій (здобула незалежність, тепер це Нідерланди) і Південні Нідерланди (залишилися під владою Габсбургів, зараз це Бельгія). Враховуючи, що сьогодні і Бельгія, і Нідерланди є успішними країнами з однаковим рівнем розвитку, можна сказати, що 80-річна різанина нічого не дала цим країнам в історичній перспективі.

3. Англійська революція або Громадянська війна 1640-1649 рр. є найкривавішим конфліктом на території Британських островів, внаслідок якого загинули щонайменше 200 тис. осіб та було встановлено диктатуру О. Кромвеля, після смерті якого відбулася реставрація монархії Стюартів 1660 р., а пізніше – Повстання Монмута 1685 р. і т.зв. «Славна революція» 1688-1689 рр., що свідчить про відсутність спокою в Англії впродовж майже 50 років. Сучасна Англійській революції війна памфлетів у Франції епохи Фронди (1648-1653 рр.) вилилася в повномасштабні бойові дії із залученням іспанських військ на боці повстанців, однак монархія

встояла і перемогла бунтівників; при цьому, саме остаточне утвердження класичного абсолютизму (а не перемога Фронди) у другій половині XVII ст. зробило Францію епохи Людовіка XIV найвеличнішою і наймогутнішою державою в Європі.

4. Визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-1657 рр. призвела до загибелі сотень тисяч людей та Руїни 1657-1687 рр., в ході якої втрати становили 2/3 населення України. Річ Посполита теж зазнала жахливого спустошення за часів Шведського Потопу 1655-1660 рр. і занепала наприкінці XVIII ст., не в останню чергу внаслідок сваволі магнатів, шляхетських рокошів і конфедерацій та слабкості королівської влади.

5. Французька революція 1789-1799 рр. призвела до Якобінського Терору 1793-1794 рр., громадянської війни у Вандеї 1793-1796 рр., спустошення, злиднів, голоду, епідемій, Революційних і Наполеонівських війн. Вся Європа не знала спокою аж до 1815 р., загинули щонайменше 4 млн. осіб. У 1814-1815 рр. відбулася Реставрація Бурбонів. Втім, Франція не знала спокою і пізніше – упродовж всього XIX ст. (Липнева революція 1830 р., Революція 1848 р., Бонапартистський переворот 1851 р., Франко-Прусська війна 1870-1871 рр. і Паризька комуна 1871 р. та ін.).

6. У ході Громадянської війни в США 1861-1865 рр. загинула найбільша кількість американців за всю історію, при чому, загальні втрати США у ній перевищили втрати у двох світових війнах разом узятих. Наслідком війни стало також і кричуще беззаконня епохи Дикого Заходу (1860-ті – 1890-ті рр.).

7. Російські революції 1917 р. призвели до Громадянської війни 1917-1922 рр., іноземної інтервенції,

Білого і Червоного терору, розрухи, епідемії, голоду, загибелі 10 млн. осіб, втрати територій (Польща, Фінляндія) тощо.

8. У результаті Революції 1918 р. відбувся розпад Австро-Угорської імперії, при цьому, жодна її складова вже більше ніколи не відігравала провідної ролі у світовій політиці. Так само, Революція 1918 р. в Німеччині наблизила поразку у війні, падіння кайзерівської імперії і подальше національне приниження, що сприяло загостренню соціально-економічної та політичної кризи, поширенню радикалізму і переходу влади демократичним шляхом до нацистів під проводом А. Гітлера у 1933 р.

9. Загалом, революції, повстання, бунти, заколоти, сваволя та боротьба за владу різних угруповань і т.ін. послаблюють державний суверенітет до критично низького рівня, чим не забаряться скористатися у своїх інтересах «іноземні партнери» та агресивні сусіди відповідної держави.

10. Таким чином, історія свідчить, що революції принесли суспільству мінімальну користь при максимальній шкоді, при цьому, на відміну від війни із зовнішнім ворогом, громадянська війна в принципі не може обіцяти такого «призу», як загарбання нових територій, грабіж переможених та збільшення впливу держави на міжнародній арені. Результатом революційних виступів, у кращому випадку, стає звернення влади до реакційної політики, а в гіршому – хаос у суспільстві, терор, війна (як громадянська, так і з зовнішніми ворогами), занепад економіки, розруха, голод, епідемії, численні жертви, територіальні втрати (а то й розкол держави), утвердження тиранії тощо.

Список використаних джерел:

1. Соколов Б.В. 100 великих войн. М.: Вече, 2004. 544 с.
2. Kenyon, John; Ohlmeyer, Jane, eds. The Civil Wars: A Military History of England, Scotland and Ireland, 1638-60. Oxford : Oxford University Press, 1998. 416 p.
3. Jane H. Ohlmeyer. English Civil Wars // Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/English-Civil-Wars/The-first-English-Civil-War-1642-46> (date of reference: 08.12.2020).
4. Фронда // Энциклопедический словарь / Издатели Ф.А. Брокгаузъ, И.А. Ефронъ. Санктъ-Петербургъ : Типографія Акц. Общ. Брокгаузъ-Ефронъ, 1902. Томъ 36-А : Франконская династія – Хаки. С. 813-815.
5. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Украину в середине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским / пер. с араб. Г. Муркоса. Киев, 1997.
6. Лях С.Р. Визвольна війна українського народу середини 17 ст. // Українське козацтво : мала енциклопедія / керівник авторського колективу Ф.Г. Турченко ; відповідальний редактор С.Р. Лях. Вид. 2-е, доп. і перероб. Київ: Генеза ; Запоріжжя : Прем'єр. 2006. С. 77–81.
7. Лях С.Р. Руїна // Українське козацтво : мала енциклопедія / керівник авторського колективу Ф.Г. Турченко ; відповідальний редактор С.Р. Лях. Вид. 2-е, доп. і перероб. Київ : Генеза; Запоріжжя : Прем'єр. 2006. С. 512–515.
8. Степанков В.С. Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1648-

1657 pp.) // Український історичний журнал. 1995. № 4. С. 14–33.

9. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький: полководець, дипломат, державотворець. Київ : Парламентське видавництво, 2020. 752 с.

10. Чухліб Т. Секрети українського полівасалітету: Хмельницький – Дорошенко – Мазепа. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 327 с.

11. Кухта Б. Андрусівський договір // Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 20.

12. Кухта Б. Вічний мир // Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 73.

13. Горобець В.М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. Київ : Інститут історії України НАН України, 1995. 69 с.

14. Ichnatowicz I., Landau Z., Maczak A., Zientara B. Dzieje gospodarcze Polski do roku 1939. Wyd. 3. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1988. 551 s.

15. Holland, Arthur William. French Revolution, The // The Encyclopaedia Britannica: a Dictionary of Arts, Sciences, Literature and General Information. Eleventh edition. Volume XI : Franciscans to Gibson. New York : Encyclopaedia Britannica, Inc., 1910-1911. P. 154–171.

16. The Republic of Plato. An Ideal Commonwealth. Translated by Benjamin Jowett, M.A. With a special introduction of William Cranston Lawton. Revised edition. London ; New York : The Colonial Press, 1901.

17. Хома Н.М. Історія держави та права зарубіжних країн : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. 3-тє видання, стереотипне. Львів : Новий Світ-2000, 2012. 480 с.

18. Hussenet, Jacques. “Détruisez la Vendée!” Regards croisés sur les victimes et destructions de la guerre de Vendée. La Roche-sur-Yon : Centre vendéen de recherches historiques, 2007.

19. Martin, Jean-Clément (dir.). Dictionnaire de la Contre-Révolution. Perrin, 2011.

20. Sorokin, Pitirim. The Sociology of Revolution. New York : Howard Fertig, 1967. 428 p.

21. Берк Э. Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию / сокращенный перевод с английского Е.И. Гельфанд. М. : Рудомино, 1993. 144 с.

22. Берк Э. Размышления о революции во Франции и о прениях в некоторых лондонских обществах касательно сего события, содержащиеся в письме, предполагавшемся быть отправленным некоему благородному господину в Париж / пер. с англ. С. Векслер ; под ред. А. Бабища. London : Overseas Publications Interchange Ltd, 1992. 411 с.

23. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право : навчальний посібник. Київ : Правова єдність, 2009. 312 с.

24. Каминский Л.С., Новосельский С.А. Потери в прошлых войнах (1756-1918) : справочная книга. М. : Государственное издательство медицинской литературы, 1947. 212 с.

25. Ellis, Geoffrey. The Napoleonic Empire. The second edition. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2003. 184 p.

26. Goubert P. L’Ancien Regime. Paris, 1973.

27. Palmer R. The World of the French Revolution. New York : Harper & Row, 1971. 282 p.

28. Токвиль А. Старый порядок и революция / пер. с фр. Л.Н. Ефимова. СПб. : Алетейя, 2008. 248 с.

29. Великая французская революция // Википедия. Свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Великая_французская_революция (дата обращения 21.11.2020).

30. Ray M. and the editors of Encyclopaedia Britannica. Russian Civil War // Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/Russian-Civil-War> (date of reference: 08.12.2020).

31. Душенко К.В. Большая книга афоризмов. Издание 6-е, исправленное. М. : Издательство ЭКСМО-Пресс, 2002. 1056 с.

Глава 3.
Основні ідейно-теоретичні засади
революцій минулих епох
та сучасності

Художник Джордж Крукшанк.
«Зброя радикалів» (карикатура 1819 р.)

*«Демократи тільки знають, чого не хочуть;
чого вони хочуть, вони не знають».*

(Олександр Іванович Герцен,
«З того берега», 1851 р.)

У багатьох країнах світу відбуваються зараз або нещодавно відбулися революції, повстання, бунти, акції масової непокори тощо. Це дає підстави стверджувати, що насильницька зміна конституційного ладу та радикальна перебудова існуючих порядків представляється значній частині населення основним способом вирішення всіх суспільних проблем, своєрідною політичною панацеєю... Водночас, це створює необхідність здійснити неупереджений аналіз основних ідейних засад революцій Нового часу, початку ХХ ст. і сучасності, тобто розкрити їх сутність і з'ясувати, до яких наслідків вони прагнуть, і що саме вони несуть суспільству – позитивні зрушення чи руйнацію і безлад?

Варто зазначити, що досліджувана проблематика перебувала у полі зору таких класиків політико-правової думки, як Г. Бабьоф, Дж. Бентам, Е. Берк, Дж. Гаррінгтон, Т. Гоббс, Ф. Енгельс, Лао-цзи, В.І. Ленін, Дж. Лілберн, Дж. Локк, Н. Макіавеллі, Ж.П. Марат, К. Маркс, Дж. Мільтон, К.П. Побєдоносцев, М. Робесп'єр, Ж.Ж. Руссо, К. Салмазій, О. Сідней, Б. Спіноза, П.А. Столипін, Х. Томазій, Дж. Уїнстенлі, Р. Фільмер, а також таких діячів і дослідників кінця ХІХ – початку ХХІ ст., як Г.Г. Демиденко, К.В. Душенко, Т.В. Ковальова, А.І. Кормич, В.В. Маклаков, А.З. Манфред, В.С. Нерсисянц, О.В. Петришин, С.Д. Родс, В.І. Тимошенко та ін.

Разом із тим, деякі аспекти досліджуваної проблематики не знайшли належного відображення і понині, тож, у межах цієї глави ми плануємо виявити і порівняти властиві минулим епохам (Новий час і початок ХХ ст.) і сучасності ідейно-теоретичні засади та основні суспільно-політичні наслідки, до яких призводять революції, а також висловити думку щодо загроз спрощеного і глорієзованого уявлення про революції минулих епох і сучасності та вказати на небезпеку недооцінки тих деструктивних наслідків, які вони несуть державі і суспільству.

Неупереджений аналіз революцій минулих часів свідчить, що вони якісно відрізнялися від сучасних своєю інтелектуальною наповненістю та ідейною насиченістю.

Наприклад, за часів революційних потрясінь ХVII ст. в Англії ідеї роялістів були відображені у працях «Патріархія, або Природна влада королів» сера Р. Фільмера, «Королівський захист» К. Салмазія (1649 р.), «Філософське начало вчення про громадянина» (1642 р.), «Левіафан, або Матерія, форма і влада держави церковної і світської» (1651 р.) Т. Гоббса; ідеї індепендентів – у творах «Про владу королів і посадових осіб», «Захист англійського народу проти Салмазія», «Іконоборець» Дж. Мільтона; ідеї левелерів – у працях «Захист природженого права Англії», «Нові кайдани Англії» Дж. Лілберна; ідеї дигерів – у конституційному проекті «Закон свободи» (1652 р.) Дж. Уінстенлі; ідеї лібералізму містилися у «Двох трактатах про правління» (1690 р.) Дж. Локка; значний внесок у політичну риторіку тих часів зробили також і праці «Міркування про уряд» графа О. Сіднея та «Республіка Океанія» (1656 р.) Дж. Гаррінгтона [1, с. 316-339; 2, с. 79-85].

У свою чергу, загальновідомо, що Французька революція 1789-1799 рр. стала наслідком теоретичних напрацювань Просвітництва XVII – XVIII ст. та прагнула утвердження республіки, народного суверенітету, демократії, прав людини та «свободи, рівності, братерства».

Видатний голландський мислитель XVII ст., прихильник теорії природного права і суспільного договору, Б. Спіноза (1632-1677) вважав, що природне право – це природна необхідність, яка визначається самою природою або її частиною [2, с. 76]. На думку мислителя, найкращою формою держави є демократична, оскільки вона найповнішою мірою відповідає природній свободі особи. При цьому, кожен делегує своє природне право не окремій іншій особі, а всьому суспільству, частиною якого він є, що, таким чином, не позбавляє людину права голосу. Демократія, за вченням Б. Спінози, є найкращою формою правління, оскільки вона, за своєю природою, близька до свободи, якнайкраще забезпечує мир та безпеку народу і сприяє підпорядкуванню усього населення законам. Філософ стверджує, що найбільш раціональною формою держави є демократична республіка [2, с. 78], оскільки «у демократичній державі слід менше боятися безглуздостей, адже майже неможливо, щоб більшість зібрання, якщо воно велике, зійшлося на одній безглузді» [3].

У свою чергу, Ж.Ж. Руссо (1712-1778) на основі ідей суспільного договору розробив теорію народного суверенітету, згідно з якою справедливий суспільний договір має бути укладений на засадах рівності сторін, між рівними суб'єктами, а не між правителями та підданими, при цьому, сутністю такого договору є принцип

народного суверенітету [2, с. 104-105]. Мислитель пише, що суспільством слід правити, керуючись виключно загальним благом, і вказує: «Одна тільки загальна воля може управляти силами Держави відповідно до цілі її утворення, якою є загальне благо», при цьому, «суверенітет ... є лише здійснення загальної волі», а «суверен... є ніщо інше, як колективна істота (яка) може бути представлена тільки сама собою» [4, с. 216]. Ж.Ж. Руссо каже, що народний «суверенітет невідчужуваний, він неподільний, адже воля... є загальною... вона являє собою волю народу як цілого...», при цьому, «накази правителів... можуть вважатися вираженням загальної волі у тому випадку, коли суверен (народ), будучи вільним чинити їм опір, цього не робить. У такому випадку всезагальне мовчання слід вважати знаком згоди народу» [4, с. 217]. За Ж.Ж. Руссо, народ, як суверен, створює закони, але не пов'язаний ними назавжди, для нього навіть суспільний договір не є обов'язковим. Народ має право змінити форму правління і навіть розірвати договір та повернути собі природну свободу, звідки логічно випливає право народу на повстання проти тиранії та обґрунтування майбутньої революції [2, с. 104-105]. У свою чергу, Дж. Локк вчив, що народ, як рівноправна сторона суспільного договору, має природне право у будь-який час його розірвати, особливо у разі, якщо влада порушує закони і править неефективно або тиранічно [5, с. 384-405].

Втім, філософсько-політичні памфлети витончених мислителів-інтелектуалів – це одне, а звільнений від впливу будь-яких правових та етичних норм натопт агресивних санкюлотів, які вбивають, грабують, нищать та палять, – це дещо інше. Тому, не слід забувати, що, за

влучним висловом Е. Берка, революція – це «жахливий трагікомічний спектакль», «хаос легковажності і люті... (за якого) всі види злочинів змішуються з усіма видами безумств» [6; 7, с. 71]...

«Привид Капіталізму», що «бродив по Європі» наприкінці XVIII ст., та інтелектуальне надбання Просвітництва, насамперед у царині суспільного договору та природного права, знайшли логічне продовження в історичних документах епохи Французької революції 1789-1799 рр., перлиною серед яких прийнято вважати Декларацію прав людини і громадянина від 26 серпня 1789 р., яка проголосила природні і невід'ємні права людини, такі, як рівність, свобода, особиста недоторканість, право власності, право на безпеку та опір гніту, а також ідеї народного суверенітету, рівності перед законом, законності, презумпції невинуватості, рівного доступу до державної служби, підзвітності представників влади народу, свободу поглядів, віросповідання, слова, друку тощо [8, с. 135-137]. Наразі, Декларація 1789 р. є складовою Конституції Франції 1958 р. [8, с. 94-96], а її ідеї відіграли вагомую роль у контексті формування та розвитку каталогу прав людини.

Водночас, не слід забувати позицію видатного англійського мислителя кінця XVIII – початку XIX ст. Дж. Бентама (1748-1832), який критикував вищезгадану Декларацію, резонно стверджуючи, що насправді свобода тотожна сваволі, ідея прав особистості веде до анархії та спротиву державній владі і «Жодний уряд не втримається і дня, якщо кожен почне чинити опір людським законам, які не відповідають його особистим поняттям про природне право» [2, с. 138-139].

Загалом же, політична думка часів Французької революції 1789-1799 рр. та Наполеона I (1799-1815 рр.) була вельми плідною: достатньо згадати проекти ебертистів, жирондистів, кордельєрів, монтаньярів, «скажених», фельянів, якобінців (та безлічі інших політичних клубів часів революції), серед яких найбільш відомі такі праці, як «Проект декларації прав людини та громадянина з наступним планом справедливої, мудрої й вільної Конституції» Ж.П. Марата (1789 р.), доповіді і промови М. Робесп'єра «Про принципи революційного уряду», «Про принципи політичної моралі», «Про конституцію» (1793-1794 рр.), «Маніфест плебеїв» (1795 р.), документи і матеріали «Заколоту в ім'я рівності» Г. Бабьофа середини 1790-х рр. [2, с. 105-107], а також 8 конституцій Франції тієї буремної епохи – конституції 1791 р., I року (1793 р.), III року (1795 р.), VIII року (1799 р.), X року (1802 р.), XII року (1804 р.), Хартія 1814 р. Людовіка XVIII, наполеонівський «Додатковий акт до конституцій Імперії» періоду «Ста днів» 1815 р.

...Втім, Лао-цзи ще у VI ст. до н.е. небезпідставно стверджував: «Коли множаться закони та укази, зростають розбої і грабежі» [9, с. 281]...

Безперечно, багато сучасників-французів могли би пишатися величчю своєї епохи, оцінити правозахисні документи й державотворчий потенціал якобінців та інших угруповань часів Французької революції, якби тільки заклонило гільйотину...

Водночас, видатний вчений, спеціаліст з історії Франції А.З. Манфред так описав значення Французької революції: «На порядок денний було поставлено перехід від феодалізму до капіталізму... Французька революція XVIII ст. за своїм характером, за своїми рушійними

силами була, безсумнівно, народною революцією, буржуазно-демократичною, і саме вирішальна роль народу у цій революції і надала їй такої сили та розмаху, підняла її над іншими буржуазними революціями та надала їй ті класичні риси, які дали підстави називати її Великою французькою революцією» [10, с. 216].

Тож, Велика Французька революція 1789-1799 рр., хай і ціною величезних втрат, призвела до формування у майбутньому сучасного буржуазного політико-правового та соціально-економічного ладу Європи, який, загалом, продемонстрував свою достатню ефективність в епоху імперіалізму ХІХ ст. та неоколоніалізму ХХ – ХХІ ст., принаймні для західноєвропейських народів (за рахунок інших). Тобто проголошення формальної рівності та свободи дало змогу європейським країнам зменшити рівень соціальної напруги та скерувати агресію і намагання злидених мас швидко збагатитися за чужий рахунок із внутрішнього напрямку (боротьба третього стану проти панування феодалів) на зовнішній – загарбання та грабіж колоній, що, загалом, сприяло збагаченню Європи. З цього приводу В.І. Ленін у роботі «Імперіалізм, як вища стадія капіталізму (Популярний нарис)» вказує, що на рубежі ХІХ – ХХ ст. відбувся перехід провідних європейських держав від епохи первісного накопичення капіталу до стадії монополістичного капіталізму, чи імперіалізму, який, за висловом британського колонізатора С.Д. Родса, є порятунком від громадянської війни [11, с. 299-426].

Зокрема, у 1895 р. С.Д. Родс казав: «...Моя заповітна ідея є вирішення соціального питання, а саме: щоб врятувати сорок мільйонів мешканців Об'єданого Королівства від вбивчої громадянської війни, ми,

колоніальні політики, повинні заволодіти новими землями для розміщення надлишку населення, для набуття нових областей збуту товарів, що виробляються на фабриках і в рудниках. Імперія, я завжди говорив це, є питання шлунка. Якщо ви не хочете громадянської війни, ви повинні стати імперіалістами» [11, с. 376].

Зауважимо, що, в цьому плані, з 1895 р. мало що змінилося: хіба що істотно зросла чисельність населення Британії, у т.ч. і за рахунок люмпенізованих мігрантів; на фабриках стало вироблятися ще більше товарів, які підлягають збуту у колоніях; та й окрім «Старушки-Англії» наведені вище ідеї взяли на озброєння і деякі інші країни, у т.ч. й англосаксонські...

У свою чергу, Жовтнева революція 1917 р. стала результатом теоретичних напрацювань таких мислителів, як К. Маркс, Ф. Енгельс та В.І. Ленін, які прагнули побудови ідеального комуністичного суспільства.

В.І. Ленін у своїй відомій праці «Держава та революція. Вчення марксизму про державу та завдання пролетаріату в революції», написаній у серпні-вересні 1917 р., описує сучасний контекст як імперіалізм, за якого світ поділено між «великими грабіжницькими державами» [12, с. 11]. При цьому, він розглядає державу як «орган класового панування» або «організацію насильства», що має відумерти в результаті настання комунізму, та вказує, що «Тільки в комуністичному суспільстві, коли опір капіталістів вже остаточно придушено, коли капіталісти зникли, коли нема класів (тобто нема відмінностей між членами суспільства за їх відношенням до суспільним засобів виробництва), – тільки тоді «зникне держава і можна говорити про свободу». Тільки тоді можлива та буде втілена демократія дійсно повна, дійсно без всіляких

винятків. І тільки тоді демократія почне відмирати внаслідок тієї простої обставини, що, врятовані від капіталістичного рабства, від незліченних жахів, дикостей, безглуздостей, мерзенностей капіталістичної експлуатації, люди поступово звикнуть до елементарних, століттями відомих, тисячоліттями повторюваних в усіх приписах, правил співжиття, до дотримання їх без насильства, без примусу, без підкорення, без особливого апарату для примусу, який називається державою» [12, с. 89].

Цитуючи К. Макса, В.І. Ленін продовжує: «На вищій фазі комуністичного суспільства, після того як зникне підкорення людини поділу праці, що пригноблює її; коли зникне разом з цим протилежність розумової і фізичної праці; коли праця перестане бути лише засобом для життя, а стане сама першою потребою життя; коли разом із всебічним розвитком індивідумів зростуть і виробничі сили і всі джерела суспільного багатства поллються повним потоком, – лише тоді можна буде зовсім подолати вузький горизонт буржуазного права, і суспільство зможе написати на своєму прапорі: «Кожен за здібностями, кожному – за потребами» [12, с. 95].

К. Маркс та Ф. Енгельс у своїй широковідомій праці «Маніфест Комуністичної партії» (1848 р.) закликають до побудови ідеального безкласового комуністичного суспільства з суспільною власністю на засоби виробництва та зазначають, що «Історія всіх суспільств, що існували до цих пір, була історією боротьби класів. Вільний і раб, патрицій і плебей, поміщик і кріпак, майстер і підмайстер, коротше, гнобитель і пригноблений перебували в одвічному антагонізмі один до одного, вели безперервну, то приховану, то явну боротьбу, яка завжди закінчувалася революційною перебудовою всієї

суспільної будови або спільною загибеллю ворогуючих класів» [13, с. 424].

Таким чином, класики марксизму прямо вказують, що революція може закінчитися не тільки досягненням бажаного результату, але й повним знищенням суспільства. Разом із тим, у названій праці К. Маркс та Ф. Енгельс фактично закликають ризикнути знищенням існуючих порядків в ім'я високих програмних цілей, частина яких не втратила своєї актуальності і понині (та навіть сприяла формуванню справжньої соціальної держави у деяких країнах Заходу і зростанню могутності Китаю): «1. Експропріація земельної власності та використання земельної ренти для покриття державних витрат. 2. Високий і прогресивний податок. 3. Скасування права спадкування. 4. Конфіскація майна всіх емігрантів та бунтівників. 5. Централізація кредиту в руках держави за допомогою національного банку з державним капіталом та з виключною монополією. 6. Централізація всього транспорту в руках держави. 7. Збільшення кількості державних фабрик, засобів виробництва, розчистка під пашню та покращення земель за загальним планом. 8. Однакова обов'язковість праці для всіх, заснування промислових армій, особливо для землеробства. 9. Поєднання землеробства з промисловістю, сприяння поступовому усуненню відмінностей між містом і селом. 10. Суспільне та безкоштовне виховання всіх дітей. Усунення фабричної праці дітей у сучасній формі. Поєднання виховання з матеріальним виробництвом і т.д.» [13, с. 446-447].

Тож, кожна з вищезгаданих революцій, Англійська, Французька і Російська, фактично, призвела до істотних зрушень, пов'язаних з переходом від однієї суспільно-

економічної формації до іншої: внаслідок подій 1640-х рр. в Англії і 1789-1799 рр. у Франції відбувся перехід від феодалізму до капіталізму, а внаслідок подій 1917 р. у Росії – від капіталізму до соціалізму. Тож, вищезгадані революції, які втопили у крові свої народи, ґрунтувалися на певних прогресивних, хоча й утопічних, ідеях (викладених вище), які люди підтримували та жертвували собою в ім'я «світлого майбутнього». Основу цього «майбутнього» звичайно складали обумовлені часом позитивні зрушення щодо розвитку техніки і технології, прав і свобод людини, підвищення добробуту і рівня життя суспільства. У зв'язку з цим, вважаємо, що немає підстав стверджувати, що Старий режим себе вичерпав, і його трансформація у прогресивному напрямку була неможлива без революції.

Натомість, на відміну від революцій минулих епох, сучасні революції, фактично, не пропонують нічого нового, характеризуються ідейною схематичністю та примітивізмом. Основні їх прагнення спрямовані на зміну зовнішньополітичного вектора, повалення «поганої» старої влади та забезпечення приходу «хорошої» нової. При цьому, звичайно, не йдеться про наявність філософського чи політико-правового підґрунтя у сучасних революцій. Більше того, вони не мають змістовних програмних документів, цілісного плану реформ, механізму забезпечення добробуту суспільства, тобто у сучасних революціонерів відсутнє чітке уявлення про майбутні риси держави, порядок здійснення державного управління та шляхи здолаття негативних явищ, які спричинили революцію.

Таким чином, за відсутності теоретичних праць і програмних документів, основні ідейні засади сучасних

революцій викладаються у пафосних промовах популістського характеру, що виголошуються їхніми лідерами, які, насправді, нездатні ні до теоретичної, ні до практичної діяльності. Це й не дивно, адже видатний юрист і державний діяч К.П. Побєдоносцев (1827-1907) ще наприкінці ХІХ ст. застерігав, що «маса населення, покликана до розробки програми державного управління, не здатна до широких узагальнень теоретичного характеру, що ґрунтуються на вивченні фактів та явищ життя, і, будучи безсилою у справі законодавства і управління, підкоряється вождям, які здатні красиво говорити, захоплювати натовп, а часом і підтасовувати думку і волю народу. Звідси зрозуміла і загроза» [14, с. 2436].

У контексті найбільш популярних революційних ідей сучасності – зміни зовнішньополітичного вектора та повалення «поганого» старого правителя для передання влади «хорошому» новому, – зазначимо, що сучасними революціонерами не беруться до уваги очевидні факти. По-перше, якісне покращення ситуації в країні аж ніяк не є гарантованим наслідком зміни зовнішньополітичного вектора. У кращому разі, така зміна призводить до укладення певної міжнародної угоди, яка, в принципі, не заважає жодній зі сторін денонсувати її у майбутньому, тим більше, що примарна надія на міжнародні судові установи залежить від наявності чи відсутності добровільного визнання їхньої юрисдикції сторонами договору. Крім цього, норми міжнародного права, окрім незначної кількості норм *jus cogens* (які, до речі, і так поширюються на всіх членів міжнародного співтовариства незалежно від їх згоди), за своєю природою, мають диспозитивний характер, тобто

виконують скоріше регулятивну, а не охоронну функцію. По-друге, інтереси «іноземних партнерів» часто можуть прямо суперечити національним інтересам батьківщини революціонерів, процвітання якої залежить, насамперед, від стабільного розвитку, що є несумісним з революційними потрясіннями.

...Доволі утопічною виглядає й ідея повалення чинного «поганого» правителя у надії на те, що наступний буде «хорошим». При цьому, з-поміж сучасних людей мало хто замислюється над тим, що ми живемо не за часів спадкової абсолютної монархії, тож, по-перше, панування нового «хорошого» правителя буде встановлено лише до чергових виборів, тобто на кілька років, впродовж яких державі ще треба подолати наслідки революційних потрясінь та вийти хоча би на дореволюційний рівень розвитку; по-друге, в умовах поділу влади, глава держави не є самодержцем та не має всієї повноти влади, а тим більше – чарівної палички чи рогу достатку; по-третє, за умови існування складного і розгалуженого апарату держави, що включає сотні тисяч чиновників різних рівнів, одного лише «доброго царя» явно недостатньо для того, щоб забезпечити благоденство в усій країні. До того ж, очевидно, що гіпотетичні прогресивні реформи неодмінно нашкоднуть на запеклий опір клептократії, тож, за жодних обставин, новий «хороший» демократичний правитель не зможе правити довго та ефективно. Таким чином, будь-яка революція апріорі не може бути панацеєю для розв'язання життєво важливих суспільно значимих політико-правових проблем.

Варто наголосити на тому факті, що повалення «поганої» влади й утвердження «хорошої» – це різні речі.

Тож, люди, громадські об'єднання та їх лідери повинні замислюватися над тим, чи не використовуються їхні благі наміри представниками олігархічно-політичних угруповань у боротьбі за владу...

Геніальний італійський мислитель епохи Відродження Н. Макіавеллі вчив: «Люди, віруючи, що новий правитель виявиться кращим, охоче повстають проти старого, але скоро на власному досвіді переконуються, що помилилися, оскільки новий правитель завжди виявляється гіршим за старого. Що знову ж таки природно і закономірно, оскільки завойовник пригноблює нових підданих, накладає на них різного роду повинності та обтяжує їх постійно війська, як це неминуче буває при завоюванні. І таким чином наживає собі ворогів у тих, кого пригнобив, і втрачає дружбу тих, хто допомагав завоюванню, бо не може винагородити їх у тій мірі, в якій вони очікували, але не може і застосувати до них круті міри, будучи їм зобов'язаним – адже без їхньої допомоги він не міг би увійти до країни, яким би сильним не було його військо» [15, с. 35].

Таким чином, цілком очевидним стає той факт, що революція, як правило, – це лише протиправний, хоча й універсальний, інструмент переходу влади від одних клептократів до других, що відбувається ціною колосальних втрат. Кажучи іншими словами, революція – це політична авантюра, тобто, за означенням, «ризикований, непевний захід, дія, справа, розраховані на випадковий успіх» [16, с. 14]. При цьому, статистичні дані Світового банку переконливо свідчать, що омріяний «успіх» практично ніколи не досягається після революції: так, наприклад, у 2013 р. ВВП України склав 183,31 млрд. доларів США, у 2014 р. він знизився до 133,5 млрд.

доларів США, у 2015-2016 рр. він впав до абсолютного мінімуму у 91,03 – 93,36 млрд. доларів США (вдвічі менше, ніж було у 2013 р.), у 2019 р. він досягнув показника 153,78 млрд. доларів США, а, за прогнозами, у 2021 р. він ледве перетне позначку в 160 млрд. доларів США – тобто зараз, на 9-й рік після початку Революції гідності, Україна так і не досягла рівня 2013 р. [17], а після 24 лютого 2022 р. досягнення «світлого майбутнього» взагалі відкладається до кращих часів...

Втім, події 2005 р. в Кліші-су-Буа, Франція [18], 2011 р. – у Тоттенхемі, Велика Британія [19], 2013 р. – у Хусбю, Швеція [20], 2020 р. – у м. Міннеаполіс, США [21], та інші переконливо свідчать, що доволі часто, навіть у розвинутих країнах, заворушення виникають спонтанно. Поштовхом до них можуть бути навіть законні дії працівників правоохоронних органів щодо правопорушників, які чинять опір (у т.ч. і збройний).

Т. Гоббс вчить, що люди укладають суспільний договір та передають свої права і свободи державі для того, щоб вона, маючи велику владу, могла забезпечити мир у суспільстві, гарантувати людині життя і безпеку та спрямувати її дії на досягнення загального блага [22; 23]. Таким чином, зауважимо, що примус, правомірно застосований працівниками правоохоронних органів до правопорушників, має не засуджуватися, а схвалюватися, оскільки він необхідний для захисту суспільства від протиправних посягань і виконання державою своїх прямих обов'язків перед людьми, що випливають із суспільного договору. Так само, суспільством має схвалюватися і примус, правомірно застосований правоохоронними органами щодо мітингувальників, оскільки від перекриття доріг, хуліганств, погромів,

підпалів, грабежів та інших правопорушень, що вчиняються під час масових заворушень, страждають, насамперед, звичайні законослухняні громадяни, а не органи влади та посадові особи, чиї дії не влаштовують мітингувальників...

Таким чином, доволі часто головною рушійною силою заворушень, подібних до згаданих вище, є маргінальна частина суспільства, яка налаштована на вчинення деструктивних дій та вважає, що навіть «держава – нічний сторож» є втіленням деспотизму, «душителем свободи» та гнобителем прав людини...

Разом із тим, ще наприкінці XVIII ст. Е. Берк писав, що революціонери «закладають міну, яка разом підірве всі давні зразки, всі звичаї, хартії, парламентські акти. Ця міна – права людини...» [6; 7, с. 130]. Мислитель продовжує: «Теоретичні права людини входять до повсякденного життя подібно до променя світла, що проходить крізь густе середовище по прямій і за законами природи відбивається під кутом. Дійсно, у величезній масі пристрастей та інтересів права людини зазнають такого різноманіття заломлень та віддзеркалень, що теоретичні спори про них стають абсурдом. Людська природа складна і заплутана, суспільні інтереси теж надзвичайно складні, і, значить, нема такого політичного напрямку, нема такої влади, яка влаштовувала би кожного» [6; 7, с. 134].

Таким чином, «Права, про які кажуть теоретики, – це крайність; тією мірою, якою вони метафізично правильні, вони фальшиві з точки зору політики і моралі. ...теоретики завжди софістично змішують права людей з їх можливостями, і допоки можливості і права – одне й те саме, вони разом несумісні з добродесністю, і з першою з

чеснот – розсудливістю. Люди не мають права на те, що не розсудливо і не є для них благом... Ці професори, зрозумівши, що їхні крайні принципи і політичні схеми неможливо застосувати до стану світу, в якому вони живуть... постійно прагнуть до змін державного ладу... Вони надають своїм розумовим проектам величезної цінності, і, не поважаючи існуючий державний лад, байдуже ставляться до можливості його удосконалення. Вони не бачать шкоди у поганому управлінні справами суспільства, навпаки, вони вважають, що ці пороки створюють сприятливі умови для революції» [6; 7, с. 135-138].

Е. Берк наголошує, що «Уряд створюється не для захисту природних прав людини, які можуть існувати та існують незалежно від нього, зберігаючи свою вищою мірою абстрактну досконалість; але ця абстрактна досконалість – їх практичний недолік. Маючи право на все, люди *хочуть* отримати все. Держава – це мудрий винахід людства, що призначений для забезпечення людських бажань. Люди мають право на те, щоб ця мудрість була спрямована на задоволення їхніх потреб. Але держава вимагає, щоб вони стримували свої пристрасті і бажання. Суспільство вимагає не тільки обмеження потреб індивідів, але щоби і в масі посягання людей присікалися, їх воля управлялася, а пристрасті стримувалися. Все це можливо тільки за наявності Влади, що стоїть поза ними, котра при виконанні своїх функцій не буде піддаватися тим самим пристрастям і бажанням, які сама зобов'язана придушувати і підкорювати. У цьому смислі обмеження так само, як свобода, повинно бути включене до числа прав людини» [6; 7, с. 132-133].

Звідси випливає той факт, що важливою засадою співжиття людей в умовах цивілізованого суспільства є позитивна дискримінація, тобто певне обмеження прав і свобод людини, яке необхідне для недопущення заподіяння суттєвої шкоди її істинним потребам та інтересам.

Класичним прикладом позитивної дискримінації, що має місце впродовж останніх років, слід вважати запровадження урядами багатьох держав певних карантинних заходів, пов'язаних з обмеженням свободи пересування та деяких інших прав людини в умовах пандемії коронавірусу.

Водночас, це призвело до поширення антикарантинних коронавірусних заворушень та акцій непокори (сучасного аналогу старовинних, холерних, бунтів): народ не вірить в існування коронавірусу, прагне «хліба і видовищ» та пиру серед чуми, не хоче носити маску і мити руки...

В цьому контексті не можна не згадати позицію видатного німецького мислителя епохи бароко Х. Томазія (1655-1728), який вчив, що мораль подібна до поради учителя і забезпечується переконанням, натомість право – це настанова правителя, яка забезпечується примусом [2, с. 108]; для мудрих людей достатньо поради, тоді як для дурних необхідний примус, тож державна влада рятує людей від страху перед шкодою, яку можуть заподіяти дурні [24, с. 87].

У свою чергу, Б. Спіноза стверджував, що держава вчиняє злочин, коли робить або терпить те, що може бути причиною її загибелі. Держава, щоб бути повноправною, зобов'язана зберігати основи поваги і

страху, натомість, у протилежному випадку, вона перестає бути державою [2, с. 78]...

Також, варто зазначити, що сучасні революції стали інструментом геополітичних змін, на відміну від революцій Нового часу і початку ХХ ст., які пропонували своєрідні, часто достатньо оригінальні, проекти перебудови суспільно-політичного життя суспільства. При цьому, те, що сьогодні прийнято називати «революціями», насправді не є ними, оскільки не відповідає класичним ознакам революції: т.зв. сучасні «революції» не призводять до глибоких якісних перетворень, переходу від однієї суспільно-економічної формації до іншої, до зміни соціально-економічної моделі, форми власності, виробничих відносин, способу отримання та форм винагороди за працю, кардинальних глибоких змін панівного політичного режиму, політичної системи, відносин, інститутів, цінностей, ідеології, свідомості, культури тощо.

Більше того, зауважимо, що відмітаючи ідеї К. Маркса та Ф. Енгельса щодо побудови комуністичного суспільства, а разом з ними і сам формаційний підхід, у сучасності ніхто навіть і не скаже, якою ж має бути наступна суспільно-економічна формація, і до чого, таким чином, повинна прагнути сучасна революційна ідея.

Тож, інтелектуальна люмпенізація широких мас та ідейний вакуум, притаманні сучасним революціям, дають підстави стверджувати, що, на відміну від революцій минулих епох, вони апріорі не можуть призвести до прогресивних зрушень і позитивних наслідків, адже не мають жодних ґрунтовних теоретичних підвалин і практичної придатності до покращення стану справ у

суспільстві, і, таким чином, є виявом виключно деструктивного начала.

На останок, дозволимо собі трохи перефразувати та узагальнити крилаті слова видатного державного діяча П.А. Столипіна [25, с. 40]: «Супротивникам державності хотілося би обрати шлях радикалізму... Їм потрібні великі потрясіння, а нам потрібна Велика Держава!»

Отже, у результаті проведеного дослідження ми дійшли таких **висновків**:

1. Революції минулих епох (Нового часу і початку ХХ ст.), зазвичай, мали вельми ґрунтовні філософські підвалини і політичні програми.

Так, філософсько-політичне осмислення революційних подій в Англії ХVІІ ст. знайшло відображення у програмах роялістів, індепендентів, левелерів, дигерів, творах Т. Гоббса і Дж. Локка та ін.

Французька революція 1789-1799 рр. стала наслідком теоретичних напрацювань мислителів ХVІІ – ХVІІІ ст. та прагнула утвердження республіки, народного суверенітету, демократії, прав людини та «свободи, рівності, братерства». Її ідеї відображено не тільки у творах Просвітників, але й у програмних документах, доповідях і промовах революціонерів та історичних документах на кшталт Декларації прав людини і громадянина 1789 р. та перших 8 французьких конституцій. Отже, Французька революція 1789-1799 рр. хоч і ціною величезних втрат, але призвела до формування у далекому майбутньому сучасного буржуазного ладу Європи, який, загалом, продемонстрував свою достатню ефективність в епоху імперіалізму ХІХ ст. та неоколоніалізму ХХ – ХХІ ст., принаймні для західноєвропейських народів (за рахунок

інших). Тобто ідеї «свободи, рівності, братерства» дали змогу європейським країнам згуртувати суспільство, зменшити рівень соціальної напруги та скерувати агресію і намагання люмпенізованих мас швидко збагатитися за чужий рахунок із внутрішнього напрямку (боротьба проти феодалів) на зовнішній – загарбання та грабiж колоній, що, загалом, сприяло збагаченню Європи.

У свою чергу, Жовтнева революція 1917 р. ціною величезних втрат сприяла своєрідному втіленню соціалістичних ідей К. Маркса, Ф. Енгельса, В.І. Леніна та перетворенню однієї великої держави (Російська імперія) на другу (СРСР). Більше того, соціалістичні ідеї сприяли зростанню могутності Китаю та побудові соціальної держави у деяких країнах Заходу.

Тож, кожна з цих революцій, Англійська, Французька і Російська, фактично, призвела до істотних зрушень, пов'язаних з переходом від однієї суспільно-економічної формації до іншої: внаслідок подій 1640-х рр. в Англії і 1789-1799 рр. у Франції відбувся перехід від феодалізму до капіталізму, а внаслідок подій 1917 р. у Росії – від капіталізму до соціалізму. Втім, це зовсім не означає, що Старий режим себе вичерпав, і існувала нагальна потреба у революції.

2. Натомість, на відміну від революцій минулих епох, сучасні революції, фактично, не пропонують нічого нового, характеризуються ідейною схематичністю та примітивізмом. При цьому, звичайно, не йдеться про істотне філософське чи теоретичне підґрунтя сучасних революцій, наявність більш-менш серйозних програмних документів, існування цілісного плану політичних і соціальних реформ. Більше того, у лідерів сучасних революцій відсутнє чітке уявлення про майбутні риси

держави та порядок здійснення державного управління і шляхи здолаття негативних явищ, які спричинили революцію.

Ідеологічною основою сучасних революцій, як правило, є дві ідеї.

Перша – це зміна зовнішньополітичного вектора держави. При цьому, прихильники революції чомусь забувають, що, враховуючи специфіку міжнародного права, будь-який міжнародний договір, укладений за підсумками революції, може бути легко денонсований, та й інтереси «іноземних партнерів» можуть суперечити національним інтересам батьківщини революціонерів, процвітання якої залежить, насамперед, від стабільного розвитку, який є несумісним з радикальними революційними потрясіннями.

Друга ідея полягає у бажанні повалити «поганого» старого правителя, для того, щоб наділити владою «хорошого» нового. При цьому, прихильники революції забувають, що в умовах республіки нова влада, в кращому разі, буде встановлена лише на кілька років, до чергових виборів, а також, що в умовах поділу влад та існування розгалуженого апарату держави, що включає сотні тисяч чиновників всіх рівнів, одного лише «доброго» нового правителя явно недостатньо для того, щоб забезпечити процвітання в усій країні. До того ж, очевидно, що гіпотетичні прогресивні реформи неодмінно наштовхнуться на запеклий опір клептократії, тож, за жодних обставин, новий «хороший» демократичний правитель не зможе правити довго та ефективно. Отже, революція апріорі не може бути панацеєю для розв'язання життєво важливих суспільно значимих політико-правових проблем.

3. Повалення «поганої» старої влади зовсім не тотожне утвердженню «хорошої» нової, тож революційним масам слід замислюватися над тим, чи не використовуються їхні благі наміри представниками олігархічно-політичних угруповань у боротьбі за владу для задоволення своїх егоїстичних інтересів всупереч потребам суспільства.

Таким чином, будь-яка революція – це політична авантюра, тобто, за означенням, «ризикований, непевний захід, дія, справа, розраховані на випадковий успіх». При цьому, від масових заворушень, перекидання доріг, хуліганств, погромів, підпалів і грабежів страждають, насамперед, звичайні законослухняні громадяни, а не посадові особи та органи влади, чия діяльність викликала невдоволення мітингувальників.

4. Те, що сьогодні прийнято називати «революціями», насправді не є ними, оскільки не відповідає класичним ознакам революції: т.зв. «революції» сучасності не призводять до глибоких якісних перетворень, переходу від однієї суспільно-економічної формації до іншої, до зміни соціально-економічної моделі, форми власності, виробничих відносин, способу отримання та форм винагороди за працю, кардинальних глибоких змін панівного політичного режиму, політичної системи, відносин, інститутів, цінностей, ідеології, свідомості, культури. Наголосимо, що в результаті сучасних революцій, в кращому разі, на місце одних клептократів приходять другі, а в гіршому – відбувається тотальна руйнація країни і знищення суспільства, як в Лівії і Сирії.

Зауважимо, що відмітаючи соціалістичні ідеї К. Маркса та Ф. Енгельса, а разом з ними і сам формаційний підхід, у сучасності немає будь-яких вагомих теоретичних досліджень щодо наступної

суспільно-економічної формації, постреволюційної організації державності та економіки і тих суспільно-політичних перетворень, яких, таким чином, повинна прагнути революційна ідея. При цьому, ідейний вакуум, притаманний сучасним революціям, дає підстави стверджувати, що, на відміну від революцій минулих епох, вони апріорі не можуть призвести до прогресивних зрушень і позитивних наслідків, адже не мають жодних ґрунтовних теоретичних підвалин і практичної придатності до вирішення проблем суспільства.

Список використаних джерел:

1. История политических и правовых учений : учебник для вузов / под общ. ред. акад. РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсесянца. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2006. 944 с.

2. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. : проф. Г.Г. Демиденка, проф. О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. 256 с.

3. Спиноза Б. Богословско-политический трактат / перевод с латинского : М.М. Лопаткина, С.М. Роговина, Б.В. Чредина. М. : Академический проект, 2015. 486 с.

4. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты / перевод с французского. М. : Канон-пресс-Ц, Кучково поле, 1998. 416 с.

5. Локк Дж. Сочинения : в 3 т. Т. 3. М. : Мысль, 1988. 623 с.

6. Берк Э. Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию / сокращенный перевод с английского Е.И. Гельфанд. М. : Рудомино, 1993. 144 с.

7. Берк Э. Размышления о революции во Франции и о прениях в некоторых лондонских обществах касательно сего события, содержащиеся в письме, предполагавшемся быть отправленным некоему благородному господину в Париж / пер. с англ. С. Векслер ; под ред. А. Бабича. London : Overseas Publications Interchange Ltd, 1992. 411 с.

8. Конституции зарубежных государств : учебное пособие. 2-е издание, исправленное и дополненное / составитель В.В. Маклаков. М. : Издательство БЕК, 1997. 586 с.

9. Душенко К.В. Большая книга афоризмов. Издание 6-е, исправленное. М. : Издательство ЭКСМО-Пресс, 2002. 1056 с.

10. Манфред А.З. Великая французская революция. М. : Наука, 1983. 432 с.

11. Ленин В.И. Империализм, как высшая стадия капитализма (Популярный очерк) / Ленин В.И. Полное собрание сочинений : в 55 т. Издание пятое. М. : Издательство политической литературы, 1969. Т. 27 : август 1915 – июнь 1916. С. 299–426.

12. Ленин В.И. Государство и революция. Учение марксизма о государстве и задачи пролетариата в революции / Ленин В.И. Полное собрание сочинений: в 55 т. Издание пятое. М. : Издательство политической литературы, 1969. Т. 33 : Государство и революция. С. 1–120.

13. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии / Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения : в 39 т. Издание второе. М. : Государственное издательство политической литературы, 1955. Т. 4. С. 419–459.

14. Побѣдоносцевъ Константинъ Петровичъ // Полный православный богословскій энциклопедическій словарь : в 2 т. Санктъ-Петербургъ : Издательство П.П. Сойкина, 1913. Т. 2. С. 2434–2439.

15. Макиавелли Н. Государь. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. СПб. : Азбука-классика, 2008. 272 с.

16. Тлумачний словник української мови / упорядник Т.В. Ковальова ; художник-оформлювач Л.П. Вировець. Харків : Фоліо, 2015. 591 с.

17. Ukraine GDP // Trading Economics. URL: <https://tradingeconomics.com/ukraine/gdp> (date of reference 16.06.2021).

18. Массовые беспорядки во Франции (2005) // Википедия. Свободная энциклопедия. URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Массовые_беспорядки_во_Франции_\(2005\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Массовые_беспорядки_во_Франции_(2005)) (дата обращения 14.01.2021).

19. Заворушення у Великій Британії (2011) // Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Заворушення_у_Великій_Британії_\(2011\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Заворушення_у_Великій_Британії_(2011)) (дата звернення 05.04.2022).

20. Массовые беспорядки в Швеции 2013 года // Википедия. Свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Массовые_беспорядки_в_Швеции_2013_года (дата обращения 14.01.2021).

21. Протести через убивство Джорджа Флойда // Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Протести_через_убивство_Джорджа_Флойда (дата звернення 05.04.2022).

22. Тимошенко В.І. Договірна теорія походження держави // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 2 : Д – Й. URL:

https://leksika.com.ua/17190303/legal/dogovirna_teoriya_pohodzhennya_derzhavi (дата звернення 16.06.2021 р.).

23. Гоббс Т. Избранные произведения : в 2 т. М. : Мысль, 1964.

24. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право : навчальний посібник. Київ : Правова єдність, 2009. 312 с.

25. Столыпин П.А. Декларация Правительства по аграрному вопросу. Засѣданіе Государственной Думы 10.IV.1907 г. // Сборникъ речѣй Петра Аркадьевича Столыпина, произнесенныхъ въ засѣданіяхъ Государственнаго Совѣта и Государственной Думы (1906-1911). Санкт-Петербургъ : Изданіе В.В. Логачева, 1911. 131 с.

Глава 4.
Кольорові революції сучасності
та їх вплив на буття
держави і суспільства

*Художник Василь Васильович Верещагін.
«Апофеоз війни» (картина 1871 р.)*

*«Будь-яку революцію
задумують романтики,
здійснюють фанатики,
а користуються її плодами
відверті негідники».*
(Томас Карлейль)

Той факт, що в останні роки у світі в цілому та на пострадянському просторі зокрема прокотилася хвиля кольорових революцій ще раз доводить справедливість думки Г.В.Ф. Гегеля та О. Хакслі про те, що історія вчить лише тому, що вона нічому не вчить [1, с. 328]. Не можна не погодитися з думкою Е. Берка про те, що мистецтво державного управління потребує досвіду, для набуття якого інколи мало цілого життя [2; 3, с. 134]. Однак, на жаль, люди не зважають на помилки минулих поколінь та повторюють їх у сучасності, у т.ч. наївно покладаючись на успішну перебудову суспільно-політичного устрою революційним шляхом, забуваючи, при цьому, негативний досвід буржуазно-демократичних і соціалістичних революцій. При цьому, революції сучасності, зокрема і кольорові, часто носять навіть ще більш деструктивний характер, ніж їхні історичні попередниці. Таким чином, сьогодні вельми актуальною задачею є розкриття справжнього ества кольорових революцій сучасності, виявлення тієї небезпеки й окреслення тих бід, на які вони прирікають державу і суспільство.

Загалом, досліджуваної проблематики стосується багатющий фактологічний матеріал, що висвітлюється у поточних новинах, події, які вже стали історією,

міжнародно-правові акти, законодавство України та зарубіжних країн, ідеї таких класиків, як М. Байлз, Е. Берк, Ж. Боден, Г.В.Ф. Гегель, О.І. Герцен, Т. Гоббс, Т. Карлейль, Н. Макіавеллі, Ф.В. Ніцше, Дж. Прістлі, а також праці таких сучасних дослідників, як Д. Аль-Ріфаї, І.В. Венедіктова, Г.Г. Демиденко, К.В. Душенко, В.С. Нерсисянц, О.В. Петришин, Самі Магді, М. Хаддад, О. Хакслі та ін.

Разом із тим, деякі аспекти досліджуваної проблематики не знайшли належного відображення і в наш час, тож, у межах цієї глави ми плануємо: а) окреслити основні риси революцій сучасної доби; б) розкрити сутність та єство кольорових революцій сучасності; в) вказати на їх використання окремими суб'єктами міжнародного права у власних цілях тощо.

Насамперед, варто зазначити, що у сучасному світі вирує безліч революцій, повстань, бунтів, заколотів та заворушень, які, в наш час, прийнято вважати формою втілення «священних прав людини». Романтики та циніки, народ та жадібні до влади політикани, мислителі та недосвідчена молодь, полум'яні реформатори та звичайні грабіжники, патріоти та фанатики... – всіх цих людей об'єднує палке бажання революційних змін... Але, чомусь, революції, як правило, не призводять до бажаних наслідків та омріяних результатів. Тож, спробуймо охарактеризувати дещо детальніше основні нещодавні події революційного характеру та з'ясувати, чи принесли вони добробут народам тих країн, де вони відбулися.

Найбільш масштабні революційні події сучасності, які, при цьому, мають і найбільш показові наслідки, пов'язані з т.зв. «Арабською весною» 2010-2012 рр., що дорого обійшлася відповідним країнам: відбулися

революції у Тунісі, Єгипті, Ємені, досі тривають громадянські війни в Лівії, Сирії, Ємені, відбулися повстання в Бахреїні, мали місце масові протести в Алжирі, Іраку, Йорданії, Марокко, Омані та менш масштабні протести в Кувейті, Лівані, Мавританії, Саудівській Аравії, Судані, Джибуті, Західній Сахарі. За різними підрахунками, загинули від 523 тис. осіб [4] до понад 800 тис. осіб [5]. При цьому, згідно зі звітом Економічної та соціальної комісії для Західної Азії ООН втрати від «Арабської весни» тільки впродовж 2011-2015 рр. були оцінені у 614 млрд. доларів США [6].

Особливо повчальною в цьому контексті є трагічна доля таких держав як Лівія та Сирія. У 2013 р. у нашій монографії ми вже описували з посиланнями на джерела всі ті біди, які принесли Лівії повстання проти М. Каддафі та подальша громадянська війна. Тож, зараз ми обмежимося лише їх тезовим переліком. В Лівії загинуло понад 50 тисяч осіб (і це тільки на 2011 р.). Фактично, трапився розпад Лівії як єдиної держави. Реальна влада перейшла до безлічі територіально-плеємінних формувань, наслідком чого стала міжплеємінна боротьба у дусі трайбалізму, яку стримував М. Каддафі. Бюджетні втрати Лівії склали 14 млрд. доларів США. Заподіяно значної шкоди інфраструктурі країни. Всі нафтопереробні заводи зупинилися. Втрати ВВП до осені 2011 р. склали 7,7 млрд. доларів США. ВВП Лівії у 2011 р. втратив 60%, порівняно з 2010 р. Високого рівня досягла інфляція, про що свідчить збільшення грошової маси лівійського динара у більше, ніж 2 рази. Було заморожено значну частину із 150 млрд. доларів США на іноземних рахунках, що належали Лівії, що дає підстави говорити про їх фактичну втрату. Безпосередні руйнування від

натівських бомбардувань оцінюються у 14 млрд. доларів США, що у 7 разів перевищує шкоду, заподіяну бомбардуваннями часів Другої Світової війни у співрозмірних цінах. На серпень 2011 р. збитки нафтової галузі склали 50 млрд. доларів США. Було поставлено хрест на ідеї введення в обіг золотого динара, прихильником чого був М. Каддафі. Лівія стала боржником тих країн, де повстанці проходили лікування, при цьому тільки Греції завинивши 150 млн. євро. Нині у тюрмах числених регіональних бригад знаходяться близько 8500 осіб, що звинувачуються у співробітництві з владою М. Каддафі, тоді як у тюрмах попереднього режиму кількість політичних в'язнів не перевищувала 6000 осіб. Внаслідок громадянської війни в Лівії розквітла злочинність: 2012 р. кількість вбивств зросла на 503%, порівняно з 2010 р., а кількість крадіжок – на 448%. В результаті застосування НАТО бомб зі збідненим ураном, на півночі Лівії виникли території, де рівень радіаційного забруднення у багато разів перевищує припустиме значення. Лівійці втратили важливі соціальні гарантії, надані урядом М. Каддафі [7, с. 62-64]. ...Враховуючи, що Громадянська війна в Лівії триває досі, зрозуміло, що зараз реальна ситуація в цій країні є ще гіршою...

Варто пам'ятати, що до подій «Арабської весни» 2011 р., лівійцям гарантувалися: безкоштовна електроенергія; безвідсоткове кредитування; субсидія на придбання житла у розмірі 50 тисяч доларів США при укладенні шлюбу; безкоштовна освіта і медицина; безкоштовне отримання земель сільськогосподарського призначення, фермерського будинку, обладнання, насіння та худоби за наявності бажання зайнятися фермерством; оплата урядом навчання у зарубіжних вузах

та лікування у зарубіжних лікарнях для тих громадян, які не можуть отримати відповідні послуги на території своєї держави, при цьому, кожен із них одержував від уряду ще і 2300 доларів США на місяць для покриття витрат на проживання та використання автомобіля; субсидія від уряду при купівлі нового автомобіля у розмірі 50% його вартості; низька вартість бензину (0,14\$ за 1 літр); пільгові ціни на низку продуктів харчування (наприклад, за 0,15\$ можна було купити 40 булок хліба); виплата від уряду в розмірі 5000 доларів США при народженні дитини. Крім того, якщо після закінчення навчання лівієць не міг працевлаштуватися, держава виплачувала йому середню зарплату за даною професією на весь час пошуку роботи; частина коштів, виручених від кожного продажу лівійської нафти, зараховувалася безпосередньо на банківські рахунки всіх громадян Лівії; було втілено найбільший у світі іригаційний проект під назвою «Велика рукотворна річка», який зробив воду доступною по всій території пустельної країни; Лівія не мала зовнішнього боргу, а її резерви, які зараз заморожені в усьому світі, складали 150 – 200 млрд. доларів США тощо [8; 9].

Зрозуміло, що тепер вказані вище блага знищені, так само, як і лівійська державність. От і постає закономірне питання – що й якою ціною дала лівійському народу т.зв. «Арабська весна» 2011 р.?

Варто підкреслити, що організація масових заворушень у будь-якій формі є злочинним посяганням, що заподіює величезну шкоду всьому суспільству і спрямовується проти основного його захисника – держави, яка, таким чином, з точки зору справедливості і законності, вправі вживати рішучих заходів для їх

недопущення чи придушення. Навіть найбільш прогресивний в світі у плані прав людини міжнародний документ – Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод, прийнята Радою Європи 4 листопада 1950 р., – каже про це у ч. 2 ст. 2: «Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили: а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства; б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою; с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання» [10].

Таким чином, цілком очевидним є той факт, що панівний у Лівійській державі «режим Каддафі» мав повне право застосовувати зброю для придушення бунту, затримання винних та захисту законослухняних людей від насильства з боку злочинців. Зрозуміло, що це саме право має і влада будь-якої іншої держави.

Також, варто замислитися: чи, випадково, не суперечило принципам міжнародного права збройне втручання іноземних сил, зокрема НАТО, у внутрішні справи Лівії, тим більше не на боці офіційного і законного уряду?! Якби М. Каддафі вдалося придушити масові заворушення, склалася б ситуація, коли існує держава Лівія з офіційним урядом, яка не втручалася у внутрішні справи інших держав, не посягала на їх суверенітет, не була агресором і т.п., проти якої, однак, сформовано військову коаліцію, яка здійснювала активні бойові дії! Безумовно, така ситуація була би загрозою для миру і провокувала би війну.

Припустимо, що Західна демократія настільки переживає за долю народу Лівії, що не може залишатися

осторонь, коли героїчні повстанці самовіддано борються за свободу проти «злобного диктатора» М. Каддафі. У такому разі зрозуміло, чому НАТО втручається у конфлікт на боці повстанців, однак залишається незрозумілим, чому саме НАТО, а не лівійський народ, відіграло вирішальну роль у поваленні правлячого режиму? Крім того, постає закономірне питання: чому ж НАТО навіть не намагається припинити кровопролиття та утвердити права людини зараз, коли в країні, без М. Каддафі, вже понад десять років йде громадянська війна? Чи, можливо, спустошення, розпад та знищення Лівії цілком влаштовують «західних партнерів»?

У свою чергу, поточна Громадянська війна в Сирії розпочалася з антиурядових заворушень у 2011 р. і триває понині, при цьому, країна зазнала великого спустошення та іноземного вторгнення.

Станом на травень 2020 р. чисельність загиблих у Громадянській війні в Сирії складає від 384 тис. осіб до 577,6 тис. осіб [11]. Станом на листопад 2020 р. бл. 5 млн. 581 тис. сирійців стали біженцями [12]. Станом на березень 2015 р. більше 7,1 млн. сирійців стали внутрішньо переміщеними особами. Щонайменше 1,5 млн. осіб було серйозно поранено, 200 тис. – затримано, 2,4 тис. – пропали без вісті. 36% лікарень були зруйновані, а 57% – пошкоджені. 3 млн. будівель були пошкоджені, 1,2 млн. будинків були зруйновані, 9 тис. промислових об'єктів були повністю зруйновані. Не менше 3878 шкіл було зруйновано, 2,8 млн. сирійських учнів не відвідують школу. Пошкоджено 1451 мечеть, 348 мечетей повністю зруйновано, 98 церков пошкоджено чи зруйновано. 290 пам'яток культури пошкоджено, 104 пам'ятки – істотно пошкоджено, 24 – повністю

зруйновано, пошкоджено 5/6 об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО [13]. Шкода, заподіяна Громадянською війною в Сирії за перші три роки, оцінюється від 31,4 млрд. доларів США до понад 300 млрд. доларів США [14].

Загалом же, той факт, що у двадцятимільйонній Сирії через громадянську війну 5,6 млн. осіб стали біженцями, а 7,1 млн. – внутрішньо переміщеними особами, дає підстави стверджувати, що 2/3 населення втратили все. При цьому, не можна забувати і про кількості тисяч загиблих...

Таким чином, варто зазначити, що Військова операція Росії в Сирії, спрямована на підтримку уряду Б. Асада, так само, як і збройна підтримка західними демократіями повстанців, сприяли збільшенню масштабів насильства й руйнувань та заподіяли величезну шкоду Сирії і жахливі страждання сирійському народу.

У зв'язку з цим постають два основні питання: що принесли кольорові революції Лівії і Сирії, крім розрухи, спустошення, страждань та смерті? і чи не краще було би і надалі терпіти таких «тиранів», як Каддафі та Асад, якщо за часів їх правління в їхніх державах були мир, спокій, порядок і достатній життєвий рівень?

Сумний досвід Лівії свідчить, що повстання та революції можуть відбутися навіть у країні, яка забезпечує своїм громадянам достатньо високі соціальні стандарти, що вказує на той факт, що навіть успішна держава може стати об'єктом протиправних посягань повстанців, які не усвідомлюють злочинний характер своїх дій та обсяг шкоди, яка може бути ними заподіяна.

У свою чергу, сумний досвід Сирії свідчить, що будь-яка держава повинна з самого початку вживати найбільш

рішучих та максимально ефективних заходів для придушення внутрішніх заворушень та притягнення винних до відповідальності, оскільки у майбутньому вже може бути пізно. При цьому, якби Башар Асад припинив чинити відчайдушний опір бунтівникам та інтервентам, або доволі швидко програв війну, це, все одно, не допомогло би врятувати Сирію від громадянської війни і знищення, оскільки подібні обставини не врятували від них і Лівію, де війна триває вже понад десять років, навіть після повалення та вбивства М. Каддафі.

Також, слід додати, що своєрідним відлунням Арабської весни стала і Громадянська війна в Ємені, що розпочалася у 2014 р. і станом на 2019 р. забрала щонайменше 91,6 тис. життів [15].

Зауважимо, що не застрахована від революційних потрясінь і демократична держава. Більше того, демократичний політичний режим робить її особливо беззахисною перед внутрішніми заворушеннями, оскільки правлячій політичній силі, з огляду на необхідність брати участь у чергових виборах, практично ніколи не вистачає політичної волі для застосування рішучих законних заходів проти протиправних дій повстанців. Таким чином, демократична влада змушена або йти на поводу у мітингувальників, виконуючи їхні навіть найбільш незаконні, шкідливі, безглузді та руйнівні забаганки, або трансформуватися у недемократичну – для збереження державності, правопорядку, суспільства. Водночас, владі слід брати до уваги конструктивні пропозиції щодо проведення назрілих реформ, якщо вони висловлюються законослухняними особами, що мають достатній рівень обізнаності у суспільно-політичних питаннях.

При цьому, зазвичай демократично обрана правляча політична сила прекрасно розуміє, що у випадку, якщо акції протесту будуть розігнані силою та матимуть місце значні людські жертви, більшість народу не цікавитиме питання законності дій влади за надзвичайних обставин, тож наступні вибори ця політична сила не виграє. Зауважимо, що політичні опоненти існуючої влади також розуміють цей факт і доволі часто намагаються використати його у своїх цілях.

Таким чином, демократичний політичний режим робить державну владу залежною від суспільної думки на наступних виборах, тобто підриває її здатність правити, оскільки позбавляє її класичних рис державного суверенітету, що були визначені Ж. Боденом ще у XVI ст., – верховенства, абсолютності, постійності, єдності, неподільності і необмеженості влади [16; 17, с. 67-68].

Натомість, очевидно, що у випадку, якщо наступні вибори буде програно, політиків та діячів, які були причетні навіть до законних заходів з «придушення революції», буде піддано переслідуванням. Таким чином, демократична влада, яка мусила на законних підставах застосувати силу проти мітингувальників, намагатиметься не допустити проведення виборів в осяжній перспективі, тобто буде змушена запровадити недемократичне правління.

Отже, звідси випливають два висновки. По-перше, акції протесту та масові заворушення за жодних обставин не несуть суспільству і державі нічого хорошого, оскільки змушують їх балансувати між крайнощами охлократії та тоталітаризму. По-друге, народовладдя є не завжди ефективним, особливо за умови необхідності

припинення масових заворушень та прийняття владних рішень, які потребують від влади таких якостей, як мудрість, воля, авторитет та незалежність у своїй діяльності.

...Водночас, звертає на себе увагу і той факт, що придушення масових безпорядків у Франції в 2005 р. сприймалося міжнародною спільнотою як законний захід офіційного уряду, тоді як аналогічні дії президента Єгипту Хосні Мубарака, голови лівійської джамахірії Муаммара Каддафі чи президента Сирії Башара Асада – як жорстокі злочини кривавих тиранів. Цікаво, що Н. Саркозі, який був міністром внутрішніх справ Франції у 2005 р. та керував придушенням безпорядків, пізніше став президентом...

Важко логічно пояснити таку відмінність у визнанні чи невизнанні за державою права на самозахист від бунтів та революцій...

Кілька слів варто сказати і про «Революцію гідності», що мала місце в Україні у 2013-2014 рр. Певну політичну оцінку цим подіям нещодавно було викладено у Постанові Верховної Ради України «Про Заяву Верховної Ради України у зв'язку з сьомою річницею початку Євромайдану та подій Революції Гідності» від 17.02.2021 р. № 1240-ІХ, де сказано, що: «...1. Революція Гідності – один з ключових моментів українського державотворення та виразник національної ідеї свободи. 2. Розслідування злочинів, скоєних під час Революції Гідності, має бути завершене і проведене ефективно. Винуватці мають постати перед судом і в ході справедливого та неупередженого процесу притягнуті до відповідальності. Подальше зволікання в цьому питанні недопустиме, бо непокаране зло зростає. 3. Україна

заплатила надто високу ціну за звільнення від диктатури і свій цивілізаційний вибір – бути частиною Європи. Герої Небесної Сотні віддали життя під час Революції Гідності, захищаючи ідеали демократії, відстоюючи права і свободи людини, європейське майбутнє України. Пам'ять про їхній героїчний чин є частиною історії національного державотворення...» [18].

Водночас, виникають певні проблеми щодо юридичної оцінки подій «Революції гідності». Так, зокрема, свого часу т.в.о. директора Державного бюро розслідувань, нинішній Генеральний Прокурор України І.В. Венедіктова вказала на існування суперечностей між Законом «Про недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань, та визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України» 2014 р., і Кримінальним процесуальним кодексом України. Вона нагадала, що у період подій Майдану було вбито 78 мітингувальників і 13 правоохоронців та зазначила: «З точки зору справедливості, ми мусимо пам'ятати і про 13 загиблих правоохоронців, які виконували наказ. Якщо накази були злочинними, потрібно притягнути до відповідальності тих, хто їх видавав... Він (названий вище закон) перешкоджає об'єктивно нам розслідувати вбивства правоохоронців... Якщо ми хочемо справедливого і чесного розслідування, то цей закон треба скасувати» [19].

На нашу думку, чинна влада повинна дати справедливу правову і політичну оцінку подіям зими 2013-2014 рр.

Конституція України (ст. 34) гарантує кожному «право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань» [20]. Ця норма є конституційною

основою для власної оцінки тих подій громадянами України.

Оцінка режиму і діянь В.Ф. Януковича була дана у вирокі, яким суд «ухвалив: ОСОБА_12 (Януковича Віктора Федоровича) визнати винуватим у вчиненні злочинів, передбачених ч. 1 ст. 111; ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 437 КК України та призначити йому покарання: за ч. 1 ст. 111 КК України, у виді 13 років позбавлення волі; за ч. 5 ст. 27, ч. 2 ст. 437 КК України, у виді 12 років позбавлення волі. На підставі ст. 70 КК України, за сукупністю злочинів, шляхом поглинення менш суворого покарання більш суворим, визначити ОСОБА_12 остаточне покарання у виді 13 років позбавлення волі. ОСОБА_12 визнати невинуватим у пред'явленому обвинуваченні та виправдати за ч. 5 ст. 27, ч. 3 ст. 110 КК України, у зв'язку з недоведеністю, що в діянні обвинуваченого є склад кримінального правопорушення...» [21].

У свою чергу, ми лише розглянемо деякі офіційні документи, які були прийняті Верховною Радою України після подій «Революції гідності».

24 лютого 2014 р. Верховна Рада України прийняла Постанову № 774-VII «Про вшанування учасників збройних конфліктів під час мирних акцій протесту» [22]. Як випливає з наведеної назви, український парламент, фактично, офіційно визнав, що «під час мирних акцій протесту» мали місце «збройні конфлікти».

У свою чергу, ст. 1 оперативно прийнятого Верховною Радою Закону України «Про недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань, та визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України» від 21 лютого 2014 р. № 743-VII наказує

«звільнити від кримінальної відповідальності... осіб, які були учасниками масових акцій протесту... та є... підозрюваними, обвинуваченими (підсудними) у вчиненні... дій, які містять ознаки кримінальних правопорушень, передбачених статтями 109, 112, 113, 121, 122, 125, 128, 129, 146, 147, 151-1, 161, 162, 170, 174, 182, 185, 186, 187, 189, 194, 195, 196, 197-1, 231, 236, 239, 241, 255, 256, 257, 258, 258-1, 258-2, 258-3, 258-4, 258-5, 259, 260, 261, 264, 267, 270, 270-1, 277, 279, 280, 286, 289, 291, 293, 294, 295, 296, 304, 325, 335, 336, 337, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 355, 356, 376, 377, 382, 386, 396, 436 Кримінального кодексу України, за умови, що ці дії пов'язані з участю у масових акціях протесту, які розпочалися 21 листопада 2013 року... Для цього Закону участь особи у масових акціях протесту підтверджується її заявою відповідному органу чи посадовій особі» [23].

Як бачимо, 21 лютого 2014 р. учасників «Революції гідності» було звільнено від відповідальності за 80 (!) статтями Кримінального кодексу [24]. І це при тому, що ст. 39 Конституції України надає громадянам право збиратися і проводити мітинги, походи та демонстрації лише при забезпеченні їх мирного характеру [20].

Також, слід згадати, що чинний за часів «Революції гідності» Закон України «Про міліцію» № 565-ХІІ від 20 грудня 1990 р. чітко визначав порядок застосування вогнепальної зброї. У ст. 15 цього Закону зазначено, що «Працівники міліції як крайній захід мають право застосовувати вогнепальну зброю у таких випадках: 1) для захисту громадян від нападу, що загрожує їх життю і здоров'ю, а також звільнення заложників; 2) для відбиття нападу на працівника міліції або членів його сім'ї, якщо їх

життю або здоров'ю загрожує небезпека; 3) для відбиття нападу на охоронювані об'єкти, конвої, жилі приміщення громадян, приміщення державних і громадських підприємств, установ і організацій, а також звільнення їх у разі захоплення; 4) для затримання особи, яку застали при вчиненні тяжкого злочину і яка намагається втекти; 5) для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожує життю і здоров'ю працівника міліції; 6) для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю громадян або працівника міліції» [25].

Зауважимо, при цьому, що подібні положення містяться і в чинному Законі України «Про Національну поліцію» від 2 липня 2015 р. № 580-VIII [26], а також у законах інших держав, і не вважаються диктаторськими.

Так, наприклад, у Данії застосування вогнепальної зброї поліцією регламентується ст. 17 Закону Данії «Про діяльність поліції» 2004 р. («the 2004 Danish Police Activities Act»), де сказано, що: «Вогнепальна зброя може бути застосована тільки: 1) для запобігання триваючому або неминучому небезпечному нападу на людину; 2) для запобігання іншій безпосередній загрозі для життя людей або загрозі заподіяння тяжких тілесних ушкоджень; 3) для запобігання триваючому або неминучому небезпечному нападу на важливі установи, компанії або об'єкти; 4) для забезпечення затримання осіб, які вчинили або щодо яких є достатні підстави вважати, що вони почали або вчинили небезпечний напад на іншу особу, за виключенням випадків, коли є достатні підстави вважати, що такі особи більше не вчинятимуть таких нападів;

5) для забезпечення затримання осіб, які розпочали або підозрюються у початку або вчиненні небезпечного нападу на важливі установи, компанії або об'єкти; 6) для забезпечення затримання осіб, які вчинили або підозрюються у вчиненні серйозних злочинів проти незалежності та безпеки держави, проти її Конституції або вищих органів державної влади» [27].

У свою чергу, як впливає з рішення Верховного Суду США у справі «Теннессі проти Гарнера» («*Tennessee v. Garner*») 1985 р. та з «Інструкції з питань застосування сили» Митно-прикордонної поліції США 2014 р. (*Use of Force Policy Manual, published by the US Customs and Border Police in 2014*), вогнепальна зброя може бути застосована, коли офіцер поліції або агент має достатні підстави вважати, що підозрюваний являє серйозну загрозу для життя чи здоров'я офіцера/агента або інших осіб [28].

Таким чином, як бачимо, законодавство України щодо застосування правоохоронними органами насильства, у т.ч. вогнепальної зброї, цілком відповідає ustalеним стандартам цивілізованих держав, а також цитованій вище ст. 2 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. [10].

Разом із тим, необхідно зазначити, що в окремих випадках органи правопорядку в умовах масових заворушень повинні діяти більш рішуче і навіть застосовувати передбачені законом спецзасоби, оскільки невиконання державою функції підтримання правопорядку загрожує суспільству і цілісності держави.

Так, Н. Макіавеллі ще у XVI ст. писав: «Давне і наступне правління змушує забути про колишні

перевороту та причини, що їх викликали, тоді як всяка переміна прокладає шлях новим переминам» [29, с. 34].

В цьому контексті необхідно зауважити, що, наприклад, дії сепаратистів на Донбасі носили відверто злочинний та антиконституційний характер. Однак вони були цілком прогнозовані, оскільки мало яка революція обходилася без повстань лоялістів, що симпатизували минулому режиму (згадаймо, наприклад, лоялістів часів Війни за незалежність США 1775-1783 рр., роялістів Вандейського і Вандем'єрського повстань часів Французької революції 1789-1799 рр.), чи повстань невдоволених проти діяльності революційної влади (згадаймо Жермінальське повстання 1795 р. та Преріальське повстання 1799 р. часів Французької революції чи Тамбовське повстання селян 1920-1921 рр. і Кронштадтський заколот 1921 р. часів становлення радянської влади).

До того ж, історичний досвід свідчить, що здійснення революції або перевороту всередині однієї країни може породжувати напруженість у міжнародних відносинах цілого регіону, якщо не всього світу. В цьому контексті доречно згадати, зокрема, французькі Революційні війни та Наполеонівські війни, що тривали (з перервами) з 1792 р. до 1815 р., Іноземну військову інтервенцію в Росії 1918-1922 рр., а також, безперечно, Карибську кризу 1962 р. Про останню слід сказати окремо. Так, після низки переворотів і диктатур першої половини – середини ХХ ст. на Кубі відбулася Кубінська революція 1953-1959 рр., спроба придушення якої з боку США спонукала революційне керівництво Куби заявити про соціалістичний курс та увійти до сфери впливу СРСР. У свою чергу, спроба розміщення СРСР ядерної зброї «для

захисту завоювань революції» на «Острові Свободи» (та у відповідь на розміщення США ракет з ядерними боєголовками в Італії та Туреччині) призвела до найбільшого загострення часів Холодної війни, відомого під назвою «Карибська криза» 1962 р., що ледь не призвело до Третьої Світової війни і знищення людства.

Тож, слід враховувати, що великі держави з імперськими амбіціями не сприймають утвердження революційним шляхом коло своїх кордонів політичних режимів, які явно симпатизують їх вірогідному противнику і можуть бути плацдармом у глобальному світовому протистоянні. При цьому, не можна забувати і про негласний розподіл сфер впливу між великими державами, спроби перегляду якого неодмінно обертаються війнами та незліченними бідами для малих держав. Безперечно, це жодною мірою не виправдовує агресію, анексію територій суверенної держави, встановлення різноманітних «народних» псевдореспублік, розв'язання агресивної війни нібито «для захисту прав національних меншин», військове вторгнення та масові військові злочини, злочини проти людяності... Проте, політичне керівництво держави, представники громадських об'єднань та окремі громадяни повинні передбачати всі військово-політичні та соціально-економічні ризики, які можуть виникнути для країни внаслідок революційних перетворень, особливо, якщо останні ініційовані і простимульовані політичною силою, яка не має належної соціальної основи і підтримки широких верств населення.

Також, не слід забувати, що зворотним боком революції є контрреволюція, яка так само схильна до надмірних жорстокостей. Так відповіддю на Якобінський

терор 1793-1794 рр. став Білий терор 1795 р. А в 1815-1816 рр. Францією прокотилася ще одна хвиля Білого терору, пов'язана з Реставрацією Бурбонів... У свою чергу, після Жовтневої революції 1917 р., поширеним у Росії явищем часів Громадянської війни 1917-1922 рр. стали Червоний і Білий терор. При цьому, випадковим жертвам, в принципі, було не так вже й важливо, від чиєї саме кулі вони загинули – білогвардійців барона фон Унгерн-Штернберга або чекістів Ф.Е. Дзержинського...

Отже, будь-яка революція призводить до збільшення масштабів насильства у суспільстві в багато разів, оскільки закономірною відповіддю на її жорстокості стає контрреволюційний терор.

Таким чином, варто пам'ятати думку видатного мислителя, сучасника Англійської буржуазної революції XVII ст., Т. Гоббса, який стверджував, що навіть тиранічна влада – це краще, ніж смута соціальної анархії [30; 31, с. 328]...

В цьому контексті слід замислитися над висловом відомого бостонського священнослужителя, мислителя та лояліста часів Американської війни за незалежність М. Байлза (Mather Byles) (1706-1788): «Що краще – щоб нами управляв один тиран за три тисячі миль звідси, чи три тисячі тиранів за милю звідси?» [32, с. 146].

...Втім, навіть люди, які не цікавляться політикою, правом та історією, могли би, хоча б на інтуїтивному рівні, відрізнити добро від зла, законне від незаконного, безпечне від небезпечного, корисне від шкідливого, доцільне від недоцільного... Тож, «Революція гідності» 2013-2014 р., при всіх її європейських прагненнях і романтичних надіях, які мала значна кількість її учасників, призвела і до таких негативних наслідків, як: а) заміна

однієї неефективної клептократичної влади на іншу; б) війна з Росією на нашій території, що триває понині; в) втрата значних територій на півдні і сході України; г) десятки, якщо не сотні, тисяч убитих і поранених військових і цивільних; і) приблизно 1-2 млн. переселенців зі Сходу України до 24 лютого 2022 р. і 7 млн. біженців та 8 млн. внутрішньо переміщених осіб після зазначеної дати – тобто мільйони осіб, які втратили все; д) розруха, значні руйнування, знищення багатьох міст; е) економічна криза, збільшення зовнішнього боргу, узалежнення України від доброї волі і підтримки іноземних партнерів; є) знецінення гривні після подій 2013-2014 р. у кілька разів, що призвело до суттєвого недоотримання доходів середньостатистичним українцем; ж) істотне зростання цін і зубожіння українського народу; з) всезагальна небезпека, в якій опинилися життя, здоров'я, власність та благополуччя всіх мешканців України тощо.

Отже, як і після Французької революції 1789-1799 рр. та після Російських революцій 1917 р. маємо значні людські жертви, розруху, зубожіння, війну з іноземним супротивником, втрату територій, епідемію тощо.

Кілька слів варто сказати і про нещодавні події в Білорусі. Після президентських виборів 9 серпня 2020 р. демократичні супротивники чинного авторитарного президента О.Г. Лукашенка організували акції протесту та, за підтримки окремих представників міжнародної спільноти, проголосили президентом С.Г. Тихановську. Зауважимо, що визнання опозиційної кандидатки главою держави не має достатніх правових підстав, адже навіть гіпотетична фальсифікація на користь чинного президента ще зовсім не означає, що С.Г. Тихановська

здобула на виборах необхідні 50 відсотків плюс 1 голос. При цьому, шкода, що більшість учасників протестних акцій на хвилі загальної ейфорії, підкорюючись магнетизму натовпу, не враховують досвід кольорових революцій сучасності та не розуміють, що, у разі перемоги повстанців, Білорусь, у кращому разі, спікатиме хаос, безлад та економічний занепад, а, в гіршому, – сумна доля Лівії, Сирії чи України. Хоча, разом із тим, події у Білорусі дають підставу говорити про доцільність проведення конституційної реформи... Водночас, варто зауважити, що означені революційні події погіршили геополітичне становище України, оскільки узалежнили режим О.Г. Лукашенка від підтримки Росії, що перетворило Білорусь з надавача добрих послуг у межах Мінського переговорного процесу на плацдарм для російського вторгнення в Україну...

Загалом же, підсумовуючи викладене, слід навести слова видатного мислителя ХІХ ст. О.І. Герцена: «Демократія... в ній безодня аскетичного романтизму, ліберального ідеалізму; в ній страшенна сила руйнування, але, як візьметься створювати, вона губиться в учнівських дослідах, в політичних етюдах... Але дійсної творчості в демократії нема» [33, с. 61].

При аналізі кольорових революцій постає закономірне питання: чому ж революції досить часто мають чимало прихильників практично в усіх країнах світу? Відповідь, хоча й неповна, на це питання міститься у відомому вислові британського мислителя Нового часу Т. Карлейля (часто приписуваному О. фон Бісмарку): «Будь-яку революцію задумують романтики, здійснюють фанатики, а користуються її плодами відверті негідники» [34]. Таким чином, з ідей Т. Карлейля випливає

можливість умовно поділити прихильників революції на три категорії: «романтики», «фанатики» і «негідники».

«Романтики» – до числа яких слід віднести окремих мислителів та більшість представників народних мас, особливо молодих людей, що беруть участь у революціях, – «надають своїм розумовим проектам величезну цінність, і не поважаючи сучасний державний лад, байдуже відносяться до можливості його удосконалення. Вони не бачать шкоди у порочному управлінні справами суспільства, навпаки, вони вважають, що ці пороки створюють сприятливі умови для революції» [2; 3, с. 137-138]. Е. Берк наголошує, що «розум окремої людини слабкий і індивіду краще черпати зі спільного фонду, що зберігає віками набуту мудрість нації» [2; 3, с. 164]. Мислитель зазначає, що «Наука управління... вимагає від людини досвіду, для якого іноді мало цілого життя, і вона повинна з великою обережністю приступати до зносу суспільної будівлі, котра впродовж віків відповідала своєму призначенню, і з ще більшою обережністю – до побудови нової, особливо коли перед нами нема моделі, що довела свою корисність» [2; 3, с. 134]. При цьому, за влучним висловом Е. Берка, саме «Обережність... відрізняє найкращі наміри від ідіотизму» [2; 3, с. 106].

Щодо «фанатиків» – до числа яких слід віднести революційних «активістів» – Е. Берк зазначає, що «Ці люди повинні руйнувати, інакше їх існування втратить ціль. Одні з них самостверджуються, знищуючи цивільну владу... другі вважають, що падіння цивільної влади повинно супроводжуватися загибеллю церкви. Вони прекрасно розуміють, якими жахливими наслідками загрожує це... але їх так підігрівають власні теорії, що

вони не можуть зупинитися навіть перед руйнуваннями та нещастями, неминучість яких їм відома» [2; 3, с. 129].

Психологію «негідників» – до числа яких слід віднести, насамперед, керівників повстань, деяких жадібних до влади політиканів, а також окремих активістів та пересічних учасників, – теж чудово описав Е. Берк: «Заради найменшої надії на відсотки від награбованого вони будуть готові підтримати будь-які нападки на суспільне багатство, урвати свою частку від якого їм вдасться тільки в загальному звалищі» [2; 3, с. 115]. При цьому, під час революції: «Вища влада переходить до людей, що не звикли до самоповаги, які не ризикують жодною завойованою репутацією. ... (ці) люди, які за натхненням натовпу опиняються піднесеними з найнижчого стану до вершин влади... виявляться отруєними своїм дивовижним піднесенням» [2; 3, с. 111], при цьому, «Чи можна сумніватися, що вони за будь-яку ціну, навіть на шкоду державним інтересам, у яких вони нічого не розуміють, не почнуть переслідувати особисті вигоди, в яких розбираються занадто добре?» [2; 3, с. 111].

Зауважимо, що людям не слід тішити себе наївною думкою про те, що керівники революцій є високоморальними альтруїстами, які щиро вболівають за долю народу, – достатньо згадати, що до участі у масових заворушеннях намагаються активно залучати жінок та дітей, із надією, що шальна куля, вбивши когось з них, дасть змогу максимально демонізувати правлячий режим та ще більше розбурхати суспільство.

По суті, героїзація революціонерів та революцій – це ніщо інше, як продовження ідей Ф.В. Ніцше щодо визнання злочинця «некультурним героєм», «носієм романтизованого протесту, що переступає закон в ім'я

повстання проти існуючого порядку», а банальної крадіжки, грабежу, навмисного вбивства тощо – «революційним діянням» відповідного героя [17, с. 173].

Тож, у більшості випадків щодо революцій сучасності можна сказати, що, охоплені жагою влади і прагненням скористатися результатами протестних акцій в особистих цілях, лідери політичних партій, використовуючи маргінальні структури, намагаються в незаконний спосіб прийти до влади, що є грубим порушенням норм конституційного і кримінального права.

Враховуючи викладене, постає закономірне питання: як революції взагалі можуть описуватися у компліментарному тоні? В якості відповіді процитуємо Дж. Прістлі: «Кожний успішний переворот називають революцією, а кожний невдалий – бунтом» [1, с. 693], тобто переможні революції описуються як прогресивне явище виключно тому, що «історію пишуть переможці».

Зауважимо, що, в принципі, прославлення будь-якої революції є відвертим абсурдом, особливо, якщо воно здійснюється самими властями, які забувають долю таких блискучих революціонерів і політиків як М. Робесп'єр, Ж.Ж. Дантон, Л.А. Сен-Жюст, яка, так само як і «Французька революція показала наочно, що програють ті, хто втрачає голову» [1, с. 694].

Звернімо увагу на той факт, що американці, які активно підтримують кольорові революції в багатьох куточках світу, зокрема «Арабську весну», чомусь засуджують нещодавній штурм Капітолію 6 січня 2021 р. та відразу застосували силу до правопорушників і в прискореному темпі ініціювали процедуру імпичменту президента Д. Трампа в останні дні його каденції...

При цьому, слід додати, що революція і війна, у т.ч. і революційна, і громадянська, – це «розкіш», яку собі може дозволити, і те, з величезними застереженнями, тільки аграрне суспільство з його простотою, неквапливим темпом життя та у край повільним поступом прогресу. Натомість, якщо йдеться про індустріальне суспільство, яке має складні економічні, технологічні, виробничі зв'язки, розвинуту інфраструктуру, вельми ефективну зброю, то й масштаб руйнувань, які доведеться відбудувувати після соціально-політичних потрясінь, є незрівнянно більшим. Тож, революції минулих епох не настільки відкидали суспільство назад, як сучасні, які залишають державі багато проблем щодо відновлення і позбавляють якісного життя покоління її громадян.

Зауважимо, що в аграрних державах епохи Античності, Середньовіччя та Нового часу основним засобом виробництва та джерелом багатства була земля, заради володіння якою велися міжусобні і міждержавні війни та відбувалися народні повстання. Мета переможця полягала у тому, щоб загарбати у переможеного якомога більший шматок землі, встановити на ньому свою владу та збільшити таким чином свою могутність і багатство. Разом із землею переходили і піддані, яким доволі часто було байдуже на якого пана працювати, головне, щоб бойові дії закінчилися якомога швидше і не зачепили їх село, господарство та сім'ю. У свою чергу, загарбник не був зацікавлений у тотальному спустошенні території та винищенні її населення, оскільки у такому разі завоювання втрачало би сенс і не могло би навіть покрити військові витрати.

Натомість, у сучасності ведення повномасштабної війни є занадто дорогим задоволенням, а сама війна

перетворилася із суверенного права держави на міжнародний злочин. При цьому, враховуючи руйнівний потенціал сучасної зброї, переможцю у війні дістається лише випалена земля і зруйноване народне господарство.

Зауважимо, що у другій половині ХХ ст., для зменшення масштабів знищення об'єктів матеріального світу у випадку війни (що зробило би завоювання безглуздим), було створено нейтронну бомбу, яка знищує живу силу супротивника пучком або хвилею нейтронів, але, при цьому, заподіює відносно невеликі руйнування інфраструктури. Водночас, очевидно, перспектива переселення значної частини своїх громадян на загарбані таким чином території, необхідність забезпечити їм відповідний життєвий рівень, втрата ринків збуту експортних товарів, перехід до постіндустріального суспільства та новітніх форм економічної діяльності тощо сприяли відмові від ідеї використання нейтронної зброї провідними державами світу.

У свою чергу, насправді, такі принципи сучасного міжнародного права, як повага територіальної цілісності держав і непорушність кордонів часто-густо ґрунтуються не на повазі до державного суверенітету, а на небажанні переможця вкладати кошти і час у відновлення загарбаної території, тим більше, що в індустріальному та постіндустріальному суспільстві сама по собі земля більше не є основним джерелом багатства і могутності.

Таким чином, сучасне протистояння держав зводиться не до загарбання землі з метою її використання і розвитку у своїх цілях, а до послаблення і закабалення супротивника шляхом спустошення його території та зруйнування його економіки, для чого на першому етапі використовуються кольорові революції, а на другому,

якщо вони виявляться невдалими, – відкрита збройна агресія під приводом захисту прав людини від деспотизму жорстокого правителя-тирана, або ж, навпаки, контрреволюційна інтервенція з метою придушення революції чи повалення постреволуційної влади. При цьому, незалежно від мети іноземного вторгнення, на долю країни, в якій відбулася революція, випадають жахливі біди і страждання, а ті особи, які кінець кінцем прийдуть до влади, будуть суттєво залежати від тих зовнішніх партнерів, які їх підтримували.

До речі, саме тому у сучасності іноземні держави та міжнародна спільнота всіляко підтримують революційні рухи у чужоземних країнах. Водночас, варто зауважити, що за часів буржуазно-демократичних та соціалістичних революцій іноземці часто всіляко намагалися допомогти законній владі придушити бунт (наприклад, антифранцузькі коаліції часів Революційних і Наполеонівських війн, військова допомога Росії державам Європи у придушенні «Весни народів» 1848-1849 рр., іноземна військова інтервенція в Росії за часів Громадянської війни 1917-1922 рр. тощо). Фактично, така іноземна підтримка контрреволюційних сил була пов'язана не тільки з прагненням міжнародної спільноти уникнути поширення революційних настроїв та вберегти свої правлячі династії, але і з бажанням врятувати бунтівну країну від тотального спустошення...

Таким чином, можна зробити висновок про те, що революції і громадянські війни часто мають навіть більш жахливі наслідки, ніж завоювання території країни іноземними загарбниками. Тож, не дивно, що в ході сучасних кольорових революцій, у кращому разі, ціною життя тисяч людей та зубожіння мільйонів, замість одних

клептократів до влади приходять друзі, а, в гіршому, – відбувається тотальна руйнація державності та знищення її матеріального і духовного надбання, як це має місце, наприклад, у Лівії та Сирії.

Отже, слід вказати на той факт, що сучасні кольорові революції сучасності якісно відрізняються в гіршу сторону від буржуазно-демократичних і соціалістичних революцій минулих епох своєю бездумністю, ідейним зубожінням, масштабами заподіяної шкоди, та є знаряддям закабалення слабких країн в умовах продовження імперіалістичної експансії великих держав у період неокolonіалізму.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження ми дійшли таких **висновків**:

1. Сучасні «кольорові революції» призвели виключно до спустошення і зубожіння тих країн, в яких вони відбулися. Так, в Лівії і Сирії з 2011 р. триває громадянська війна, а у 2014 р. вона почалася і в Ємені. Лівія фактично припинила своє існування як єдина країна, загинули десятки тисяч людей, лівійський народ втратив важливі соціальні гарантії, даровані режимом М. Каддафі. В Сирії спостерігається жахливе спустошення, загинули півмільйона осіб, а 2/3 населення стали біженцями або внутрішньо переміщеними особами, тобто втратили усе.

2. Акції протесту і масові заворушення не несуть суспільству і державі нічого хорошого, оскільки змушують їх балансувати між крайнощами охлократії і тоталітаризму. При цьому, народовладдя є не завжди ефективним, особливо за необхідності припинення масових заворушень і прийняття владних рішень, які потребують від влади таких якостей, як мудрість, воля, авторитет і незалежність у своїй діяльності. Залежність від

громадської думки на наступних виборах вказує на несuverенний характер демократичної влади внаслідок відсутності у неї класичних ознак суверенітету, сформульованих Ж. Боденом, – верховенства, абсолютності, постійності, єдності і неподільності.

3. Т. Карлейль стверджував, що «Будь-яку революцію задумують романтики, здійснюють фанатики, а користуються її плодами відверті негідники», тож прихильниками революції є саме ці три категорії осіб. За Е. Берком, «романтики» наївно сподіваються, що їхні «прожекти» є більш досконаліми, аніж напрацювання усіх попередніх поколінь разом узятих, для «фанатиків» руйнування є сенсом життя, а «негідники» сподіваються урвати свій куш при загальному хаосі.

4. Революція і війна – це «розкіш», яку може собі дозволити тільки аграрне суспільство з його простотою, неквапливістю й украй повільним поступом прогресу. Натомість, індустріальне суспільство має складні економічні, технологічні, виробничі зв'язки, розвинуту інфраструктуру, ефективну зброю, тож і масштаб руйнувань, які доведеться відбудовувати, є незрівнянно більшим. Т.ч., революції минулих епох не настільки відкидали суспільство назад, як сучасні, які практично не залишають державі шансів на відновлення і позбавляють якісного життя покоління її громадян.

5. У зв'язку з переходом від аграрного до індустріального суспільства, земля перестала бути основним джерелом багатства і могутності. Тож, сучасне протистояння держав зводиться не до загарбання чужих земель, а до послаблення і закабалення супротивника шляхом спустошення його території і зруйнування його економіки, для чого використовуються кольорові

революції, а якщо вони виявляться невдалими, – відкрита збройна агресія під приводом захисту прав людини від тиранії, чи навпаки, контрреволюційна інтервенція з метою придушення революції або повалення постреволуційної влади. При цьому, незалежно від мети іноземного вторгнення, на долю країни, в якій відбулася революція, випадають жахливі біди, а ті особи, які врешті-решт залишаються при владі, будуть залежними від тих іноземних партнерів, які їх підтримували.

Тож, сучасні революції є знаряддям закабалення слабких країн в умовах продовження імперіалістичної експансії великих держав у період неокolonіалізму.

6. Отже, поза всяким сумнівом, держава повинна застосовувати усі можливі законні інструменти, включаючи зброю, якщо це необхідно для забезпечення правопорядку, припинення протиправної діяльності революціонерів, захисту інтересів законослухняних громадян та уникнення бід, які несе хаос революції.

7. Прогресивний розвиток та добробут суспільства можливі виключно за умови виважених еволюційних змін, легального і легітимного способу приходу до влади правлячого режиму, що має державницькі прагнення та достатню політичну волю і мудрість.

Список використаних джерел:

1. Душенко К.В. Большая книга афоризмов. Издание 6-е, исправленное. М.: Издательство ЭКСМО-Пресс, 2002. 1056 с.

2. Берк Э. Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию / сокращенный перевод с английского Е.И. Гельфанд. М.: Рудомино, 1993. 144 с.

3. Берк Э. Размышления о революции во Франции и о прениях в некоторых лондонских обществах касательно сего события, содержащиеся в письме, предполагавшемся быть отправленным некоему благородному господину в Париж / пер. с англ. С. Векслер ; под ред. А. Бабича. London : Overseas Publications Interchange Ltd, 1992. 411 с.

4. Арабська весна // Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Арабська_весна (дата звернення 05.04.2022).

5. Арабская весна // Википедия. Свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Арабская_весна (дата обращения 05.04.2022).

6. ООН оценила потери от «арабской весны» в 614 млрд. долларов // BBC news. Русская служба. 11 ноября 2016 г. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-37945892> (дата обращения 13.12.2020).

7. Джолос С.В. Етатистські основи державності : монографія. Черкаси : Видавництво Ю. Чабаненко, 2013. 252 с.

8. 16 Things Libya Will Never See Again // The Rwandan. 2012. September 19. URL: <https://www.therwandan.com/16-things-libya-will-never-see-again/> (date of reference 21.04.2021).

9. 16 Things Libya Will Never See Again // Libyan Free Press: Jamahiriya News. URL: <https://libyanfreepress.wordpress.com/2011/10/27/16-things-libya-will-never-see-again/> (date of reference 21.04.2021).

10. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 21.04.2021 р.).

11. The Syrian Observatory for Human Rights. SOHR 14th Anniversary: 2020-2006: 14 years of defending human rights, 01.06.2020. URL: <https://www.syriahr.com/en/wp-content/uploads/2020/06/14-y-en.pdf> (date of reference 29.11.2020).

12. Syria Regional Refugee Response. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria> (date of reference 29.11.2020).

13. Al Rifai, Diana; Haddad, Mohammed (17 March 2015) What's left of Syria? URL: <https://www.aljazeera.com/news/2015/03/17/whats-left-of-syria/> (date of reference 29.11.2020) and URL: <https://web.archive.org/web/20150320054413/http://www.aljazeera.com/indepth/interactive/2015/03/left-syria-150317133753354.html> (date of reference 29.11.2020).

14. Ущерб от войны в 10 раз больше, чем признает режим Асада // MIGnews.com. URL: https://mignews.com/news/economics/world/260314_153950_21165.html (дата обращения 29.11.2020 г.).

15. Samy Magdy. Database says 91,600 killed in Yemen fighting since 2015 // AP News. URL: <https://apnews.com/b28a2bdb1b01413689e05a7204e6ea90> (date of reference 05.04.2022).

16. Боден Ж. Шесть книг о государстве // Антология мировой политической мысли : в 5 т. М. : Мысль, 1999. Т. 2. С. 689–695.

17. Історія вчень про державу і право : підручник / за ред. : проф. Г.Г. Демиденка, проф. О.В. Петришина. Харків : Право, 2009. 256 с.

18. Про Заяву Верховної Ради України у зв'язку з сьомою річницею початку Євромайдану та подій Революції Гідності: Постанова Верховної Ради України

від 17.02.2021 р. № 1240-IX // Голос України. 2021. 24 лютого. № 35.

19. Венедіктова виступила за скасування закону про амністію активістів Майдану // Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2880986-venediktova-vistupila-za-skasuvanna-zakonu-pro-amnistiu-aktivistiv-majdanu.html> (дата звернення 21.04.2021 р.).

20. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

21. Оболонський районний суд м. Києва. Вирок. 24 січня 2019 р. Справа № 756/4855/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79393240> (дата звернення 23.06.2021 р.).

22. Про вшанування учасників збройних конфліктів під час мирних акцій протесту: Постанова Верховної Ради України від 24 лютого 2014 р. № 774-VII // Відомості Верховної Ради України від 21.03.2014. 2014. № 12. Стор. 803. Стаття 200.

23. Про недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань, та визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України : Закон України від 21 лютого 2014 р. № 743-VII // Відомості Верховної Ради України від 21.03.2014. 2014. № 12. Стор. 784. Стаття 186.

24. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.

25. Про міліцію : Закон України від 20 грудня 1990 р. № 565-XII // Відомості Верховної Ради УРСР від 22.01.1991. 1991. № 4. Стор. 95. Стаття 20.

26. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40-41. Ст. 379.

27. The Law on police use of force worldwide. Denmark. URL: <https://www.policinglaw.info/country/denmark> (date of reference 21.04.2021).

28. The Law on police use of force worldwide. United States. URL: <https://www.policinglaw.info/country/united-states> (date of reference 21.04.2021).

29. Макиавелли Н. Государь. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. СПб. : Азбука-классика, 2008. 272 с.

30. Гоббс Т. Избранные произведения : в 2 т. М. : Мысль, 1964.

31. История политических и правовых учений : учебник для вузов / под общ. ред. акад. РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсесянца. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2006. 944 с.

32. The famous Mather Byles: the noted Boston Tory preacher, poet, and wit, 1707-1788. By Arthur Wentworth Hamilton Eaton. Boston : Butterfield, 1914. 258 p.

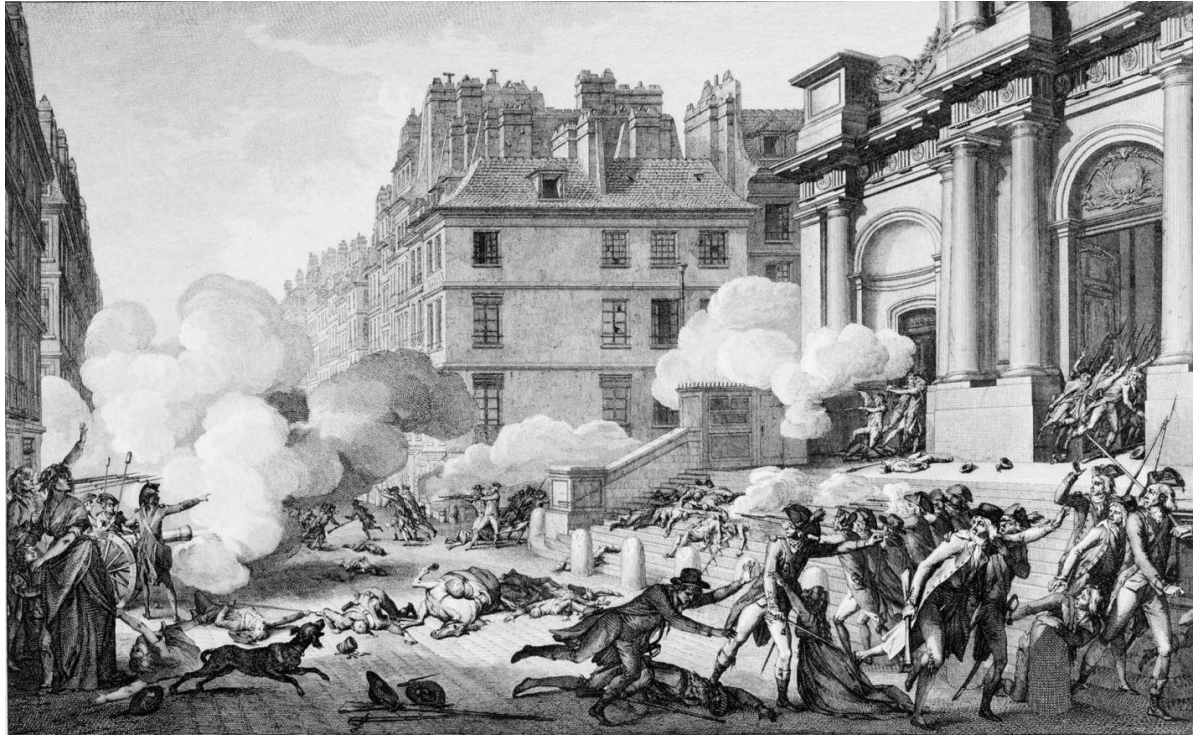
33. Герцен А.И. С того берега / Герцен А.И. Сочинения : в 2-х т. : Т. 2 / редкол.: М.Б. Митин (пред.) и др. ; общ. ред. : А.И. Володина, З.В. Смирновой ; сост., авт. примеч. З.В. Смирнова. М. : Мысль, 1986. 654 с.

34. Томас Карлайл // Вікіцитати. URL: https://uk.wikiquote.org/wiki/Томас_Карлайл (дата звернення 05.04.2022).

Глава 5.
Держава та особа:
революційний контекст

Художник Шарль Моне. «13 Вандем'єра IV року» (картина)

*«Кілька вчасно відрубаних голів
надовго стримають ворогів суспільства
й на віки убезпечать велику націю
від нещастя убогості й жахів війни».*
(Жан-Поль Марат, 1790 р.)

Історія свідчить, що мислителі часів абсолютної монархії чи іншого подібного ладу (наприклад, французькі просвітники XVIII ст.) мріяли про свободу. Натомість, філософи, на долю яких випали революційні потрясіння (Т. Гоббс) чи життя у слабкій феодально-роздробленій країні (Н. Макіавеллі; С. фон Пуфендорф, Х. Томазій, Х. Вольф) підтримували та розвивали ідеї сильної влади та держави.

Тому цілком закономірно, що проблематика взаємовідносин держави та особи завжди перебувала у полі зору мислителів різних часів і народів. Ці питання залишаються актуальними і в наш час, оскільки являють собою один з найважливіших інститутів конституційного права. За влучним висловом Г. Еллінека, «конституція є сукупністю правових положень, що визначають вищі органи держави, порядок заклику їх до відправлення їхніх функцій, їх взаємні відносини і компетенцію, а також принципові положення індивіда стосовно державної влади» [1, с. 371].

Водночас, весь спектр відносин держави та особи набуває особливої гостроти та зазнає істотних змін в умовах революційних перетворень, тож, саме цій проблематиці і присвячено дану главу.

Зауважимо, що досліджуваних питань стосуються ідеї таких класиків, як Ч. Беккарія, Е. Берк, Н. Бонапарт,

Вольтер, Х. фон Вольф, Т. Гоббс, Г. Еллінек, Ф. Енгельс, Епікур, Ф. де Ларошфуко, В.І. Ленін, Дж. Локк, Н. Макіавеллі, Ш.Л. де Монтеск'є, С. фон Пуфендорф, Ж.Ж. Руссо, Х. Томазій, М.Т. Цицерон, Г.Ф. Шершеневич, а також ідеї таких сучасних авторів та діячів, як Г.Г. Демиденко, А.О. Кондрашев, А.І. Кормич, Б. Кухта, В.М. Мойсієнко, О.В. Петришин, А. Романюк, В.І. Тимошенко, К.-Ж.К. Токаєв та ін.

Разом із тим, необхідно сказати, що попри значну увагу наукової спільноти до загальних питань взаємодії держави та особи, правовідносини людини і влади у контексті революційних подій (та, особливо, кольорових революцій сучасності) поки що не знайшли належного відображення в науковій літературі. Таким чином, у межах цієї глави ми плануємо: а) вказати, що сучасною трансформованою формою давнього «права на повстання» є право на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації; б) зауважити, що революції не завжди можуть повалити дійсно диктаторські режими та гарантувати права людини, тож являють собою лише свавільне посягання проти державності; в) окреслити основні положення теорії суспільного договору, в якій можна побачити витoki права на повстання, так само, як і державного абсолютизму та права держави на придушення революції; г) вказати на суперечність між «правом на повстання» та демократією; д) охарактеризувати сутність свободи та вказати, що вона, так само як і рівність, насправді не має нічого спільного з природним правом; е) з'ясувати фактори, які спонукають людину до участі або неучасті в революції; є) виявити основні засади діяльності держави щодо придушення революцій; ж) вказати на необхідність удосконалення

законодавства щодо права громадян на мирні збори, мітинги, походи та демонстрації тощо.

Насамперед, варто зазначити, що сучасною трансформованою формою давнього «права на повстання» є право на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації. Це означає, що, з появою другого, перше повинно відійти у минуле, тобто, за сучасних умов, учасники подібних заходів не мають права вдаватися до насильницьких та протизаконних діянь. Так конституції сучасних держав наділяють громадян доволі широким комплексом політичних прав, чільне місце серед яких належить праву «збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації», як про це сказано, наприклад, у ст. 39 Конституції України [2]. Водночас, для з'ясування витоків і сутності права на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації слід звернутися до визначення ества т.зв. «права на повстання».

Необхідно сказати, що одним з перших історичних документів політичного характеру та епохального рівня, який містив нормативне закріплення права на повстання, була Декларація незалежності США від 4 липня 1776 р. Так, зокрема, в цьому документі зазначалося: «Коли хід подій призводить до того, що один з народів змушений розірвати політичні узи, які пов'язують його з іншим народом, і зайняти самостійне і рівне місце серед держав світу, на яке він має право за законами природи та її Творця, поважне ставлення до думки людства вимагає від нього роз'яснення причин, що спонукали його до такого відокремлення».

Ми виходимо з тієї самоочевидної істини, що всі люди створені рівними та наділені їхнім Творцем певними невід'ємними правами, до числа яких

відносяться життя, свобода і прагнення до щастя. Для забезпечення цих прав людьми засновуються уряди, які черпають свої законні повноваження зі згоди керованих. У випадку, якщо певна форма правління стає згубною для цих самих цілей, народ має право змінити або скасувати її і створити новий уряд, заснований на таких принципах і формах організації влади, які, як йому вбачається, найкращим чином забезпечать людям безпеку і щастя. Зрозуміло, розсудливість вимагає, щоб уряди, встановлені з давніх пір, не змінювалися під впливом несуттєвих і швидкоплинних обставин; відповідно, весь досвід минулого підтверджує, що люди схильні скоріше зносити пороки до тих пір, поки їх можна терпіти, аніж використовувати своє право скасовувати урядові форми, які стали для них звичними. Але коли довга низка зловживань та насильств, що незмінно підкорені одній і тій самій цілі, свідчить про підступний замисел змусити народ змиритися з необмеженим деспотизмом, повалення такого уряду і створення нових гарантій безпеки на майбутнє стає правом та обов'язком народу...» [3, с. 25-26].

З погляду сьогодення, наведені вище аргументи, на нашу думку, певною мірою, віють сепаратизмом. Вони ще якось можуть вважатися прийнятними, коли йдеться про національно-визвольну боротьбу та повалення колоніальної системи (хоча вони і суперечать таким сучасним принципам міжнародного права, як непорушність кордонів та територіальна цілісність держав). Водночас, реалізація права на повстання є загрозою національній безпеці, коли йдеться про збереження державності та єдності держави в існуючих кордонах. Зауважимо, що замість насильницького

повалення влади, що відзначилася «необмеженим деспотизмом», за сучасних умов, значно доцільніше просто обрати нову на чергових виборах, адже історія і сучасність свідчать, що омріяний революційний «новий уряд», як правило, не здатен «найкращим чином забезпечити людям безпеку і щастя», особливо в умовах масових заворушень, бунтів, повстань, розбрату... При цьому, закономірним наслідком цих процесів зазвичай є розквіт злочинності, розруха, загострення економічної кризи, гонитва за владою різних угруповань, маргіналізація суспільства, громадянська війна та іноземна інтервенція.

Зауважимо, також, що Декларація незалежності США 1776 р. грішить явними перебільшеннями та демонізацією англійського короля (цікаво, що подібну практику часто беруть на озброєння і сучасні «революціонери»), оскільки, наприклад, навряд чи можна вважати втіленням «необмеженого деспотизму» британську конституційну монархію з її парламентськими установами, верховенством права, прецедентною системою права та судами присяжних, які, в принципі, є достатньо незалежними від волі центральної влади...

Звернімо увагу і на той факт, що англійський державний лад XVIII ст. вбачався ідеальним Вольтеру та іншим мислителям-просвітникам [4, с. 99-100], тож, очевидно, він був не таким вже й поганим, а його нищівна критика з боку американців, в сучасному розумінні, є лише акцією «чорного піару»...

Тим не менше, «право на повстання» згадується й у преамбулі Загальної декларації прав людини 1948 р., де зазначено, що «необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону з метою забезпечення того,

щоб людина не була змушена вдаватися як до останнього засобу до повстання проти тиранії і гноблення» [5]. Тож, з тексту Декларації логічно випливає, що «повстання проти тиранії і гноблення» є «останнім засобом», який є украй небажаним, і для забезпечення незастосування якого «необхідно, щоб права людини охоронялися силою закону».

Додамо до цього, що, ухвалена невдовзі після Другої Світової війни, Загальна декларація прав людини 1948 р. мала на меті відновлення прав людини, насамперед природних, тому й проголошувала право на «повстання проти тиранії і гноблення». Тобто, Декларація актуалізувала право на повстання для країн, у яких може бути встановлено тоталітарну форму державного режиму.

Водночас, варто розуміти, що, зазвичай, революційні рухи, з їх стихійністю, хаотичністю, відсутністю чітко визначеної програми й єдиного керівництва тощо, насправді неспроможні повалити дійсно тиранічну владу, яка характеризується єдиновладдям, тотально контролює суспільство, спирається на апарат примусу і не обмежує себе міркуваннями законності чи гуманізму при придушенні опозиційних настроїв. Так, скажімо, режим Гітлера знищили війська антигітлерівської коаліції, а не Рух Опору; Муссоліні було усунуто від влади не народною революцією, а італійським королем та елітарними колами після висадки англо-американських військ на Сицилії; епоха сталінізму завершилася внаслідок природної смерті вождя, а не народного повстання. В цьому контексті, різноманітні теорії змови не витримують критики, але, навіть якщо припустити отруєння 73-річного Й.В. Сталіна найближчим оточенням, все одно,

йдеться про заколот еліти, а не про опір широких мас населення.

Звідси випливає той факт, що справжній тоталітарний режим практично ніколи не дасть змоги народним масам повалити себе за допомогою повстання. У свою чергу, ті режими, які було скинуто шляхом революції, були нездатними організувати і дати відповідну відсіч внаслідок певних причин, починаючи від прогнилості і корумпованості, і закінчуючи надмірною м'якістю та поступливістю.

Зауважимо, що у разі, якби народ наважився на повстання проти справжнього тоталітарного режиму, наслідки були би такими само жахливими, як і в результаті Повстання у Варшавському гетто 19 квітня – 16 травня 1943 р., коли за 16 убитих і 90 поранених німців повстанці віддали 56065 життів [6]...

Таким чином, не слід перебільшувати роль «права на повстання» у контексті повалення тиранії та забезпеченні свободи і прав людини, тим більше, що історія і сучасність переконливо свідчать, що права людини і вакханалія революційного терору є взаємовиключними речами...

Разом із тим, варто згадати, що т.зв. «право на повстання», зазвичай, виводять з теорії суспільного договору, хоча, заради справедливості, слід сказати, що ця ж само теорія може бути використана і для обґрунтування державного абсолютизму і заперечення права на повстання.

Згідно з теорією суспільного договору, держава виникає в результаті договору між людьми внаслідок усвідомлення ними своїх нагальних потреб та інтересів. Такими інтересами можуть бути – безпека (Епікур,

Т. Гоббс), мир, спокій, добробут (Т. Гоббс), свобода (Дж. Локк, Ж.Ж. Руссо), надійне користування природними правами (Дж. Локк) тощо [7, с. 202-203]. Фактично, люди добровільно зрікаються певних прав (передають їх державі) в обмін на певні послуги влади і держави [8, с. 132].

Відомий апологет права на повстання, англійський мислитель XVII ст. Дж. Локк стверджував, що людина народжується вільною та має право самостійно вирішувати, що робити. І хоча законодавча влада є верховною у суспільстві, головною її метою є збереження суспільства, тож вона обмежена загальним благом. Таким чином, влада не повинна бути деспотичною, тобто не повинна знищувати, поневолювати чи розорювати підданих. Натомість, якщо влада не справляється з поставленою задачею, і, тим більше, якщо влада зловживає наданими їй повноваженнями, народ має право змінити таку владу [9, с. 340, 349; 10, с. 172].

Загалом же, Дж. Локк вказував, що народ, виступаючи в якості рівноправної сторони суспільного договору, має природне право його розірвати, тобто підняти повстання, зокрема, у тому разі, коли влада порушує закони і править неефективно або тиранічно [9, с. 384-405].

У свою чергу, прихильник теорії суспільного договору та засновник концепції народного суверенітету Ж.Ж. Руссо зазначає, що, «не існує у Державі жодного основного закону, який не може бути скасований, не виключаючи навіть і суспільного договору. Адже якби всі громадяни зібралися, щоб розірвати цей договір на підставі спільної згоди, то можна не сумніватися, що він був би цілком законним способом розірваний» [11, с. 287].

Водночас, Т. Гоббс (1588-1679) вважав, що у додержавному «природному стані», через егоїзм і неприборканість людських пристрастей, панувала «війна всіх проти всіх», для здолання якої народ уклав суспільний договір і зрікся своєї безмежної природної свободи (у т.ч. і права на повстання) на користь держави, яка, для забезпечення миру, порядку та добробуту, подібно до могутньої морської істоти Левіафана, повинна мати необмежену силу і безмежну владу щодо підданих [12; 13, с. 218-219]. Подібне тлумачення сутності і наслідків суспільного договору висловлювали й німецькі мислителі епохи бароко – С. фон Пуфендорф, Х. Томазій, Х. фон Вольф [14, с. 84-90].

Варто звернути увагу на той факт, що якщо держава породжена суспільним договором, це означає, що її закони так само походять від нього. При цьому, взаємні права й обов'язки держави та особи, у т.ч. закріплені законодавством, виникають та існують тільки за умови чинності суспільного договору. Таким чином, якщо повстання (революція) є розірванням суспільного договору, держава та влада, проти яких вони відбулися, більше не зв'язані жодними узами з повстанцями, які своїми діями самі поставили себе поза законами суспільства. Більше того, для реалізації такої високої мети держави, як забезпечення миру, безпеки, спокою, добробуту і свободи підданих, держава жодним чином не обмежена у виборі засобів для придушення повстання, оскільки її свята місія – захистити від беззаконня та безладу ту частину суспільства, яка не розриває, а навпаки дотримується суспільного договору. Звідси випливає той факт, що держава вправі вживати відповідних заходів для

придушення повстання, самозбереження та захисту прав законослухняного населення.

При цьому, зауважимо, що республіканська форма правління була винайдена якраз для того, щоб періодичні вибори або всенародний референдум з питань відставки певної посадової особи прийшли на зміну «праву на повстання». Більше того, вираження та з'ясування волі народу можливе виключно за умови дотримання визначених законом процедур безпосередньої демократії, зокрема виборів і референдумів. Натомість, дії повстанців не мають нічого спільного з народовладдям, оскільки, фактично, повстанці не запитували думку всього народу та не були уповноважені виражати його волю, тим більше у такий радикальний спосіб, як революція. Більше того, діяння революціонерів, як правило, спрямовані на повалення законної влади, сформованої демократичним шляхом, тобто грубо порушують волю народу, висловлену під час попередніх виборів, і, таким чином, суперечать фундаментальним підвалинам народовладдя. Тож, по суті, т.зв. «право на повстання» є лише знаряддям узурпації влади лідерами відповідних рухів та служить утвердженню тиранії, а не демократії.

Гідну відповідь деяким політичним філософам, що проповідували право на повстання, дав класик консервативної думки, автор безсмертної праці «Роздуми про революцію у Франції» (1790 р.) Е. Берк. Мислитель писав: «Суспільство – це дійсно договір, але договір вищого порядку. Його неможна розглядати як комерційну угоду про продаж перцю, кави і тютюну чи будь-який подібний контракт, що укладений задля практичної користі чи для здійснення незначних, мінливих інтересів, який може бути розірвано через примху однієї зі сторін.

Держава вимагає поваги, тому що це – об'єднання, метою котрого не є задоволення тваринних потреб чи вирішення мізерних та швидкоплинних задач. Це суспільство, в якому повинні розвиватися всі науки і мистецтва, доброчесність і досконалість. Така ціль може бути досягнута лише багатьма поколіннями, які змінюють одне одного – тому суспільний договір укладається не тільки між людьми, які живуть нині, але між нинішнім, минулим і майбутнім поколіннями» [15; 16, с. 175].

З наведеної мудрості випливає, що суспільний прогрес можливий виключно за умови еволюційного шляху розвитку, адже, у матеріальному плані, люди, які живуть у певну епоху, не мають права вдаватися до радикальних суспільних перетворень, оскільки, у протилежному випадку, своєю дурістю вони ризикують знищити надбання, здобуте тяжкою працею багатьох поколінь їхніх предків, і, тим самим, приректи на злидні своїх нещасних нащадків. При цьому, у філософському плані, покоління, яке живе нині, не має права в односторонньому порядку свавільно порушувати чи розривати суспільний договір між ним та минулими і майбутніми поколіннями...

«А як же свобода?!» – з обуренням зауважать наші опоненти. На це ми відповімо невмирущими словами геніального Е. Берка: «Що таке свобода без мудрості і доброчесності? Це найбільше зло з усіх можливих; це нерозсудливість, порок і безумство, що не піддаються приборканню» [15; 16, с. 355]; «Чи повинен я серйозно привітати безумця, який втік з-під захисту божевільні та цілющої темряви своєї палати лише тому, що він знову отримав можливість користуватися світлом і свободою? Чи повинен я привітати вбивцю чи розбійника з великої

дороги, який розбив кайдани тюрми, зі здобуттям ним своїх природних прав? Це було би схоже на епізод звільнення злочинців, засуджених до галер, героїчним філософом – Лицарем Сумного Образу» [15; 16, с. 69].

Таким чином, необхідно замислитися над тим, що таке свобода, і чи може вона бути абстрактною цінністю, відірваною від реального контексту?

Відомий сучасний вчений В.М. Мойсієнко, узагальнюючи здобутки західних і вітчизняних мислителів, виділяє такі види свободи: а) за формою – негативну («свобода від») і позитивну («свобода для»); б) за суб'єктом – особисту і суспільну свободу; в) за сферою – економічну, політичну, культурну, релігійну свободу тощо; г) за рівнем інституційно-правового закріплення – реальну і декларативну (псевдосвободу); г) за ідеологічним обґрунтуванням – ліберальне, демократичне, анархістське і тоталітарне тлумачення свободи та ін. [17, с. 14-15], а також наголошує, що «Проблема протиріч між видами свободи змушує глибоко замислитися над питанням вибору, пріоритетів при реалізації у суспільній практиці» [17, с. 16].

У свою чергу, видатний французький мислитель XVIII ст. Ш.Л. де Монтеск'є пише: «Нема слова, яке одержало би стільки різноманітних значень і справляло би таке різне враження на уми, як слово «свобода». Одні називають свободою легку можливість скидати того, кого вони наділили тиранічною владою; другі – право обирати того, кому вони зобов'язані підкорятися; треті – право носити зброю та чинити насильства; четверті бачать її в привілеї перебувати під управлінням людини своєї національності або підкорятися своїм власним законам. Певний народ тривалий час вважав за свободу звичай

носити довгу бороду. Інші поєднують цю назву з певною формою правління, виключаючи всі інші. Люди, що вкусили блага республіканського правління, ототожнювали поняття свободи з цим правлінням, а люди, які користувалися благами монархічного правління, – з монархією. Нарешті, кожен називав свободою те правління, яке найбільше відповідало його звичаям або схильностям... Нарешті, через те, що в демократіях народ, мабуть, може робити все, що хоче, свободу приурочили до цього ладу, змішавши, таким чином, владу народу зі свободою народу... Але політична свобода полягає зовсім не в тому, щоб робити те, що хочеться. У державі, тобто у суспільстві, де є закони, свобода може полягати тільки в тому, щоб мати можливість робити те, чого належить хотіти, і не бути примушеним робити те, чого не належить хотіти. Необхідно усвідомити, що таке свобода і що таке незалежність. Свобода є право робити все, що дозволено законами. Якби громадянин міг робити те, що цими законами забороняється, то у нього не було би свободи, оскільки те ж саме могли би робити й інші громадяни» [18, с. 136-137].

Зауважимо, що джерелом свободи, як запоруки добробуту людини, зазвичай, прийнято вважати природне право. При цьому, не слід забувати, що останнє є неписаним і доволі абстрактним, тож його положення можуть бути досягнуті виключно за допомогою розуму, що апріорі властивий людині як *homo sapiens*. Таким чином, висловлюючись словами Е. Берка, «Люди не мають права на те, що не розсудливо та не є для них благом» [15; 16, с. 136], оскільки те, що нерозсудливо та шкодить людині,

прямо суперечить природному праву та здоровому глузду, як джерелу його пізнання.

Враховуючи високий ступінь абстрактності і невизначеності природного права, неодмінно виникає проблема пізнання його справжнього єства та основних положень. М.Т. Цицерон так визначав сутність природного права: «Істинний закон – це розумне положення, що відповідає природі, таке, що поширюється на всіх людей, постійне, вічне, яке закликає до виконання обов'язку, наказуючи; забороняючи, від злочину відлякує... на всі народи в будь-який час буде поширюватися один одвічний і незмінний закон, при чому буде один загальний ніби наставник і повелитель всіх людей – бог, творець, суддя, автор закону» [19, с. 64].

Дійсно, якщо природне право не залежить від волі держави і походить від природи, розуму чи Бога, цілком логічно, що воно повинно бути «постійним, вічним», «поширюватися на всіх людей», «на всі народи в будь-який час», адже тільки такі положення насправді можна вважати універсальними та незалежними від волі правителя (влади).

Звідси випливає висновок про те, що, попри поширений стереотип, свобода і рівність не мають нічого спільного з природним правом, оскільки якщо в історії людства впродовж тисячоліть існували рабовласництво і феодалізм, слід визнати, що свобода, рівність та інші побідні ідеї буржуазної епохи аж ніяк не є і не можуть бути універсальними і властивими для всіх часів і народів.

Таким чином, стає очевидним, що демагогія на тему свободи, рівності чи інших абстракцій за будь-яких обставин не може виправдовувати жодне протизаконне чи нерозумне діяння, яке насправді суперечить

справедливості та здоровому глузду як дійсним постулатам природного права, тим більше, що свобода одного закінчується там, де починається свобода другого... Ще більшою мірою це стосується посягань проти держави, оскільки від звичайного правопорушення страждає тільки окрема особа, тоді як від революції – усе суспільство.

Звісно, революція може мати позитивний зміст у теоріях кабінетних учених-романтиків, які мимоволі екстраполюють на революційно налаштовані маси такі власні якості як гострий розум, освіченість, раціоналізм, вихованість, гуманізм, толерантність, моральність, благородство, порядність, законослухняність тощо, проте суспільно-політична дійсність та багатовіковий досвід втілення революційних ідей з усією очевидністю демонструють, що в реальному житті революції тісно споріднені з протизаконним насильством, легковажністю, безглуздістю, люттю і нетерпимістю та несуть суспільству величезні біди і нещастя.

При цьому, необхідно зауважити, що абстрактні ідеї свободи, т.зв. «права на повстання», народного суверенітету і, зокрема, теза про те, що «єдиним джерелом влади є народ», взяті без урахування положень чинного конституційного і кримінального права, легко можуть бути використані в егоїстичних цілях недобросовісними діячами для організації масових заворушень та повалення конституційного ладу, захоплення влади і навіть посягання на територіальну цілісність держави.

Крім того, додамо, що в дійсності будь-яка революція, загострюючи економічну кризу та призводячи до розрухи, навпаки обмежує свободу людини, оскільки

зменшує її реальні доходи, і, таким чином, лімітує можливості її поведінки для задоволення своїх інтересів.

Неодноразово згадуваний нами Е. Берк писав: «Будь-яка влада, що знецінює норми та звичаї, буде шукати засоби, щоб утриматися. Узурпація, котра, щоб зламати старі інститути влади, зруйнувала і старі принципи, буде намагатися встояти, використовуючи для цього ті ж способи, за допомогою яких вона досягла влади. Коли прийнятий феодальний рицарський дух вірності, котрий, утверджуючи владу королів, у той же час убезпечував їх і васалів від необхідності побоюватися тиранії, буде зруйнований, почнуться заколоти і вбивства, які намагатимуться попередити превентивними вбивствами і конфіскаціями, і розгорнеться довгий список зловісних і кривавих справ, що являє собою політичний кодекс всякої влади, котра не спирається ні на власну честь, ні на честь тих, хто зобов'язаний їй підкорятися. Королі стануть тиранами з міркувань політичних, а їх піддані – бунтівниками з принципу» [15; 16, с. 153-154].

Також, необхідно пам'ятати, що відомий мислитель Ф. Енгельс нещадно знущався з безглуздості поєднання слів «свобода» і «державна», адже поки є держава, нема свободи, а коли буде свобода – не буде держави [20, с. 95].

Тож, зауважимо, що якщо постає вибір між абстрактною свободою (яка, по суті, несе кровопролиття, анархію і хаос та заохочує відступ від загально визнаних норм права та моралі в угоду егоїстичним бажанням окремих осіб) та державою (яка забезпечує правопорядок, моральність, стабільність і процвітання та підкорює егоїзм і сваволю окремих осіб загальному інтересу), елементарний здоровий глузд підказує, що перевагу слід надати останній.

Е. Берк вчить: «Ми освячуємо державу, щоб уникнути усіх небезпек, що пов'язані з мінливістю та нестійкістю; ми освячуємо її, щоб одна людина не насмілилася занадто близько підійти до вивчення її недоліків, задалегідь не вживши достатніх запобіжних заходів; щоб нікому не спало на думку, що реформи слід починати із загального перевороту; щоб до помилок держави відносилися з таким само благоговінням і турботою, як до ран батька. Завдяки цьому упередженню ми навчилися із жахом дивитися на дітей своєї країни, які з легкістю і швидкістю рублять батька на шматки та кидають їх у кип'ячий котел із надією, що їх дикі заклинання відновлять тіло і вдихнуть у нього нове життя» [15; 16, с. 174-175].

...Кілька слів варто сказати і про місце людини у революції. Г.Ф. Шершеневич вказує, що «Людина підкорюється, оскільки боїться втратити те, що має, або сподівається отримати більше того, чим володіє» [21, с. 224]. Таким чином, та частина суспільства, яка задоволена наявними у неї благами, не схильна підтримувати революцію, оскільки не хоче «втратити те, що має». Натомість, у революції зацікавлені насамперед ті, хто «сподівається отримати більше того, чим володіє», тобто або зовсім люмпенізовані маси, або ж занадто жадібні до наявної особи, а також різного роду авантюристи. Зауважимо, що революція спрямована на знищення існуючого порядку, тобто апріорі є не творчим, а руйнівним началом, що веде до зменшення обсягу наявних благ. Тож, постає питання: яким же чином, при скороченні обсягу наявних благ, революційно налаштовані маси сподіваються отримати більше, ніж мають? Чи не йдеться про відвертий розбій і піднесення

одних членів суспільства за рахунок пограбування та знищення других?

Звідси випливає той факт, що частина прихильників та учасників революції хоче нажитися за рахунок грабежу і розбою, і, при цьому, намагається прикрити свої протиправні дії необхідністю встановлення горезвісного революційного порядку. Друга частина – це особи з низькою соціальною відповідальністю, різного роду і походження маргінали, для яких революційний хаос і безлад – це комфортне живильне середовище. Натомість, більша частина пересічних громадян, які співчують або допомагають революції, – це наївні романтики, які не до кінця розуміють суть того, що відбувається, адже, як зазначав Ф. де Ларошфуко, «Якою би кмітливою не була людина, їй ніколи не досягнути всього зла, що вона чинить» [22, с. 171].

У свою чергу, видатний німецький мислитель XVII – XVIII ст. Х. Томазій вчив, що для людей мудрих потрібна порада, а для дурних – примус; тож держава потрібна для того, аби захистити суспільство від шкоди, яку можуть заподіяти дурні [14, с. 87].

Тож, якою ж має бути реакція державної влади на бунти, повстання та революційні заворушення?

Відповідь на це питання знаходимо у меморандумі 1503 р. «Про те, як належить чинити з повсталими жителями Вальдікьяни», що належить перу геніального італійського діяча епохи Відродження Н. Макіавеллі. Посилаючись на досвід Античності, мислитель пише: «Римляни вважали, що треба або облагодіяти повсталі народи, або зовсім їх знищити і що будь-який інший шлях загрожує величезними небезпеками» [23, с. 741], «Можна бачити... як вирішили римляни долю повсталих

земель; вони думали, що треба або набути їх вірність благодіяннями, або вчинити з ними так, щоб у майбутньому ніколи не доводилось їх боятися; будь-який середній шлях здавався їм шкідливим. Коли треба було вирішувати, римляни вдавалися то до одного, то до другого засобу, милуючи тих, з ким можна було сподіватися на мир; з іншими ж, на кого сподіватися не доводилося, вони чинили так, що ті вже ніяк і ніколи не могли їм зашкодити» [23, с. 740].

При цьому, не слід звинувачувати Н. Макіавеллі у жорстокості, адже він не мав на увазі тотальне фізичне знищення бунтівників: «Аби досягнути цієї останньої цілі, у римлян було два засоби: один – це зруйнувати місто і переселити жителів до Риму, другий – вигнати з міста його старих жителів і відправити сюди нових або, залишивши в місті старих жителів, поселити туди так багато нових, щоб старі вже ніколи не могли злоумишляти та затівати щось проти Сенату» [23, с. 740].

Як відомо, Н. Макіавеллі був, насамперед, політичним мислителем, тож, в основі його поглядів лежали міркування про державний інтерес, тоді як питання справедливості цікавили його значно меншою мірою. Натомість, з юридичної точки зору, видається несправедливим «облагодіювати повсталих», адже це не тільки буде ляпасом правосуддю та порушить принцип невідворотності покарання, але й заохотить інших до бунтів, тобто зашкодить правопорядку.

Слід мати на увазі, що класична схема сучасних «мирних ненасильницьких протестів», як і раніше, ґрунтується на давно відомій формулі «провокація – реакція – революція». Тож, т.зв. «мирний ненасильницький протест», по суті, є готуванням до

злочину, тоді як провокація є злочинною акцією мітингувальників, що здійснюється з метою підштовхнути правоохоронні органи до вжиття силових заходів (реакції), що викличе обурення суспільства «жорстокістю» влади (спровокує революцію).

При цьому, повсталі, зазвичай, висувають чинній владі явно неприйнятні і інколи навіть ганебні умови, оскільки вони «не поважаючи сучасний державний лад, байдуже відносяться до можливості його удосконалення» [15; 16, с. 137-138], адже «ці люди повинні руйнувати, інакше їх існування втратить ціль... вони не можуть зупинитися навіть перед руйнуваннями та нещастями, неминучість яких їм відома» [15; 16, с. 129].

Тож, навіть, якщо влада піде на поступки повсталим, ті висунуть нові умови, ще більш неприйнятні, ніж попередні, аж допоки владу не буде повалено, а державу – остаточно знищено.

Описуючи джерела сили держави, Г.Ф. Шершеневич пише про військову дисципліну як запоруку психічної стійкості: «Цей психічний момент – військова дисципліна. Вона породжує певного роду масовий гіпноз підкорення. Достатньо порівняти натовп селян, які тікають при першому пострілі, і загін солдатів, з тих самих селян, що спроможний виявити стійкість під найбільш жорстоким вогнем» [21, с. 225]. Ймовірно, цей «масовий гіпноз підкорення» ґрунтується на давньому тваринному інстинкті, який спонукає згуртуватися, підпорядкуватися вожаку та дотримуватися дисципліни для забезпечення виживання кожної окремої особини та зграї в цілому. Очевидно, керівники повстань знають про цей ефект, тож, однозначним сигналом для влади про проходження «точки неповернення» має служити початок організації

повстанців на військовий манер, у різноманітні «сотні» і «самооборони», оскільки організованість і (квазі)військова дисципліна сприяють зростанню психічної стійкості організованих у загони повстанців, їх бездумному підкоренню своїм «командирам», а відтак – і бойовому остервенінню та готовності до вчинення будь-яких злочинів і насильств, спрямованих на повалення влади та знищення держави.

Зауважимо, що у разі початку заворушень, державі слід негайно вживати рішучих заходів для їх припинення.

У цьому контексті достатньо цікаво буде згадати позицію Європейського суду з прав людини щодо основних засад «абсолютної необхідності» застосування державою сили, у т.ч. і зі смертельними наслідками для правопорушників. Так, у справі «Начова та інші проти Болгарії» Суд дійшов висновку, що «потенційно смертоносне насильство не може вважатися абсолютно необхідним, коли відомо, що особа, яка підлягає арешту, не становить жодної загрози для життя або фізичної недоторканності інших осіб, а також не підозрюється у вчиненні злочину із застосуванням насильства» [24].

Таким чином, можна сказати, що у протилежному випадку, коли особа, яка підлягає арешту, становить загрозу для життя або фізичної недоторканності інших осіб, а також підозрюється у вчиненні злочину із застосуванням насильства, потенційно смертоносне насильство, застосовуване до правопорушника органами правопорядку, може вважатися абсолютно необхідним чи, принаймні, припустимим.

Держава не повинна робити повстанцям жодних поступок, які порушують правовий порядок, оскільки вони вбачатимуть у цьому лише слабкість влади та власну

силу, а безкарність їх протиправних діянь провокуватиме подальше поширення безпорядків. Як висловився Е. Берк, «Французький бунт проти м'якої та законної монархії набув характеру більш знущального, лютого та образливого, ніж якби народ виступив проти узурпатора або найбільш кривавого тирана. Народ чинив опір уступкам. Його удари були спрямовані проти простягнутої руки, яка пропонувала милість, пощаду та звільнення» [15; 16, с. 106]. Мислитель продовжує: «Я ніколи не думав, що державець, усе царювання якого було серією поступок своїм підданим, який погодився послабити свою владу, відмовитися від переваг, запропонувати народу свободу, невідому досі його предкам, заслужив на таку жорстокість... від Парижа... Є низькі люди, що із захватом дивляться на королів, які твердо сидять на троні, поширюють на своїх підданих жорстку руку, вміють захистити свої прерогативи і з суворим деспотизмом протистояти будь-яким проявам свободи. Проти таких монархів вони ніколи не підвищать голос» [15; 16, с. 159].

Зауважимо, що в сучасності революції так широко поширені через те, що мітингувальники переконані у тому, що навіть у разі вчинення ними групових збройних нападів на правоохоронців та охоронювані об'єкти, проти них не буде застосовано адекватних заходів. Е. Берк з цього приводу пише: «Заколоти, масові побоїща, вбивства здаються деяким людям незначною ціною державного перевороту. Спокійне, безкровне реформаторство здається їм плоским і прісним. Їм потрібна зміна декорацій, пишні сценічні ефекти, спектакль повинен вражати уяву, що стала лінивою за

шістдесят років спокою і миру, безпеки і процвітання» [15; 16, с. 139].

При цьому, логічно припустити, що жодна особа, яка має інстинкт самозбереження, не стала би брати участі у масових заворушеннях, якби знала, що такі заходи на законних підставах буде гарантовано припинено, а винні будуть негайно притягнуті до кримінальної відповідальності.

Зауважимо, що більш рішучі дії влади сприяли би забезпеченню конституційного ладу і правопорядку та уникненню заворушень у Криму та на Донбасі, які призвели до трагічних наслідків. Натомість, ні у вищого політичного керівництва держави, ні у командування Збройних Сил України та МВС не вистачило політичної волі для забезпечення правопорядку із використанням передбачених законом інструментів.

Водночас, слід вказати, що під час народних заворушень владі будь-якої держави слід брати приклад з дій національного героя Франції – генерала Наполеона Бонапарта, який «придушив залпом картечі» Вандем'єрський бунт у Парижі в жовтні 1795 р., чим врятував десятки і сотні тисяч життів, оскільки убезпечив Францію від повторення жахів громадянської війни у Вандеї 1793-1796 рр.

Зауважимо, що наведена порада була би особливо актуальною, також, у Криму і на Донбасі у лютому-березні 2014 р., коли справу ще можна було владнати «малою кров'ю» окремих сепаратистів, але не у березні-квітні, коли Крим було втрачено, а т.зв. ЛНР і ДНР відчували власну силу і зовнішню підтримку з боку Росії.

Натомість, варто зазначити, що на початку січня 2022 р. чинна влада Казахстану під керівництвом

президента К.-Ж.К. Токаєва виявила політичну волю, вживши рішучих заходів для придушення масових заворушень і припинення погромів, підпалів, грабежів та убивств, вчинюваних маргінальними елементами, що дало змогу убезпечити країну від подальшого розгортання насильства, втрати територій, збройного конфлікту з сепаратистськи-налаштованими провінціями та, загалом, зберегло життя, здоров'я і власність сотень тисяч людей. Таким чином, можна сказати, що рішучі дії чинної влади Казахстану, хай навіть і за підтримки ОДКБ, можуть стати своєрідним прикладом того, як у сучасності держава може запобігти руйнації та самознищенню суспільства в умовах кольорових революцій.

Згадаймо з цього приводу ще одну мудрість Н. Макіавеллі: «...кожен державець хотів би уславитися як милосердний, а не жорстокий, однак слід остерігатися зловживати милосердям. Чезаре Борджа багато хто називав жорстоким, але цією жорстокістю він навів порядок у Романьї, об'єднав її, умиротворив і привів до покори. І, якщо вдуматися, виявив тим самим більше милосердя, ніж флорентійський народ, котрий, побоюючись звинувачень у жорстокості, дозволив зруйнувати Пістойю. Тому державець, якщо він бажає утримати в покорі підданих, не повинен зважати на звинувачення у жорстокості. Влаштувавши кілька розправ, він виявить більше милосердя, ніж ті, хто через надлишок його потурають безпорядку. Адже від безпорядку, який породжує грабежі і вбивства, страждає усе населення, тоді як від покарань, що накладаються державцем, страждають лише окремі особи...» [25, с. 95].

Комусь міркування такого роду можуть здатися занадто жорстокими за сучасних умов, але ж, слід

пам'ятати, що незліченні жертви різноманітних бунтів, повстань, революцій, громадянських і революційних війн насправді лежать на совісті їх організаторів та учасників, оскільки саме вони своїми незаконними насильницькими діями змусили владу скористатися своїм монопольним правом на застосування насильства для забезпечення порядку.

Загалом, Н. Макіавеллі писав: «...може виникнути спір, що краще: щоб державця любили чи щоб його боялися. Кажуть, що краще за все, коли бояться і люблять одночасно; однак любов погано уживається зі страхом, тому якщо доводиться вибирати, то більш надійно вибрати страх. Оскільки про людей в цілому можна сказати, що вони невдячні та непостійні, схильні до лицемірства та брехні, що їх відлякує небезпека та вабить нажива: поки ти робиш добро, вони твої всією душею, обіцяють нічого для тебе не шадити: ні крові, ні життя, ні дітей, ні майна, але коли у тебе з'явиться в них потреба, вони у той же час від тебе відвернуться... Люди менше побоюються образити того, хто навіює їм любов, аніж того, хто навіює їм страх, оскільки любов підтримується вдячністю, якою люди, будучи поганими, можуть знехтувати заради своєї вигоди, тоді як страх підтримується загрозою покарання, якою знехтувати неможливо» [25, с. 96].

Разом із тим, необхідно наголосити на тому факті, що попередження революцій, повстань і бунтів є важливою задачею будь-якої держави. У подальшому ми плануємо сказати про це детальніше, а у межах цієї глави звернемо нашу увагу на необхідність перегляду форм і змісту права на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації. Враховуючи, що чинне законодавство допускає лише

мирні форми таких заходів, зрозуміло, що їх учасники не повинні вдаватися до вчинення протиправних чи насильницьких діянь, а ті, хто вдаються, – повинні нести юридичну відповідальність.

Тож, для забезпечення можливості припинення протиправної поведінки і притягнення винних до відповідальності, усі охочі взяти участь у вказаних вище масових заходах громадяни повинні підлягати попередній реєстрації і мати із собою документи, що посвідчують їх особу.

Крім того, конституції багатьох країн світу, включаючи Україну, вказують, що кожен зобов'язаний відшкодувати завдані ним збитки (ст. 66 Конституції України [2]). Тож, участь особи у мирних зборах, мітингах, походах і демонстраціях повинна допускатися лише у разі, якщо усе її майно попередньо буде передано до своєрідного депозитарію: у разі, якщо названі заходи відбулися без порушень законодавства, мітингувальники зберігатимуть право власності на своє майно; натомість, якщо в ході цих заходів комусь буде заподіяно шкоду, вона повинна бути відшкодована за рахунок майна мітингувальників.

Додамо, що у разі, якщо в результаті мітингів, походів, демонстрацій та інших подібних заходів буде заподіяно певні руйнування, засмічення чи інші подібні наслідки, мітингувальники, як особи, що їх спричинили, без розрізнення за віком, статтю, станом здоров'я та іншими обставинами, повинні бути залучені до громадських робіт з їх ліквідації.

Зрозуміло, що наведені вище заходи щодо передання майна до депозитарію та залучення до громадських робіт повинні однаково застосовуватися до всіх видів

співучасників у масових заворушеннях – організаторів, виконавців, підбурювачів та пособників – пропорційно до обсягу заподіяної ними шкоди.

При цьому, ухилення учасників мирних зборів, мітингів, походів, демонстрацій від носіння документів, що посвідчують особу, попередньої реєстрації, передання свого майна до депозитарію, відбуття громадських робіт, якщо протести перестали бути мирними, і, тим більше, участь у масових заворушеннях, повинні каратися конфіскацією майна та позбавленням волі, адже ще у середині XVIII ст. видатний італійський мислитель-гуманіст Ч. Беккарія вказував, що засуджені повинні своєю працею відшкодувати ту шкоду, яка була заподіяна суспільству їхніми злочинами [26, с. 170].

Зауважимо, що наведені вище заходи є абсолютно законними, справедливими та логічними, оскільки йдеться лише про забезпечення виконання конституційного обов'язку особи (мітингувальника) відшкодувати завдані ним збитки. Зрозуміло, при цьому, що наведені вище заходи були би вельми ефективним механізмом стримування гарячих голів та попередили би перетворення масових заходів у масові заворушення значно краще, ніж сльозогінний газ, водомет та інші спецзасоби.

Отже, підсумовуючи викладене, слід сказати, що відносини держави та особи у контексті революційної проблематики повинні ґрунтуватися на засадах взаємної поваги, відповідальності та усвідомлення винятково важливої місії держави у забезпеченні правопорядку.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження ми дійшли таких **висновків**:

1. Сучасною трансформованою формою давнього «права на повстання» є право на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації, тож, з появою другого, перше повинно відійти у минуле, тобто особи, які беруть участь у подібних заходах, не мають права вдаватися до насильницьких і протизаконних діянь.

2. Теорія суспільного договору дає можливість обґрунтувати не тільки право на повстання, але й державний абсолютизм та право держави на придушення революцій, у т.ч. і жорстокими методами. Якщо повстання (революція) є розірванням суспільного договору, це означає, що держава більше не має жодних зобов'язань перед повстанцями. Водночас, за державою зберігається обов'язок забезпечити мир, безпеку і добробут тих громадян, котрі не розривали суспільного договору з нею. Для забезпечення виконання цієї високої місії держава вправі застосувати будь-які засоби проти революціонерів, які, розірвавши суспільний договір, самі поставили себе поза законами суспільства.

3. Право на повстання є безглуздим за республіканської форми правління, яка за самою своєю природою покликана унеможливити узурпацію влади внаслідок існування періодичних виборів. При цьому, право на повстання жодною мірою не відповідає ідеям народовладдя, оскільки повстанці, фактично, не запитували думку всього народу, не одержували мандату на вираження його волі, однак, навпаки, здійснюючи спробу повалити законну владу, сформовану демократичним шляхом, грубо порушують волю народу, висловлену під час попередніх виборів. Тож, право на повстання, по суті, суперечить фундаментальним засадам народовладдя, є знаряддям узурпації влади лідерами

відповідних рухів і служить утвердженню тиранії, а не демократії.

4. Справжні народні виступи, за своєю природою стихійні, хаотичні і неорганізовані, неспроможні повалити істинний диктаторський режим, який характеризується єдиновладдям, тотальним контролем за суспільством і широким застосуванням апарату примусу. Так, ні Муссоліні, ні Гітлера, ні Сталіна не було скинуто народним повстанням. Таким чином, революція спроможна тільки розхитати суспільство і повалити лише той режим, якому, насправді, не вистачає рішучості, аби утриматися при владі. При цьому, народні виступи не можуть гарантувати права людини, які є несумісними з революційним терором і хаосом. Тож, революції являють собою лише свавільне посягання проти державності, яке здатне тільки загострити наявні проблеми.

5. Покоління, яке живе у певну епоху, не має права в односторонньому порядку свавільно порушувати чи розривати суспільний договір між ним та минулими і майбутніми поколіннями, тобто не має права вдаватися до революції.

6. Суспільний прогрес можливий виключно за умови еволюційного розвитку, що дає змогу накопичувати результати праці багатьох попередніх поколінь, тоді як революції і радикальні перетворення призводять до миттєвого знищення багатоговікового надбання.

7. Безмежна свобода загрожує правам людини, оскільки являє собою протиправну сваволю і призводить до безладу у суспільстві. Свобода, як така, ніколи не повинна виходити за визначені розумом і законом межі, оскільки, те, що нерозсудливо та шкодить людині, прямо суперечить природному праву та здоровому глузду, як

джерелу його пізнання. При цьому, якщо в історії людства впродовж тисячоліть існували рабовласництво і феодалізм, необхідно визнати, що свобода, рівність та інші побідні ідеї буржуазної епохи не мають нічого спільного з природним правом, оскільки вони не є одвічними, постійними, незмінними, загальними й універсальними для всіх часів і народів, і, таким чином, залежать від настроїв певної епохи, держави чи влади, а не дані природою, розумом чи Богом. Тож, жодні міркування про свободу, рівність та інші абстракції не можуть виправдовувати протизаконні чи нерозумні діяння, які, насправді, суперечать таким основам природного права, як справедливість та здоровий глузд. У свою чергу, будь-яка революція, загострюючи економічну кризу та призводячи до розрухи, в дійсності обмежує свободу людини, оскільки зменшує її реальні доходи, і, таким чином, лімітує можливості її поведінки для задоволення своїх інтересів.

8. Якщо постає вибір між абстрактною свободою (яка, по суті, несе кровопролиття, анархію і хаос та заохочує відступ від загальноновизнаних норм права та моралі в угоду егоїстичним бажанням окремих осіб) та державою (яка забезпечує правопорядок, моральність, стабільність і процвітання та підкорює егоїзм і сваволю окремих осіб загальному інтересу), елементарний здоровий глузд підказує, що перевагу слід надати останній.

9. У революції зацікавлені ті, хто «сподівається отримати більше того, чим володіє», тобто або зовсім люмпенізовані маси, або ж занадто жадібні до наживи авантюристи. Враховуючи, що революція спрямована на знищення існуючого порядку, тобто апріорі є не творчим, а руйнівним началом, що веде до зменшення

обсягу наявних благ, зрозуміло, що, в умовах революції, «отримати більше, ніж має» певна особа може лише за рахунок грабежу та знищення інших членів суспільства. Тож, соціальною основою революції є або злочинці, або особи, які не розуміють значення своїх дій. Таким чином, держава повинна вживати усіх можливих законних заходів для придушення революцій, захисту суспільства від їх деструктивних наслідків та притягнення винних до юридичної відповідальності.

10. Своєрідною «точкою неповернення» у відносинах влади і мітингувальників слід вважати той момент, коли останні згуртовуються у різноманітні «сотні», «самооборони» і т.п. організації за військовим зразком, що має на меті надати психологічну стійкість їх учасникам і безмежну владу їх «командирам» та однозначно вказує на бойовий раж і рішучість бунтівників перейти від протиправних «мирних ненасильницьких протестів» до відверто злочинних насильницьких дій.

11. Владі не слід йти на жодні поступки повстанцям, оскільки ті відчують свою силу і безкарність та постійно висуватимуть нові вимоги, аж поки не повалять владу і не знищать державу. При цьому, сучасні революції є вельми поширеними через те, що мітингувальники переконані, що влада не наважиться широко застосовувати силу проти них. У свою чергу, напівзаходи та епізодичне застосування спецзасобів правоохоронцями не сприяють забезпеченню конституційного ладу, правопорядку, збереженню єдності держави. Зауважимо, що вина за усі жертви цілком і повністю лежить на революціонерах, оскільки саме вони своїми протизаконними насильницькими діями спричинили використання

державою свого монопольного права на застосування насильства для придушення революційної вакханалії.

12. Необхідно переглянути форми і зміст права на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації, щоб попередити їх переродження у масові заворушення та забезпечити реальну можливість притягнення винних до відповідальності згідно з принципом невідворотності покарання. Охочі взяти участь у зазначених масових заходах повинні підлягати попередній реєстрації і мати із собою документи, що посвідчують їх особу. Усе їхнє майно повинно бути попередньо передане до своєрідного депозитарію, аби у разі заподіяння комусь шкоди в ході масових заворушень, вона могла бути відшкодована за рахунок цього майна. У разі перетворення масових заходів у масові заворушення, усі мітингувальники (організатори, виконавці, підбурювачі та пособники) повинні підлягати залученню до громадських робіт для ліквідації засмічень, відбудови заподіяних руйнувань тощо. Загалом же, порушення цих приписів, організація масових заворушень та участь у них повинні каратися конфіскацією майна та позбавленням волі, аби шкода, заподіяна суспільству, могла бути відшкодована за рахунок власності та праці засуджених.

13. Відносини держави та особи повинні ґрунтуватися на засадах взаємної поваги, відповідальності та усвідомлення винятково важливої місії держави у контексті забезпечення правопорядку і суспільного благоденства.

Список використаних джерел:

1. Еллинек Г. *Общее учение о государстве. Право современного государства / под ред. С.И. Гессена. 2-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург: Издание Н.К. Мартынова, 1908. Т. 1. 626 с.*
2. Конституція України від 28 червня 1996 р. // *Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.*
3. Декларация независимости США от 4 июля 1776 г. // *Соединенные Штаты Америки: Конституция и законодательство / под ред. О.А. Жидкова; перевод О.А. Жидкова. М.: Прогресс, Универс, 1993. С. 25–28.*
4. *Історія вчень про державу і право: підручник / за ред.: проф. Г.Г. Демиденка, проф. О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 256 с.*
5. *Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 14.10.2021).*
6. *Повстання у Варшавському гетто // Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Повстання_у_Варшавському_гетто (дата звернення 05.04.2022).*
7. Тимошенко В.І. *Договірна теорія виникнення держави // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. 2005. № 1. С. 201–205.*
8. Романюк А. *Договір суспільний // Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів: Кальварія, 2003. С. 132.*
9. Локк Дж. *Два трактата о правлении // Локк Дж. Сочинения: в 3 т. М.: Мысль, 1988. Т. 3. С. 135–405.*
10. Кондрашев А.А. *Конституционно-правовые аспекты реализации народом конституционного права на сопротивление // Научный ежегодник Института*

философии и права Уральского отделения Российской академии наук. 2014. Том 14. Вып. 2. С. 170–182.

11. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты / перевод с французского. М. : Канон-пресс-Ц, Кучково поле, 1998. 416 с.

12. Гоббс Т. Избранные произведения : в 2 т. М. : Мысль, 1964.

13. Кухта Б. Левіафан // Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 218–219.

14. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право : навчальний посібник. Київ : Правова єдність, 2009. 312 с.

15. Берк Э. Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию / сокращенный перевод с английского Е.И. Гельфанд. М. : Рудомино, 1993. 144 с.

16. Берк Э. Размышления о революции во Франции и о прениях в некоторых лондонских обществах касательно сего события, содержащиеся в письме, предполагавшемся быть отправленным некоему благородному господину в Париж / пер. с англ. С. Векслер ; под ред. А. Бабича. London : Overseas Publications Interchange Ltd, 1992. 411 с.

17. Мойсієнко В.М. Осягнення феномена свободи у західній філософсько-правовій думці // Вісник Черкаського університету. Серія Філософія. 2010. Випуск 190. С. 13–18.

18. Монтескье Ш.Л. О духе законов. М. : Мысль, 1999. 672 с.

19. Цицерон М.Т. Диалоги. О государстве. О законах. М. : Наука, 1966. 224 с.

20. Ленин В.И. Государство и революция. Учение марксизма о государстве и задачи пролетариата в

революции / Ленин В.И. Полное собрание сочинений: в 55 т. Издание пятое. М.: Издательство политической литературы, 1969. Т. 33 : Государство и революция. С. 1–120.

21. Шершеневичъ Г.Ф. Общая теорія права. Выпускъ первый. Москва : Изданіе Бр. Башмаковыхъ. 1910. 813 с.

22. Ларошфуко Ф. Мемуары. Максимумы. Ленинград : Ленинградское отделение издательства «Наука», 1971. 280 с.

23. Макиавелли Н. О том, как надлежит поступать с восставшими жителями Вальдикьяны // Макиавелли Н. Государь / перевод с итальянского. М.: Эксмо; СПб.: Мидгард, 2007. С. 739–742.

24. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Начова та інші проти Болгарії» («Nachova and Others v. Bulgaria») № 43577/98, 43579/98 від 06.07.2005 р. URL: <https://www.srji.org/resources/search/21/> (дата звернення 05.04.2022).

25. Макиавелли Н. Государь. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. СПб.: Азбука-классика, 2008. 272 с.

26. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. М.: Стелс, 1995. 304 с.

Глава 6.

Політико-правова стабільність як запорука добробуту суспільства

Художник Ентоні Фреда. «Ліві і праві» (картина)

*«Традиція двопартійності
в Америці та Англії –
важливий фактор
їх сучасної могутності».*

(Моріс Дюверже,
«Політичні партії», 1951 р.)

Історія та сучасність свідчать, що революції відбуваються із завидною постійністю. Разом із тим, слід пам'ятати вислів видатного філософа М.О. Бердяєва: «Держава існує не для того, щоб перетворювати земне життя на рай, а для того, щоб завадити йому остаточно перетворитися на пекло» [1, с. 175]. Тож, держава повинна перетворитися з об'єкта революційних посягань на своєрідний демпфер, що убезпечив би суспільство від самознищення та, забезпечивши стабільність, сприяв його процвітанню. Таким чином, вельми важливим теоретичним і практичним завданням є виявлення та розкриття загальнотеоретичних засад забезпечення політичної стабільності, яка необхідна для добробуту і прогресивного розвитку суспільства.

Загалом, досліджувана проблематика перебувала у полі зору багатьох мислителів давнини і сучасності, зокрема, таких класиків, як М.О. Бердяєв, Е. Берк, М. Дюверже, Н. Макіавеллі, Маколей, Полібій, Дж. Савіль Галіфакс, Г. Сент-Джон Болінгброк, О. Сідней, Р. Стиль, Ф.А. фон Хайєк, М.Т. Цицерон, а також таких дослідників ХХ – ХХІ ст., як О.В. Афанасьєва, М.О. Баранов, В.В. Бушанський, К.В. Душенко, О.Д. Керімов, Є.В. Колесніков, Г.М. Комкова, Б. Кухта, А.В. Ліхтенштейн, О.В. Малько, О.М. Мироненко,

В.С. Нерсисянц, Ю.М. Оборотов, Є. Онацький,
А. Романюк, О.Ф. Скакун, В.А. Чехович, В.Є. Чиркін,
О.В. Шуба, Н.Б. Яргомська та ін.

Разом із тим, вбачається, що деякі окремі аспекти досліджуваної проблематики за сучасних умов потребують особливої уваги. Тож, у межах цієї глави ми плануємо: а) з'ясувати, чи дійсно перехід до нової суспільно-економічної формації завжди сприяє прогресу та покращенню життя суспільства; б) вказати, що насправді благополуччя людини і суспільства залежить від поступу науково-технічного прогресу, технологічних, господарських та економічних факторів розвитку, для забезпечення яких необхідна стабільність; в) охарактеризувати державу, як благо і найвищу цінність суспільства, роль якої перманентно зростає у контексті забезпечення стабільності, миру, безпеки, розвитку і благоденства; г) визначити придатність різних форм правління, державного і політичного режиму для забезпечення стабільності, як запоруки добробуту суспільства; ґ) вказати на цінність ідей Полібія, М.Т. Цицерона та їхніх послідовників щодо розбудови ідеальної «змішаної держави» як важливої засади забезпечення політико-правової стабільності, що підтверджується британським досвідом державотворення; д) окреслити роль та значення одно- і двопартійної системи (та непрямих виборів) у справі забезпечення стабільності у суспільстві та вказати на шляхи їх формування тощо.

На жаль, у наш час, так само як і в давнину, у гонитві за абстрактною свободою та іншими примарними речами прихильники радикальних змін всіляко намагаються відкинути усталені традиції та порядки у

надії, що революційні перетворення в одну мить зможуть вирішити усі ті проблеми, що накопичувалися роками і століттями. Необхідно зазначити, що однією з причин, що спонукає людей схвально ставитися до революції та вважати її універсальним способом вирішення всіх проблем, є широко поширене хибне уявлення про те, що різноманітні зміни, реформи та новації неодмінно призводять до прогресу та дають змогу «жити по-новому». Водночас, Е. Берк з цього приводу зазначав: «Дух нововведень притаманний характерам егоїстичним, з обмеженими поглядами» [2; 3, с. 100]. При цьому, революційним псевдореформаторам слід пам'ятати слова класика про те, що «Зневажаючи все, що вам належало... ви хочете заснувати справу без капіталу» [2; 3, с. 103].

Примарна сутність свободи, авантюризм революційного шляху перетворень, так само як і всі ті жахи та безглуздості, якими супроводжується боротьба за владу різних угруповань під час революції, вже були нами висвітлені. Тож, до раніше сказаного, у межах цієї глави слід додати, що, попри поширений стереотип, навіть перехід від однієї суспільно-економічної формації до наступної далеко не завжди означає прогрес та покращення соціально-економічного становища народу.

В цьому плані, слід звернути увагу на два аспекти. По-перше, період переходу від античного рабовласництва до середньовічного феодалізму, відомий як Темні віки, тривав приблизно 500 років (з VI по X ст.). При цьому, хоча автори і не поділяють такої думки, Середньовіччя часто сприймається як час регресу, невігластва, мракобісся, занепаду культури, науки, мистецтва, технології, державно-правових інститутів, відродження яких відбулося тільки в епоху Ренесансу, тобто приблизно

через тисячу років. По-друге, період переходу вже від феодалізму до капіталізму позначився посиленням соціально-економічного гніту. Так, скажімо, «до другої половини XV ст. панщина була невелика (4-12 днів на рік), при чому селянин міг покинути ґрунт, що вважався за власність пана. Але під кінець XV і в XVI ст. панщина швидко зростає, доходячи на переломі XVI і XVII ст. до 3 днів на тиждень, а в додатку селянинові стає все тяжче покинути ґрунт, що зрештою йому й зовсім забороняється, і він стає кріпаком» [4, с. 1288-1289]. Це було пов'язано з поширенням фільваркової системи господарювання з середини XVI ст. у зв'язку з розвитком внутрішнього і, особливо, зовнішнього ринку, коли у феодалів виникла потреба в організації власного господарства для виробництва хліба на продаж [5].

Натомість, раніше панщина була значно меншою, адже мала покрити лише особисті потреби феодала, а не забезпечувати товаром на продаж його безмежні комерційні амбіції. Тож, перехід від феодалізму до нібито більш прогресивної капіталістичної формації, пожвавлення торгівлі, товарно-грошового обігу тощо, насправді, призвели до збільшення рівня експлуатації людини людиною і, таким чином, спровокували руйнівний, кривавий характер буржуазних революцій.

При цьому, варто звернути увагу на той факт, що 3-денна панщина при 6-денному робочому тижні (неділя – вихідний день для походу до церкви), тобто умови, за яких експлуатований половину свого робочого часу відробляє на користь експлуататора, у XVI – XVII ст. вважалися надмірним гнітом, що спричинив низку селянських і козацьких повстань, тоді як зараз, на початку XXI ст., мало хто з найманих робітників наслідуються

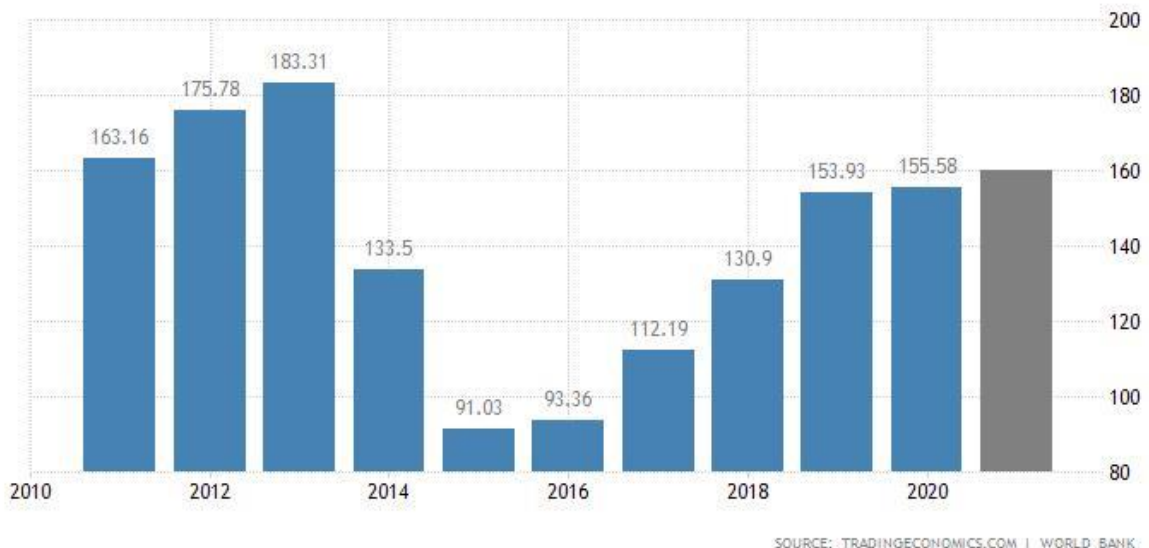
навіть мріяти про те, щоб працювати на роботодавця за 50% доходу, який працівник приносять своєю працею...

У свою чергу, соціалістичні революції ХХ ст. і перехід від капіталізму до соціалізму у низці країн призвели до становлення тоталітарних режимів і масових жертв.

Тож, вищевказане дає підстави стверджувати, що перехід від однієї суспільно-економічної формації до другої доволі часто несе суспільству нещастя і регрес, погіршує становище народу або підвищує рівень його соціально-економічної експлуатації, що провокує найбільш невдоволених до повстання, яке знищує багатовікове надбання суспільства та перешкоджає подальшому нормальному розвитку.

Отже, зазначимо, що справжнє благополуччя людини і суспільства залежить не від «поганої» чи «доброї» влади та «подвигів» героїв-революціонерів, які прагнуть за будь-яку ціну замінити першу на другу, і навіть не від переходу до наступної суспільно-економічної формації шляхом революції, а, навпаки, від відсутності революцій з властивими їм руйнаціями та іншими потрясіннями, від планомірного поступу науково-технічного прогресу, технологічних, господарських та економічних факторів розвитку, що поліпшують реальну якість життя людини, і для забезпечення яких, насамперед, потрібна стабільність, гарантована державою.

Додамо, що хоч якась стабільність, навіть дуже відносна, завжди благотворно впливає на стан справ у державі, а відтак – і на добробут народу, при чому, не тільки у далекому «світлому майбутньому», але «вже зараз і зразу». Достатньо красномовним свідченням цього є наведені нижче статистичні дані Світового банку щодо рівня ВВП України у 2011-2021 рр. [6].

Діаграма 1.
ВВП України у 2011-2021 рр., млрд. доларів США
(за даними Світового банку)

Спробуймо прокоментувати ці дані. Впродовж спокійних 2011-2013 рр. ВВП України неупинно зростав. Революційні події зими 2013-2014 рр. та спричинені ними ускладнення призвели до падіння ВВП України у 2014 р. майже на 50 млрд. доларів США (або на 27% у порівнянні з 2013 р.). За часів активної фази бойових дій на Донбасі у 2015-2016 рр. ВВП України досяг абсолютного мінімуму і впав удвічі, порівняно з 2013 р. Починаючи з 2017 р., коли інтенсивність бойових дій істотно знизилася, Україна потроху почала оговтуватися від революційних і військових потрясінь, і її ВВП почав поступово зростати. При цьому, зрозуміло, що у 2022 р. повномасштабна війна з Росією на нашій території стала тяжким випробуванням для українського народу, заподіяла йому безліч бід, а економіці України – величезної шкоди.

Зауважимо, що повстання, війни та інші події, що дестабілізують зовнішньо- і внутрішньополітичну

ситуацію, відкидають будь-яку державу на десятиліття назад. При цьому, після їх завершення, завдяки праці мільйонів громадян, ситуація в країні почне поступово вирівнюватися. Тож, на нашу думку, не революція, а саме її відсутність та елементарна стабільність, навіть при «поганій» владі, є запорукою процвітання суспільства і держави та добробуту народу.

Свого часу, Е. Берк застерігав, що «(революційні) літератори і політики... не поважають мудрість інших, але компенсують це безмежною довірою до власного розуму. Для зруйнування старого порядку речей вони вважають достатньою підставою те, що цей порядок старий... Вони систематично переконують, що все, що постійне, – погане, і тому ведуть безжальну війну з державними устоями. Вони вважають, що форму правління можна змінювати, як модне плаття» [2; 3, с. 164-165].

У сучасності кожний недоосвічений громадянин, який толком не опанував навіть шкільну програму, але має достатньо спритності, аби швиденько знайти відповідь на будь-яке питання в Інтернеті (що, однак, не дає змоги співставляти факти, розуміти сутність речей та формувати цілісну картину світу через відсутність системи знань), вважає себе генієм серед геніїв з усіх питань, у т.ч. і політико-правових, прагне якоїсь абстрактної свободи, участі в управлінні державними справами, революційної перебудови життя та реформ заради реформ... Тому не дивно, що індивідуальний інтелектуальний вакуум та еkleктичне поєднання розрізнених відомостей веде до колективного ідейного хаосу та люмпенізації громадської думки, що в умовах демократії чи псевдодемократії призводить до кризи традиційних інститутів, зростання

недовіри до держави та навіть негативної оцінки її сутності, що відображають різноманітні ліберальні та анархістські концепції.

Звісно, можна довго дискутувати про роль та завдання держави з точки зору ліберальних, консервативних і соціалістичних доктрин, однак, якщо відкинути софізм, ретроспективний аналіз тисячолітньої історії реалізації функцій держави беззаперечно свідчить про перманентне зростання її значення у житті суспільства. Приклад Українських земель цілком це підтверджує. Так, за часів кочівників (кіммерійці, скіфи, сармати, готи, гуни) владні інститути не те що практично не управляли справами суспільства, але навіть не мали постійного контролю над територією. В епоху Київської Русі, перші князі (Аскольд і Дір, Олег, Ігор, Святослав) займалися тільки збором данини, походами проти сусідів та укладанням договорів з Візантією, і тільки з часів Володимира Великого та Ярослава Мудрого можна казати про те, що князь дійсно почав управляти внутрішніми справами держави. Відносно сучасна модель управління утверджується тільки у ХІХ ст., після того, як за часів Олександра І у 1802 р. було утворено міністерства, за Миколи І у 1830-х рр. – кодифіковано законодавство, і, нарешті, скасовано кріпацтво у 1861 р. та проведено інші реформи Олександром ІІ. Водночас, свого максимуму обсяг функцій держави досяг у ХХ ст., за часів радянського патерналізму.

Зрозуміло, також, що роль і значення держави продовжує закономірно зростати і в наш час, що обумовлено масштабністю завдань, які стоять перед людством в умовах нових викликів, пов'язаних зі збільшенням антропогенного навантаження на природу,

загостренням глобальних проблем сучасності, насамперед кліматичних змін.

При цьому, цілком очевидно, що життя людини, її власність і права є фікцією, у разі, якщо відсутнє їх нормативне закріплення та інституційні гарантії. Таким чином, держава, що створює чи санкціонує право та забезпечує його дієвість за допомогою апарату примусу, фактично є творцем прав людини та їх захисником від протиправних посягань.

Отже, саме Держава є найвищою цінністю та найважливішим винаходом і благом людства, що гарантує мир, безпеку, благоденство і розвиток суспільства, а також і права людини.

Тож, різноманітним т.зв. «реформаторам», «борцям за свободу», які зневажають державу, слід згадати вельми повчальний і трагічний приклад північноамериканських індіанців, відсутність інституту державності в яких унеможливила їх ефективне господарювання, прогресивний розвиток, згуртованість, організований опір загарбникам і призвела до їх винищення колонізаторами.

Таким чином, держава заслуговує на пошану та любов підданих, оскільки захищає їх інтереси, сприяє покращенню їхнього життя, надає суспільству можливість збереження та розвитку. Отже, видатне творче значення держави у житті суспільства вимагає справедливої оцінки та глибокої поваги.

При цьому, необхідно згадати думку Ю.М. Оборотова про те, що «найважливішою складовою аксіосфери держави є її стійкість, оскільки, чим більша стійка держава, тим більшої соціальної та особистісної цінності вона набуває» [7, с. 226].

У цьому контексті доречно сказати, що навіть мислителі ліберального напрямку визнають необхідність стабільності (що зайвий раз свідчить про її цінність). Так, на думку Ф.А. фон Хайєка, встановлені владою норми (право) можуть виконати свою функцію лише у тому разі, якщо вони стануть для людей підставою планування, тобто коли їх будуть дотримуватися протягом тривалого періоду [8, с. 44].

Це цілком природно, оскільки народ може адаптуватися до будь-яких порядків, але вони будуть дієвими, лише за умови їх незмінності та існування упродовж достатньо тривалого часу. У протилежному випадку йдеться не про оперативне управління, а про хаос у ньому, що є свідченням паралічу влади.

Варто зазначити, що країнам третього світу посилено нав'язується думка про те, що часта змінюваність влади є важливою засадою демократії, тож їх конституції рясніють згадками про те, що «одна і та сама особа не може бути президентом, більше, ніж два строки підряд». Таким чином, тривале перебування при владі глави держави в президентській чи змішаній республіці – президента Білорусі О.Г. Лукашенка, сирійських президентів Х. Асада та Б. Асада, президента Єгипту Х. Мубарака, чи лідера Лівійської джамахірії М. Каддафі тощо безапеляційно засуджується як диктатура і вважається достатньою підставою для кольорової революції. Водночас, тривале правління у парламентській державі одного й того самого глави уряду, наприклад, прем'єр-міністра Великої Британії М. Тетчер, прем'єр-міністра Ізраїлю Б. Нетаньяху чи канцлера Німеччини А. Меркель, чомусь, сприймається як явище цілком демократичне та навіть прогресивне...

Так само, не слід забувати, що значна частина європейських країн взагалі є конституційними монархіями (Андорра, Бельгія, Ватикан, Велика Британія, Данія, Іспанія, Ліхтенштейн, Люксембург, Монако, Нідерланди, Норвегія, Швеція), тож, глави цих держав не тільки правлять впродовж тривалого часу, але навіть не обираються народом, що, однак, не заважає вважати ці країни демократичними та не є підставою для здійснення революції.

Враховуючи, що стабільність у державі тісно споріднена зі стабільністю організації системи влади, доречно буде згадати і про відому ще з часів Античності «Полібієву схему» ідеальної «змішаної держави», яка передбачає поєднання елементів монархії, аристократії і демократії.

Так, видатний давньогрецький історик і політичний діяч елліністичного періоду Полібій (210-123 рр. до н.е.), продовжуючи ідеї Аристотеля щодо класифікації держав на правильні (монархія, аристократія, політія) і неправильні (тиранія, олігархія, демократія) [9, с. 66], виділяв такі 6 основних форм держави, як: царство, тиранія, аристократія, олігархія, демократія та охлократія [9, с. 74]. При цьому, Полібій вказує на нестійкість, що притаманна кожній окремій простій формі держави, оскільки вона втілює в собі лише якесь одне начало, котре неминуче за самою природою приречене на виродження у свою протилежність. Так, царство може перероджуватися в тиранію, а демократія – в неприборкане панування сили. Виходячи із зазначеного, мислитель доходить висновку про те, що «безсумнівно найбільш досконалою формою слід визнати таку, в якій поєднуються особливості всіх форм, що названі вище»,

тобто царської влади, аристократії і демократії. Полібій вказує, що змішана форма правління забезпечує належну стійкість держави, що запобігає переходу до викривлених форм правління, а також наводить відповідні приклади «змішаного правління» епохи античності – Лакедемон за часів Лікурга, Римську державу часів поєднання влади консулів, сенату і народу, що виражали відповідно царське, аристократичне і демократичне начала [9, с. 75; 10, с. 447-449].

У подальшому, ідеї Полібія щодо «змішаної держави» були творчо розвинуті знаменитим римським оратором, політичним діячем та письменником Марком Туллієм Цицероном (106-43 рр. до н.е.).

Мислитель виділяв три прості форми правління: царську владу, владу оптиматів (аристократію) і народну владу (демократію) [9, с. 82]. Цицерон зазначав, що «Благоволінням своїм нас приваблюють до себе царі, мудрістю – оптимати, свободою – народи, так що при порівнянні важко вибрати, чого можна бажати більше всього» [11, с. 26].

Водночас, Цицерон вказував, що царська влада небезпечна сваволею одноосібного правителя і легко вироджується в тиранію. Натомість, влада оптиматів з влади найкращих (за мудрістю і доблестю) перетворюється у панування кліки багатих і знатних; при цьому, «нема більш потворної форми правління, ніж та, за якої найбагатші люди вважаються найкращими». У свою чергу, повновладдя народу призводить до пагубних наслідків, «безумства і сваволі натовпу», його тиранічної влади. Мислитель підмічає, що ці потворні види владарювання (тиранія одноосібного володаря чи натовпу, панування кліки), вже не є формами держави,

оскільки в умовах їх існування відсутня сама держава, яка є спільною справою і надбанням народу, відсутні спільні інтереси і загальнообов'язкове для всіх право [9, с. 83].

Мислитель зазначає, що «кожен з цих видів державного ладу має недоліки, про які я вже згадував; далі, йому властиві й інші пагубні пороки; адже з вказаних видів устрою нема жодного, за якого держава не йшла би обривистим і слизьким шляхом до того чи іншого нещастя, що знаходиться неподалік від неї» [11, с. 22].

Цицерон вказує: «Тому я вважаю таким, що заслуговує на найбільше схвалення, так би мовити, четвертий вид державного ладу, оскільки він утворюється шляхом рівномірного поєднання трьох його видів, що були названі мною раніше» [11, с. 23], «адже бажано, щоб у державі було дещо видатне і царствене, щоб одна частина влади була приділена і вручена авторитету перших людей, а деякі справи були надані судженню і волі народу. Такому устрою, перш за все, властиві, так би мовити, (велика) рівність, без якої вільні люди навряд чи зможуть довго обходитися, потім – міцність...» [11, с. 32-33].

В епоху Ренесансу відповідні ідеї були розвинуті Н. Макіавеллі, політичним ідеалом якого була національна «змішана» держава, на зразок Римської республіки [12, с. 517], що поєднувала елементи єдиновладдя, аристократії та демократії [13, с. 22-26].

У цьому контексті необхідно зазначити, що успішним прикладом реалізації наведеної вище теоретичної моделі «змішаної» держави слід вважати британську політичну систему, що передбачає рівномірний розподіл влади та взаємодію таких владних інститутів, як Монарх, Палата

лордів і Палата громад, які уособлюють, відповідно, монархічне, аристократичне і демократичне начала.

Зауважимо, що англійські мислителі XVII – XVIII ст. (Г. Сент-Джон, 1-й віконт Болінброк; Дж. Савіль, 1-й маркіз Галіфакс; граф О. Сідней, Р. Стилль та ін.) цілком резонно вважали ідеальною формою правління конституційну монархію, коли до «монархічного стовбуру безболісно прищеплюються аристократичні й демократичні гілки» [14, с. 92], що зумовлює органічне поєднання свободи та влади: корона має достатню владу, але не здатна до руйнівних діянь, а народ використовує надану свободу для захисту своїх інтересів; закон, що обмежує владу корони, чітко розмежовує владу й підпорядкування, ставить межі як прерогативі правителя, так і безмежній свободі підданих [15, с. 62].

У свою чергу О. Сідней зазначав, що «Найкращі уряди світу мають поєднувати монархію, аристократію і демократію» [16; 17], а англійський журналіст Р. Стилль, розвиваючи ідеї Полібія і Цицерона щодо переваг «змішаної держави», зазначав, що «монархія, коли її підкупають, вироджується в тиранію, аристократія – в олігархію, а демократія схильна до заворушень і безпорядків. І тому, аби усунути небезпеку, яку може зумовлювати кожна з них окремо, винайшли змішану форму правління, що означає правління короля, лордів, громад» [18, с. 114].

Тож, очевидно, що монархічна форма правління зберігається в багатьох державах Європи не тільки, як данина традиції, але й як цілком дієва та ефективна політична модель, адже не даремно Н. Макіавеллі ще у 1513 р. вказував, що «спадковому державцю, чиї піддані встигли зжитися з правлячим домом, набагато легше

утримати владу, ніж новому, оскільки для цього йому достатньо не порушувати звичаю предків і в майбутньому без поспіху прилаштовуватися до нових обставин. При такому образі дій навіть посередній правитель не втратить влади...» [19, с. 34]. Тож, цілком очевидно, що монархічна форма правління, як запорука політичної стабільності, була та є важливою засадою забезпечення процвітання відповідних держав.

Натомість, варто зауважити, що жадана демократією часта змінюваність влади резонно оцінювалась би в умовах монархії як «Епоха палацових переворотів» (як, наприклад, зміна на російському троні 6 монархів впродовж 37 років, між 1725 р. та 1762 р.). Тож, необхідно розуміти, що, як правило, республіка та демократія є значно менш стабільними, ніж монархія, що часто несе для них негативні наслідки. Так, наприклад, в Україні за 30 років незалежності при владі встиг побувати 21 уряд, що, певна річ, не додало нашій державі стабільності та прискорення економічного розвитку.

Загалом же, видатний вчений В.Є. Чиркін зазначає, що: «напівабсолютно-теократична форма (монархії) забезпечує дуже високу стабільність державного управління... Зміна правителя... не зумовлює ніяку дестабілізацію в державі, просто місце одного монарха займає інший. Надійна стабільність забезпечується і в дуалістичній монархії, оскільки монарх довічно займає свою посаду, готує заздалегідь собі сина-наступника... він призначає і відправляє у відставку уряд. Зміна партій у парламенті не впливає на стратегію й методи управління... Стабільність уряду (міністрів) забезпечується в усіх формах президентських республік, адже парламент не формує його (це робить президент)...

У парламентарній монархії і парламентарній республіці партійна належність міністрів, склад уряду повніше і точніше відображає зміни суспільної думки, її коливання передусім через парламент. Однак це зумовлює значний недолік – нестабільність уряду... У післявоєнній Італії (на 1998 р.) змінилося 56 складів уряду, кожен з них існував у середньому рік...» [20, с. 151-152].

Тож, слід зазначити, що монархія є значно більш стабільною формою правління, ніж республіка, в якій кожні кілька років має місце зміна влади. При цьому, якщо вибори президента, парламенту та органів місцевого самоврядування відбуваються впродовж короткого проміжку часу, коли громадська думка захоплена симпатією до певної однієї політичної сили, фактично, ніщо не убезпечує державну владу від її узурпації монобільшістю, тобто на зміну одноосібній (монархічній) диктатурі приходить колегіальна (республіканська).

Тож, якщо попри історичний досвід Англії у 1660 р., Франції у 1814-1815 рр., 1852 р., Греції у 1832 р. і 1935 р., Іспанії у 1874 р. і 1975 р. та ін. держав реставрація монархії в певній країні наразі вбачається нездійсненою, необхідно подбати хоча би про планомірність передання влади як своєрідний напівзахід забезпечення стабільності в умовах республіканського правління.

На нашу думку, важливою засадою забезпечення політичної стабільності в державі є формування одно- чи двопартійної системи; натомість, багатопартійна система, навпаки, загрожує їй.

Разом із тим, цілком очевидно, що, за однопартійної системи, у разі належності всієї повноти влади одній політичній силі, матиме місце державний режим, близький до авторитаризму. При цьому, такий режим

зовсім не слід сприймати виключно як негативне явище. Так, одним з різновидів авторитарного режиму О.Ф. Скакун називає авторитарний стабілізаційний режим, що має на меті збереження існуючого суспільно-політичного ладу та проведення мобілізаційних заходів, спрямованих на подолання труднощів, що виникли внаслідок надзвичайних обставин [21, с. 86].

В.В. Бушанський зазначає, що авторитаризму властиві позитивні й негативні риси, але сама закономірність його виникнення (необхідність подолання кризи, наведення порядку, прискорення формування нової системи суспільного буття, управління народним господарством тощо) певною мірою його виправдовує. Водночас, ефективність та функціональність авторитаризму дають змогу констатувати, що авторитарні важелі управління варто не ігнорувати, а використовувати [22, с. 593].

При цьому, слід згадати, що в основу класифікації державних режимів на тоталітарні, авторитарні та демократичні покладено домінування тієї чи іншої гілки влади: за тоталітаризму поділ влад взагалі відсутній; за авторитаризму домінує виконавча влада, а за демократії – судова або законодавча [23, с. 374-375].

Водночас, видатний державознавець В.Є. Чиркін вказує, що найбільш високий рівень стабільності спостерігається в тих державах, де керівна роль належить виконавчій владі – у теократично-дуалістичних монархіях, президентських республіках тощо [20, с. 151-152].

Варто сказати, що на думку О.Д. Керімова, домінуюче становище виконавчої влади є історично визначеним, об'єктивно зумовленим всім ходом розвитку людської цивілізації [24, с. 106-107], оскільки саме вона має найбільші фінансові, матеріально-технічні, техніко-

технологічні, організаційні, людські та ін. ресурси; надзвичайно великі можливості впливу на всі інші державно-владні структури, передусім на парламент; є ініціатором прийняття більшості законів; має найміцніші управлінські потужності; створює переважну більшість нормативних (підзаконних) актів; характеризується найбільшою оперативністю тощо [24, с. 100-112].

Не слід забувати і про те, що виконавча влада, на відміну від інших гілок влади, діє безупинно і скрізь на території держави, а також має у своєму розпорядженні силові структури (силу), що є реальною основою владарювання.

Отже, з цього випливає висновок про те, що стабільність управління, як важлива засада його досконалості, значною мірою залежить від домінування виконавчої влади.

При цьому, М.О. Баранов вказує, що інститути, які заважають концентрації влади, можуть паралізувати роботу уряду й перешкоджати проведенню реформ [25, с. 179-185], тож, концентрацію влади слід вважати цілком виправданою за певних обставин.

Зауважимо, що вища, порівняно з демократичним режимом, ефективність авторитаризму підтверджується і тим фактом, що за умов війни, надзвичайного стану чи потреби у рішучих діях, у багатьох країнах світу перевага надається саме йому. Варто зазначити, що не випадково у період між двома світовими війнами та під час післявоєнної відбудови, коли необхідно було відроджувати державність, відбудовувати зруйноване народне господарство, долати розруху, виходити з кризи, проводити реформи, готуватися до війни тощо, в багатьох країнах світу вельми популярними були

недемократичні або військові режими. У цьому контексті йдеться не тільки про нацистську Німеччину, фашистську Італію, мілітаристську Японію, франкістську Іспанію, сталінський СРСР, але й про більш людяні режими, зокрема, етатистську Туреччину, режим Санації в Польщі, Фінляндію часів Маннергейма тощо. При цьому, не слід забувати, що, наприклад, М.К. Ататюрк, Ю.К. Пілсудський, К.Г.Е. фон Маннергейм стали національними героями Туреччини, Польщі та Фінляндії відповідно, що вказує на схвальну оцінку і визнання великих досягнень запроваджених ними недемократичних режимів.

Крім того, етатистська Туреччина, СРСР, Третій Рейх, Китай, Лівія, Білорусь тощо можуть бути названі серед прикладів недемократичних режимів Новітньої історії, які досягли помітних результатів у соціально-економічному розвитку. В якості історичних прикладів до них можна додати й Наполеонівську Францію та численні абсолютні монархії Нового часу (Франція часів Людовіка XIV, Росія часів Петра I та Катерини II, Пруссія часів Фрідріха II та ін.) тощо. При цьому, варто зауважити, що досить часто етатистська держава тоталітарного патерналізму володіє значно вищим рівнем ефективності та легітимності, ніж країна голодної демократії і ліберальної байдужості до потреб народу.

З іншого боку, якщо жодна політична сила не володіє достатнім рівнем легітимності та авторитету для того, щоби встановити однопартійну систему, необхідно замислитися над перспективами формування та функціонування двопартійної.

Зауважимо, що наразі двопартійна система діє у таких провідних країнах світу, як Велика Британія, США,

Канада, Австралія, Нова Зеландія [26, с. 111], й, очевидно, саме вона сприяла високому ступеню політичної стабільності та, як наслідок, – процвітанню відповідних англосаксонських держав. Невипадково М. Дюверже зазначав: «Традиція двопартійності в Америці та Англії – важливий фактор їх сучасної могутності» [27, с. 278].

На нашу думку, двопартійній системі властива низка переваг, зокрема: а) така система сприяє консолідації суспільства, оскільки політичні прихильності більшості народу не розпорошені між десятками великих та сотнями дрібних партій, ідеологічні програми яких дублюють одна одну; б) кожна партія має давню історію і турбується про свою репутацію, тож не допускає у свої лави відверто одіозних чи безчесних осіб; в) політичні діячі обох партій змушені уникати неналежної поведінки, оскільки будь-який недолугий вчинок чи скандал за участі представника однієї з партій надає бонуси їх прямим конкурентам; г) потенційні «времяшники» не мають можливості систематично кочувати від партії до партії напередодні чергових виборів; г) правляча партія несе пряму політичну відповідальність за результати своєї діяльності, тож намагається правити якнайкраще; д) опозиційна партія має підстави розраховувати на прихід до влади у цивілізований мирний законний спосіб, не вдаючись до перевороту (оскільки альтернативна їй опозиційна сила відсутня), тож, має місце творча політична конкуренція, а не революційна «війна всіх проти всіх», що веде до безладу у суспільстві та знищення державності; е) у разі, якщо опозиція раптом насмілиться боротися за владу насильницькими методами, на неї чекатиме сувора реакція з боку згуртованої провладної сили; є) у разі, якщо революція все ж таки розпочнеться, у

народу не виникатиме сумнівів щодо того, хто саме винуватий у прийдешніх бідах і безладі, тож, опозиційна партія не наважиться застосовувати подібні методи (побоюючись за свою репутацію), оскільки критикувати чинний режим завжди легше, ніж зробити бодай щось корисне, перебуваючи при владі, особливо у розореній революцією країні; ж) народ не схильний до участі в революції, оскільки опозиційна партія та її діячі давно йому відомі, тож громадяни не мають ілюзій щодо того, що новий «хороший» правитель миттєво скрізь наведе лад змахом чарівної палички; з) обидві політичні партії можуть фінансуватися і реально контролюватися одними і тими самими особами (елітарною групою, олігархією), тож зміна правлячої партії не призведе до радикального перегляду зовнішньо- і внутрішньополітичного курсу держави та зруйнування здобутків попередньої влади тощо.

Також, необхідно звернути увагу й на певні додаткові положення, що органічно доповнюють двопартійну систему. Йдеться, зокрема, про позитивний досвід існування інституту непрямих виборів президента США. Так, у Сполучених Штатах «президент обирається шляхом складної системи непрямих виборів, за якої виборці голосують за колегію виборщиків, яка потім обирає главу держави» [28, с. 211], при цьому «всі виборщики від штату представляють одну партію, оскільки кожна політична партія висуває в штаті повний список своїх кандидатів, за який і голосують виборці» [28, с. 211].

Зауважимо, що така виборча система сприяє забезпеченню політичної стабільності в державі, оскільки: а) некомпетентність маси виборців врівноважується

елітарністю колегією виборщиків, представники якої, безсумнівно, мають більш високий рівень освіти і культури та займають вище соціально-економічне становище у суспільстві, ніж широкі верстви населення, тож, фактично, безпосередньо главу держави обирають тільки найкращі представники суспільства; б) основні кандидати на пост глави держави проходять ретельний попередній відбір, оскільки висувуються провідними політичними партіями, що мають давні традиції і дорожать своєю репутацією, тож, фактично, в будь-якому разі, держава одержить гідного президента, незалежно від того, який саме кандидат переможе на конкретних виборах.

Так само, вельми мудрими видаються чинні у США положення щодо того, що «вибори глави держави відбуваються у чітко визначений строк – у перший вівторок після першого понеділка листопада високосного року (у перший вівторок листопада, крім 1 листопада). При цьому дострокові вибори Конституцією не передбачені. У випадку дострокового припинення главою держави своїх повноважень його функції виконує віцепрезидент впродовж всього строку, що залишився до виборів» [28, с. 211]. Таким чином, також, гарантується політична стабільність, оскільки, за будь-яких обставин, держава неухильно рухається вперед за задалегідь визначеним курсом.

Отже, в ідеалі, будь-яка держава повинна прагнути до формування дійсної чи удаваної двопартійної системи. При цьому, зрозуміло, що йдеться про фактичний стан справ, а не про формальне закріплення в конституції двопартійної системи та штучне обмеження кількості партій шляхом заборони реєстрації третьої та наступних

партій. В цьому контексті зауважимо, що навіть у державах з класичною двопартійною системою, на кшталт США чи Великої Британії, насправді існують декілька партій, хоча впродовж століть реальні шанси здобути владу мають тільки дві з них.

Водночас, наші опоненти можуть зауважити, що формування двопартійної системи може нести певні загрози, зокрема: свідомий тиск влади на другорядні партії, обмеження прав невеликих партій брати участь у роботі парламенту, відторгнення значної кількості населення від участі у політичних процесах внаслідок завищеного виборчого порогу тощо.

На це ми відповімо так. По-перше, існування безлічі невеликих і неідеологічних політичних партій не є самоціллю, тож наведені фактори стимулюватимуть об'єднання дрібних партій і, таким чином, сприятимуть формуванню великих. По-друге, за своєю сутністю, політична партія повинна являти собою не групу підтримки певного претендента на владну посаду, а групу прихильників певної ідеологічної програми; при цьому, чисельність цілком оригінальних метаідеологій (консерватизм, лібералізм, соціалізм) є відносно невеликою, особливо порівняно з кількістю партій в умовах багатопартійної системи, тож, укрупнення партій на ідеологічних засадах неодмінно піде на користь впорядкуванню громадської думки та політичного життя. По-третє, виборці можуть залишитися без свого представника тільки в умовах багатопартійної системи, коли певні дрібні партії не потрапили до представницьких органів; натомість, при двопартійній системі, цілком очевидно, що кожен виборець буде представлений чи то депутатами владарюючої, чи то депутатами опозиційної партії, що

дає підстави стверджувати, що двопартійна система забезпечує більш повне представництво, ніж багатопартійна.

Крім того, видатний французький політолог і державознавець М. Дюверже зазначав, що «Уявлення про природність політичного дуалізму можна знайти в багатьох соціологічних концепціях – вельми, до речі, відмінних. Деякі автори протиставляють радикальний склад розуму (як його розуміли у ХІХ столітті – сьогодні його назвали би революційним) і консервативний [29, с. 82-83]: протиставлення занадто абстрактне і приблизне, але зовсім не помилкове. Дійсно, є люди, що почуваються цілком комфортно в атмосфері загальноновизнаних ідей, загальноприйнятих традицій та розхожих звичок, тоді як інші відчувають непереборну потребу все змінювати, все перетворювати і скрізь запроваджувати нововведення» [27, с. 276-277]. Мислитель продовжує: «Впродовж історії всі великі групові протистояння мали дуалістичний характер: арманьяки і бургіньйони, гвельфи і гібеліни, католики і протестанти, жирондисти і якобінці, консерватори і ліберали, буржуа і соціалісти, західники і комуністи. Все це протиставлення спрощені, але у них відкинуті лише другорядні відмінності. Кожного разу, коли суспільна думка опиняється перед обличчям великих фундаментальних проблем, вона демонструє схильність кристалізуватися навколо двох протилежних полюсів. Природний розвиток соціумів схильний до двопартійності, хоча він може й явно суперечити їй» [27, с. 276-277].

Згідно зі сформульованим мислителем «законом Дюверже»: «*мажоритарне голосування в один тур веде до дуалізму партій*» [27, с. 279], адже «Спостерігається майже

повне співпадіння між мажоритарним голосуванням в один тур і двопартійністю: в країнах з дуалістичним режимом завжди прийнята мажоритарна виборча система, а всі країни з цією виборчою системою незмінно виявляються дуалістичними. Виключення украй рідкісні і зазвичай можуть бути пояснені певними особливими обставинами» [27, с. 279].

Така ситуація пояснюється тим, що система мажоритарного представництва веде до того, що шанси нових дрібних партій потрапити до парламенту вельми мізерні. Зазвичай, у парламенті опиняються з одного боку представники певної традиційної народної партії, часто соціал-демократичного напрямку, а з другого — ліберально-консервативної партії. Типовими прикладами є двопартійні системи США, Мальти та ін. [30].

Таким чином, досить важливою засадою формування двопартійної системи, як запоруки політичної стабільності, є запровадження мажоритарного голосування в один тур. Натомість, впровадження пропорційної чи змішаної виборчої системи, на нашу думку, не можна вважати корисним явищем, оскільки це не сприяє утвердженню двопартійної системи.

Так, зокрема, М. Дюверже зазначав: *«мажоритарне голосування в два тури і система пропорційного представництва призводять до багатопартійності»* [27, с. 300]. При цьому, французький політолог вказував: *«Багатопартійність нерідко змішують з відсутністю партій. Країна, де суспільна думка розколота на численні, але недовговічні, ефемерні і швидкоплинні групи, не відповідає справжньому поняттю багатопартійності: вона переживає ще передісторію партій та знаходиться у тій фазі загальної еволюції, до якої розрізнення двопартійності і*

багатопартійності зовсім не може бути застосоване, оскільки ще нема справжніх партій» [27, с. 288].

Зауважимо, що вищевказане вельми точно характеризує і ситуацію в Україні. Так, за даними Мінюсту, у державі наразі існує 365 (!) політичних партій [31]. Цілком очевидно, що переважна більшість з них являють собою партії-одноденки харизматичного типу, утворені певними лідерами, чиї амбіції явно перевищують здібності. При цьому, такі «партії» не мають ні власної оригінальної ідеології (яка би відрізняла їх від десятків і сотень аналогічних), ні виваженої реалістичної політичної програми, ні здатності втілити її у життя, ні реального впливу на політичні процеси в країні. Доволі показовим є той факт, що в Україні за часів незалежності з-поміж сотень існуючих політичних партій знайдеться лише кілька таких, які зберігали свій вплив впродовж більше, ніж 1-2 скликань – строку відверто мізерного з точки зору формування ідеології, історії та буття держави.

На нашу думку, слід сказати, що фактична неможливість побудови двопартійної (чи, принаймні, кількопартійної) системи в певній державі свідчить про певний масштаб «розброду і хитання» в думках її народу, а також про рівень його політичної культури. Тож, у тих державах, де з певних причин (насамперед, історичних обставин, ментальності народу, відсутності відповідної політичної традиції, сформованих ідеологій, державницьки-орієнтованих політичних еліт, провідних та авторитетних політичних сил, ідеологічних, а не харизматичних партій тощо), не може бути сформована двопартійна система, логічно виникає потреба в утвердженні «сильної руки» та однопартійної системи; при цьому, період її існування може тривати до тих пір,

поки громадянське суспільство не буде готовим до побудови двопартійної системи.

Таким чином, у результаті проведеного дослідження ми дійшли таких **висновків**:

1. Перехід від однієї суспільно-економічної формації до другої далеко не завжди означає прогрес і покращення становища народу і, навпаки, навіть може сприяти підвищенню рівня його соціально-економічної експлуатації та регресу. Так, скажімо, перехід від рабовласництва до феодалізму був пов'язаний з п'ятисотлітнім варварством Темних віків; при цьому, відродження здобутків Античності відбулося тільки через тисячу років, в епоху Ренесансу. У свою чергу, перехід від феодалізму до капіталізму позначився збільшенням рівня експлуатації людини людиною (збільшення панщини, безправність робітничого класу або відсутність засобів до існування у звільнених з кріпацтва бідняків тощо) та кривавими вакханаліями буржуазно-демократичних революцій. У свою чергу, у ХХ ст. соціалістичні революції у низці країн призвели до становлення тоталітарних режимів та масових жертв. При цьому, революція не сприяє розв'язанню накопичених соціально-економічних проблем, а лише загострює їх, знищуючи багатовікове надбання суспільства та перешкоджаючи подальшому нормальному розвитку.

2. Справжнє благополуччя людини і суспільства не може залежати тільки від декларування «свободи, рівності, братерства», зміни «поганої» влади на «добру», або переходу до наступної суспільно-економічної формації шляхом революції. Насправді добробут і благополуччя людини і суспільства залежать насамперед від поступу науково-технічного прогресу, технологічних,

господарських та економічних факторів розвитку, що поліпшують реальну якість життя народу, і для забезпечення яких, насамперед, потрібна стабільність, дарована і гарантована державою. Зауважимо, що це судження справедливе не тільки в довго-, але навіть і в короткостроковому вимірі: наприклад, надзвичайно низький рівень ВВП України у 2014-2016 рр., обумовлений революційними подіями та бойовими діями на Сході, почав поступово збільшуватися із 2017 р., коли інтенсивність дестабілізуючих суспільство факторів почала зменшуватися. У 2022 р. російське вторгнення заподіяло величезної шкоди українському народу та економіці, але через кілька років після завершення війни, в умовах спокою і стабільності, економічна ситуація почне вирівнюватися завдяки праці мільйонів громадян.

3. Державність є найважливішим винаходом, найвищою цінністю та найбільшим надбанням суспільства, оскільки саме вона забезпечує мир, безпеку, благоденство і розвиток певного народу за допомогою згуртування сил окремих людей та управління ними. Історія свідчить, що, з плином часу, роль і значення держави невпинно зростає, пропорційно до масштабів і завдань соціально-економічного розвитку, викликів і проблем, які стоять перед суспільством. При цьому, важливою складовою цінності держави є її стійкість, як визначальна засада стабільності, що необхідна для планомірного розвитку та нормального буття суспільства.

4. У контексті забезпечення політико-правової стабільності вельми цінними видаються ідеї Полібія та М.Т. Цицерона, а також їхніх послідовників щодо розбудови т.зв. «змішаної держави», яка поєднує елементи монархії, аристократії і демократії. При цьому, досвід

Великої Британії цілком підтверджує дієвість означеної теоретичної моделі.

5. Як свідчать логіка, історія та досвід європейських та інших країн, монархія є значно більш стабільною формою правління, ніж республіка, в якій кожні кілька років має місце зміна влади, що, однак, не убезпечує суспільство від колегіальної тиранії монобільшості, але часто породжує боротьбу за владу різних політичних сил, неузгодженість дій різних гілок та органів влади.

Водночас, якщо, попри відомий Новій та Новітній історії досвід, реставрація монархії в певній країні вбачається наразі нездійсненною, необхідно подбати хоча би про планомірність передання влади як своєрідний напівзахід забезпечення стабільності в умовах республіканського правління.

6. Доволі високим ступенем стабільності, також, характеризується теократія, президентська республіка та різноманітні режими, за яких панівне становище займає виконавча влада, якій об'єктивно належать найбільші ресурси (включаючи силові структури) та найважливіше місце у системі державного управління.

7. Важливою засадою забезпечення політичної стабільності є існування одно- чи двопартійної системи.

Однопартійна система, за своєю природою, близька до авторитаризму, однак, попри поширений стереотип, авторитарний державний режим часто є достатньо корисним для стабілізації життя суспільства, подолання різноманітних проблем, концентрації ресурсів, проведення реформ та здійснення масштабних проектів – достатньо згадати, що в умовах воєнного чи надзвичайного стану багато держав звертаються до

авторитаризму, що засвідчує більш високий ступінь його ефективності, порівняно з демократією.

При цьому, недемократичні режими вельми часто досягають високого рівня ефективності та легітимності, як про це свідчить попередній досвід етатистської Туреччини, СРСР, Третього Рейху, Китаю, Лівії, Білорусі, а також Наполеонівської Франції та численних абсолютних монархій Нового часу (Франція часів Людовіка XIV, Росія часів Петра I та Катерини II, Пруссія часів Фрідріха II та ін.) тощо.

Двопартійна система свідчить про політичну зрілість суспільства, консолідацію його членів навколо певних ідеологій та партій, що мають давні традиції, дорожать своєю репутацією, не допускають у свої лави негідних осіб, несуть реальну політичну відповідальність за свої діяння, намагаються якнайкраще управляти справами суспільства, розраховують на законний мирний прихід до влади, добре відомі народу і не навіюють йому нереалістичних очікувань та марних сподівань на революційну перебудову суспільства, а політичні діячі кожної з двох партій змушені утримуватися від неналежної поведінки, оскільки будь-який їх недолугий вчинок надає бонуси їх прямим конкурентам тощо. До того ж, за (псевдо)двопартійної системи, певна елітарна група (аристократія, олігархія, тіньова політична еліта тощо) може контролювати та фінансувати обидві партії, що призведе до планомірності розвитку суспільства, оскільки формальна зміна влади в дійсності жодною мірою не змінюватиме зовнішньо- і внутрішньополітичний курс. При цьому, надзвичайно корисним додатком до двопартійної системи слід вважати інститут чітко фіксованих у часі непрямих виборів глави

держави (як це є, наприклад, у США), що сприяє забезпеченню політичної стабільності завдяки: а) врівноваженню некомпетентності широких верств виборців елітарністю колегії виборщиків; б) належному партійному добору кандидатів на пост президента; в) неухильності руху держави за заздалегідь визначеним курсом.

Окрім певних історичних обставин, ментальності народу, відповідної політичної традиції, наявності провідних та авторитетних політичних сил, ідеологічних, а не харизматичних партій тощо, формування двопартійної системи значною мірою пов'язане із запровадженням мажоритарного голосування в один тур, як про це каже «закон Дюверже».

Натомість, пропорційне голосування або мажоритарне голосування в два тури призводять до формування багатопартійної системи, яка негативно впливає на стабільність у суспільстві, оскільки свідчить про значну фрагментацію громадської думки, хаос у політичній системі суспільства, сприяє безвідповідальності владарюючих, дає їм змогу не обмежувати себе у виборі засобів у гонитві за владою, відкриває небачені перспективи клептократії і політичного шахрайства для різного роду політичних кочівників, авантюристів та «временщиків» тощо.

8. Те суспільство, яке є далеким від формування повноцінної двопартійної системи, потребує утвердження однопартійності (принаймні на перехідний період) для убезпечення від постійного безладу багатопартійності, що загрожує занепадом державності на тлі загального хаосу.

9. Тож, перспективи утвердження в державі політичної стабільності, як запоруки добробуту суспільства, ми

вбачаємо в конституційній монархії, президентській республіці, пануванні виконавчої влади, авторитаризмі, формуванні одно- чи, в майбутньому, двопартійної системи з фіксованими у часі непрямими виборами тощо.

Список використаних джерел:

1. Душенко К.В. Большая книга афоризмов. Издание 6-е, исправленное. М.: Издательство ЭКСМО-Пресс, 2002. 1056 с.
2. Берк Э. Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию / сокращенный перевод с английского Е.И. Гельфанд. М.: Рудомино, 1993. 144 с.
3. Берк Э. Размышления о революции во Франции и о прениях в некоторых лондонских обществах касательно сего события, содержащиеся в письме, предполагавшемся быть отправленным некоему благородному господину в Париж / пер. с англ. С. Векслер; под ред. А. Бабица. London: Overseas Publications Interchange Ltd, 1992. 411 с.
4. Панщина, Кріпацтво // Українська мала енциклопедія: у 8 т. / укл. проф. Є. Онацький. Буенос-Айрес: Друкарня «Чемпіон», 1962. Т. 5. Кн. 10: Літери Ол – Пер. С. 1288–1289.
5. Чехович В.А. Фільварок // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ: Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. Т. 6: Т – Я. URL: <https://leksika.com.ua/19691011/legal/filvarok> (дата звернення 02.01.2021).
6. Ukraine GDP // Trading Economics. URL: <https://tradingeconomics.com/ukraine/gdp> (date of reference 16.06.2021).

7. Оборотов Ю.Н. Содержание аксиосферы государства // Актуальні проблеми держави і права. 2008. Вип. 40. С. 223–231.

8. Хайек Ф.А. Міраж соціальної справедливості // Хайек Ф.А. Право, законодавство та свобода: в 3 т. Т. 2 : Київ : Сфера, 1999. 200 с.

9. История политических и правовых учений : учебник для вузов / под общ. ред. акад. РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсисянца. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2006. 944 с.

10. Полибий. Всеобщая история : в 2 т. Т. 1. Кн. I-X / перевод с древнегреческого Ф. Мищенко. М. : Издательство АСТ, 2004. 765 с.

11. Цицерон М.Т. Диалоги. О государстве. О законах. М. : Наука, 1966. 224 с.

12. Шуба А.В. Макиавелли // Философский словарь / И.В. Андрущенко, О.А. Вусатюк, С.В. Линецкий, А.В. Шуба. Киев : А.С.К., 2006. С. 517–518.

13. Макиавелли Н. Государь / перевод с итальянского. М. : Эксмо; СПб. : Мидгард, 2007. 976 с.

14. Bolingbroke H.St.J. The idea of a Patriot-King // Bolingbroke H.St.J. Letters on the spirit of patriotism. London, 1749.

15. The complete works of George Savile first marquess of Halifax. Oxford, 1912.

16. Sidney, Algernon. Discourses Concerning Government. Indianapolis, 1990.

17. Мироненко О.М. Сідней // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2003. Т. 5 : П – С. URL:

<https://leksika.com.ua/15130708/legal/sidney> (дата звернення 04.12.2021).

18. Steele R. The Englishman. London, 1955.

19. Макиавелли Н. Государь. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. СПб. : Азбука-классика, 2008. 272 с.

20. Чиркин В.Е. Государствоведение : учебник. 2-е издание, исправленное и дополненное. М. : Юристъ, 2000. 384 с.

21. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.

22. Бушанський В.В. Авторитаризм: pro et contra // Держава і право : збірник наукових праць : юридичні і політичні науки. 2007. Вип. 36. С. 590–597.

23. Кухта Б. Режим політичний // Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 374–375.

24. Керимов А.Д. Современное государство: вопросы теории. М. : Норма, 2008. 144 с.

25. Баранов Н.А. Об эффективности демократии // Актуальные проблемы современного политического процесса : материалы международной научной конференции. Санкт-Петербург, 15 февраля 2007 г. СПб. : Балтийский государственный технический университет, 2007. Ч. 1. С. 179–185.

26. Романюк А. Двопартійна система // Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 111.

27. Дюверже М. Политические партии / перевод с французского. М. : Академический проект, 2002. 560 с.

28. Конституционное право зарубежных стран / О.В. Афанасьева, Е.В. Колесников, Г.Н. Комкова,

А.В. Малько ; под общ. ред. д.ю.н., проф. А.В. Малько.
М. : Норма, 2004. 320 с.

29. Macaulay. History of England. London, 1947.

30. Ярго́мская Н.Б., Лихтенштейн А.В. Закон
Дюверже и система относительного большинства на
думских выборах // Политическая наука. 2003. № 1.
С. 103–126.

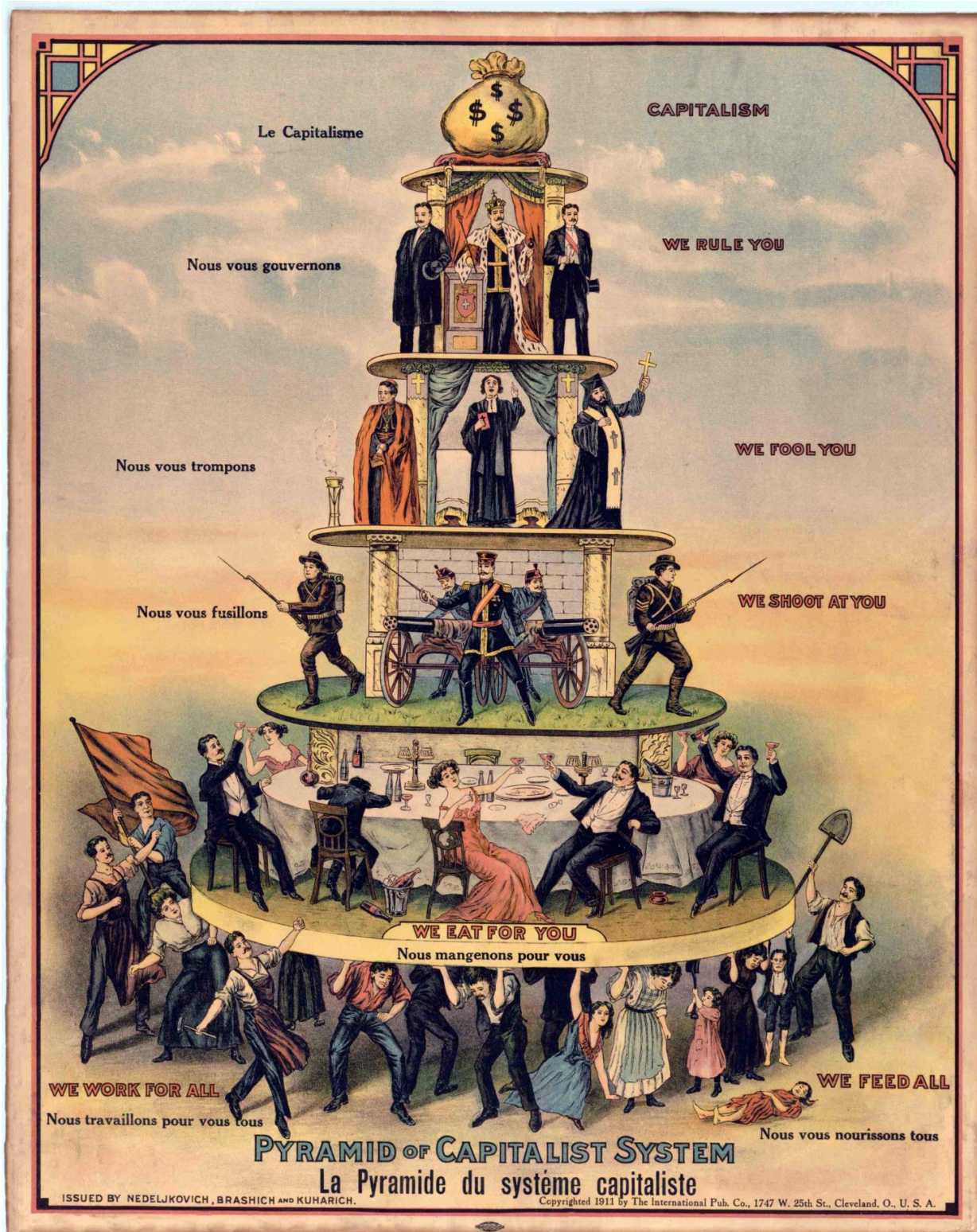
31. Відомості щодо зареєстрованих у встановленому
законом порядку політичних партій станом на 01.01.2021
року // Офіційний вебсайт Міністерства юстиції
України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/4561> (дата
звернення 19.01.2022).

Глава 7.

**Формування консолідованого,
соціально-захищеного суспільства
як провідна функція держави,
що гарантує її існування,
стабільний розвиток
та національну безпеку**

Карикатура «Піраміда капіталістичної системи»
з газети «Індустріальні робітники світу» (1911 р.)

«Згідно з фактами світової історії частіше держави формували народи, аніж навпаки. Всупереч усталеній тезі про первинність народу щодо держави саме держави сприяють гармонізації інтересів, стимулюють об'єднання і дозрівання народів».

(Юрій Миколайович Оборотов,
«Сучасна держава:
основи теорії», 1998 р.)

Революції найчастіше відбуваються в тих країнах, де наявні певні, іноді досить значні, соціально-економічні та інші проблеми. Водночас, історичний досвід та події сучасності переконливо свідчать, що революційна перебудова суспільства найчастіше призводить до загострення існуючих негараздів та тотальної руйнації політико-правових і соціально-економічних устоїв держави і суспільства. Таким чином, вельми важливим теоретичним і практичним завданням є дослідження змісту і форм реалізації такої важливої функції держави, як формування консолідованого, соціально-захищеного суспільства, наявність якого гарантує стабільний розвиток держави та національну безпеку.

Слід зазначити, що питання забезпечення держави і суспільства від революційних потрясінь, формування консолідованого, соціально-захищеного суспільства перебували у полі зору багатьох діячів та мислителів давнини і сучасності, зокрема таких класиків, як: Аристотель, М.О. Бердяєв, Е. Берк, П.В. Верньо, Г.В.Ф. Гегель, Т. Гоббс, Л. Гумплович, А. Камю,

Дж. М. Кейнс, Л.Р. Клейн, М.М. Коркунов, С.С. Кузнець, Ф. Ліст, Н. Макіавеллі, Л.С. Мамут, Д.І. Менделєєв, Дж.Е. Мід, Ф.Е. Модильяні, А. Мюллер, Ф.Д. Рузвельт, П.Е. Самуельсон, Р.М. Солоу, Дж. Тобін, І.Г. Фіхте, Б.М. Чичерін, Г.Ф. Шершеневич, Р. Штаммлер, а також таких дослідників і діячів ХХ – ХХІ ст., як Ж. Аділова, М.В. Буроменський, І.А. Гвоздева, В.О. Гусєв, В.В. Дубічинський, К.В. Душенко, А.Ф. Крижановський, В.І. Кузицин, Б. Кухта, Е. Кьост, С.Л. Лисенков, О. Мамедов, І.Л. Маяк, О.М. Мироненко, В.С. Нерсесянц, Ю.М. Оборотов, М. Оверченко, Г. Пайда, Н. Саркозі, С.П. Сисягін, Дж. Сорос, В.С. Філонич, В.М. Щекотихін та ін.

Разом із тим, вбачається, що деякі окремі аспекти досліджуваної проблематики за сучасних умов потребують нових підходів і оцінок. Тож, у межах цієї глави ми плануємо: а) з'ясувати, що реальним фундаментом державності є не романтичні революційні ідеї і новації, а державний механізм та, насамперед, апарат, що необхідні для утвердження влади та втілення у життя владних рішень; б) вказати на переваги аристократично-меритократичного правління, і, водночас, наголосити, що навіть владарювання «поганого» правителя є кращим, ніж авантюрна спроба його повалення; в) охарактеризувати рівень життєздатності нових режимів, утворених шляхом революції і військового перевороту; г) обґрунтувати думку про те, що саме держава формує народ як єдину політичну спільноту, що вимагає від неї активної творчої діяльності, налагодження внутрішніх міжрегіональних економічних і господарських зв'язків, які повинні консолідувати суспільство та забезпечити його добробут; г) зробити акцент на тому, що ліберальний курс

«мінімальної» держави є не завжди прийнятним, оскільки часто він унеможлиблює формування зазначених зв'язків, послаблює державу, виключає її здатність до розвитку, створює умови для панування олігархії та встановлення клептократичних форм правління; д) зазначити, що досвід багатьох країн світу вказує на доречність антиліберальної політики; е) проакцентувати, що становлення середнього класу та утвердження соціальної держави є важливою засадою громадянського миру і консенсусу; є) розкрити сутність і форми діяльності держави загального благоденства, а також єство патерналізму та етатизму; ж) наголосити на неприпустимості глоризації революцій та вказати на необхідність виховання громадянської свідомості на основах етатизму і поміркованого консерватизму; з) висвітлити та узагальнити основні засади формування консолідованого, соціально-захищеного суспільства і попередження революцій тощо.

У шести попередніх главах ми досить докладно висвітлили різні аспекти, пов'язані з революціями. Тож, у межах цієї, завершальної, глави ми плануємо вказати на основні засади діяльності держави щодо формування консолідованого соціально-захищеного суспільства, що є важливою гарантією існування держави, національної безпеки, стабільного розвитку і попередження революцій.

Насамперед, слід зазначити, що революційні романтики доволі часто намагаються будувати державу на принципово нових, неперевіраних політичним і історичним досвідом, засадах з певним фантасмагоричним забарвленням, що призводить до недооцінки реальних факторів, які забезпечують існування та непохитність держави. В результаті, під час

революцій виникають різноманітні слабкі політичні режими на кшталт Центральної Ради 1917-1918 рр., які, через певний час, мусять або загинути, або багатити про підтримку «зовнішніх партнерів», які би забезпечили їх існування, принаймні до тих пір, поки такі режими хоч трохи спроможні виконувати взяті на себе зобов'язання...

Враховуючи, що подібні слабкі режими є зручною розмінною монетою у торгах великих держав, «міжнародні партнери» свідомо нав'язують їм різноманітні завідомо згубні за конкретних обставин ідеї на кшталт демократії, лібералізму, прав людини, верховенства права, свободи, рівності, «права народу на повстання» тощо. Для подібних слабких режимів у міжнародному праві навіть існує спеціальний різновид визнання – визнання *de facto*. Зокрема, М.В. Буроменський вказує: «Визнання *de facto* має місце при сумнівах щодо життєздатності нової держави, коли встановлюються міжнародні відносини в деяких сферах співробітництва (економічній, культурній, екологічній та інших), а саме визнання може бути відкликане» [1, с. 36].

Водночас, якщо певна слабка держава є знаряддям більш тривалих комбінацій в імперській політиці великих держав, її існування може затягнутися на кілька десятиліть. Таке утворення навіть пишатиметься його визнанням *de jure* як «молодої незалежної держави», але тільки до тієї пори, доки великі держави не дійдуть згоди з основних питань і, таким чином, слабка держава не втратить свого розмінного значення. Зрозуміло, що це стосується не тільки історичних подій сторічної давнини, але і сучасної політичної реальності багатьох країн світу...

Тож, слід сказати, що розсудливі, мудрі та дійсно патріотичні політики ніколи не стануть приносити в

жертву примарним революційним надіям інтереси держави, і, навпаки, покладуть в основу її розбудови не абсурдні революційні ідеї, а справжні фактори, що забезпечують силу держави.

Зокрема, ще на початку XVI ст. видатний італійський мислитель Н. Макіавеллі писав: «влада державця повинна будуватися на міцній основі, інакше вона рухне. Основою же влади в усіх державах... служать хороші закони і хороше військо. Але хороших законів не буває там, де нема хорошого війська, і навпаки, де є хороше військо, там і закони хороші» [2, с. 77].

У свою чергу, Г.Ф. Шершеневич вказує, що «державна влада є заснована на самотійній силі воля одних (владарюючих) підкорювати собі волю других (підвладних)» [3, с. 224]. Джерелами цієї сили є: фізична сила та військо; військова дисципліна, що забезпечує психічну стійкість армії; божественний ореол влади; традиція; матеріальне багатство владарюючих; державна організація (механізм держави, бюрократична ієрархія та техніка, що дають змогу шляхом найслабшого натиску апарату держави здійснювати величезні суспільні ефекти); співчуття населення, що ґрунтується на усвідомленні необхідності державного порядку та на схваленні існуючої форми державної організації [3, с. 224-230].

Зауважимо, що, по суті, саме сила є першочерговою основою існування будь-якого державного ладу та порядку у суспільстві. Л. Гумплович небезпідставно зазначав, що «Історія не дає нам жодного прикладу, де би держава виникала не за допомогою насильства, а якось інакше» [4, с. 47, 71], при цьому, «тільки по відношенню до завойовницького походження держав вчені посилаються на історію і таким чином визнають його

історично достовірним, а інші способи виникнення, нібито очевидні самі по собі, допускаються без історичних доказів» [4, с. 49].

Саме тому Н. Макіавеллі ще у XVI ст. стверджував, що «Державець не повинен мати ні інших думок, ні інших турбот, ні іншої справи, окрім війни, воєнних встановлень і воєнної науки, оскільки війна – це єдиний обов'язок, який правитель не може покласти на іншого. Військове мистецтво володіє такою силою, що дає змогу не лише утримати владу тому, хто народжений державцем, але й досягнути влади тому, хто народився простим смертним. І навпаки, коли державці думали більше про задоволення, ніж про військові справи, вони втрачали навіть ту владу, яку мали. Нехтування цим мистецтвом є головною причиною втрати влади, як володіння ним є головною причиною здобуття влади» [2, с. 87].

При цьому, мислитель вказує, що ті правителі, які мусять упрощувати, приречені, а ті, які можуть застосувати силу, рідко зазнають невдач, «Ось чому всі озброєні пророки перемагали, а всі беззбройні гинули. Адже, на додачу до сказаного, слід мати на увазі, що норів людей непостійний, й якщо обернути їх у свою віру легко, то утримати у ній важко. Тому потрібно бути готовим до того, щоби, коли віра в народі вичерпається, примусити його повірити силою. Мойсей, Кір, Ромул і Тезей, якби вони були беззбройні, не могли би добитися тривалого дотримання даних ними законів. Як це і сталося у наші дні з Джіроламо Савонаролою: запроваджені ним порядки рухнули, як тільки натовп перестав у них вірити, натомість у нього не було засобів укріпити у вірі тих, хто ще вірив йому, і примусити до неї

тих, хто вже не вірив. На шляху людей, подібних тим, що я тут перелічив, виникає багато труднощів і багато небезпек, для подолання яких потрібна велика доблесть. Але якщо ціль досягнута, якщо цар заслужив визнання підданих та усунув заздрісників, то він на довгий час знаходить могутність, спокій, почесні і щастя» [2, с. 52-53], а разом із ним – також і його держава, суспільство та народ завдяки забезпеченню політичної стабільності.

Тож, за будь-яких обставин, за державою має залишатися монопольне право на застосування насильства та право на самозахист від протиправних посягань зовнішніх і внутрішніх ворогів в ім'я забезпечення інтересів суспільства, тим більше, що, за влучним висловом Ю.М. Оборотова, «стійкість держави, по суті, пов'язана з необхідністю існування механізму придушення» [5, с. 226].

Таким чином, насильство не тільки породжує державу, але також є її фундаментом впродовж всього існування та найважливішим фактором, що забезпечує її здатність виконувати свої завдання і функції, зокрема такі як забезпечення миру, порядку і добробуту суспільства.

Зауважимо, при цьому, що, враховуючи величезну відповідальність, яку несуть управлінці за долю ввірених їм людей та територій, владарювання (насамперед, державне управління і військова служба), в ідеалі, має здійснюватися на аристократично-меритократичних засадах, адже, за влучним висловом М.О. Бердяєва, «Аристократична влада – влада кращих і шляхетніших, сильніших за обдаруваннями, вона є не право, а обов'язок, не претензії, а служіння» [6, с. 29]. При цьому, права владарюючих повинні мати певні політико-правові підстави і врівноважуватися їх обов'язками, а привілеї –

відповідати корисності функції, здійснюваної на благо суспільства. Слід зазначити, що порядок, спокій і стабільність може забезпечити лише та панівна політична еліта (клір, дворянство, буржуазія, партократія тощо), яка найкраще відповідає основним завданням і усвідомлює виклики, що стоять перед державою на певному етапі її розвитку.

Водночас, варто зазначити, що навіть перебування при владі «поганого» правителя є кращим, аніж авантюрні спроби його повалення, оскільки вельми сумнівно, що новий правитель буде кращим за старого, зате можна бути цілком впевненим у тому, що революційний хаос, в кращому разі, відкине державу на десятиліття назад, а, в гіршому, – призведе до численних жертв та втрати державності.

При цьому, не слід дивуватися, що в більшості випадків, особливо у сучасності, нова влада, сформована революційним шляхом, є нежиттєздатною, оскільки не володіє жодним із наведених вище джерел сили, визначених Г.Ф. Шершеневичем [3, с. 224-230]: сила держави, військо та військова дисципліна першими приходять у занепад у результаті революції; божественний ореол влади та традиції відмітаються, оскільки прямо суперечать революційним ідеям та новаціям; нові владарюючі або не володіють матеріальним багатством, оскільки саме для його захоплення вони й очолюють революцію, або не збираються використовувати його в інтересах суспільства, пограбувати яке – їх «свята» місія; державна організація – це те, що в першу чергу знищується революцією; співчуття населення нова революційна влада має лише нетривалий проміжок часу, до тих пір, поки не встигне

дискредитувати себе своїми відверто недолугими чи клептократичними діями.

Отже, варто визнати, що т.зв. «народні» революції приречені на невдачу, хоча певні шанси на успіх можуть мати військові перевороти, оскільки, у такому разі, влада переходить до тих, хто, хоча би теоретично, спроможний її утримати. Так, у разі військового перевороту, новосформована влада має таке найважливіше джерело сили, як військо і військова дисципліна, а також може спиратися і на такі допоміжні фактори, як сакральність влади, традиція, матеріальне багатство, державна організація, співчуття населення тощо. Історія дає тому чимало підтверджень – від правління Наполеона до диктатури А. Піночета та ін.

Разом із тим, зрозуміло, що більшість суспільних негараздів, які і породжують революційну ситуацію, коріняться, як правило, у проблемах соціально-економічного характеру, тож, для забезпечення порядку і процвітання суспільства, владі (старій або новій) не можна залишати поза увагою питання економіки, форм власності, типу виробничих відносин тощо.

Проте, Н. Макіавеллі слушно зазначає, що «презирство і ненависть підданих – це те саме, чого державець повинен побоюватися більше всього» [2, с. 94]. Класик пише: «Аби уникнути ненависті, державцю необхідно утриматися від посягань на майно громадян і підданих і на їх жінок. Навіть коли державець вважає за необхідне позбавити когось життя, він може зробити це, якщо наявне необхідне обґрунтування й очевидна причина, але він повинен побоюватися посягати на чуже майно, оскільки люди скоріше пробачать смерть батька, аніж втрату майна» [2, с. 97].

Таким чином, якщо будь-яка влада, нова чи стара, еволюційно чи революційно сформована, почне перерозподіл власності, це викличе відчайдушний опір тисяч і мільйонів законних і незаконних власників, чії права опиняться у небезпеці. Закономірно, це призведе до кривавої та руйнівної громадянської війни, в якій загинуть тисячі і мільйони невинних жертв, а сама країна зазнає жахливого спустошення. От і постає питання: якими би високими мотивами не керувалася нова влада, сформована шляхом народної революції чи військового перевороту, чи зможе вона вчасно зупинитися? Вельми красномовною відповіддю на це питання є досвід Кромвеля, якобінців, більшовиків та ін.

Отже, якщо неможливо провести оперативну спецоперацію з арешту клептократичної політичної та економічної еліти і націоналізації її майна, поміркованому і розсудливому режиму, що дбає про благо держави і суспільства, залишається єдиний варіант. Він полягає не у масовому відібранні наявної власності та засобів виробництва, а у створенні державою значної кількості нових. У такий спосіб старі засоби виробництва, що перебувають у приватній власності, ніби розчиняться у великому масиві нових засобів виробництва державної власності. Таким чином, держава набуде ролі основного, найбагатшого і наймогутнішого суб'єкта господарювання, що може не боятися конкуренції та тиску з боку приватних власників, а державна власність складе основу економічної могутності держави, процвітання суспільства та добробуту народу. Зрозуміло, що йдеться про справу не одного дня чи року, а про тривалий шлях еволюційного розвитку, що потребує зусиль кількох

поколінь, політичної стабільності та спокою, тобто відсутності революцій.

У цьому контексті варто наголосити, що державі може бути притаманна настільки грандіозна функція, як створення нації, виразником й уособленням якої вона є: справді, радше держава формує народ, а не навпаки, адже саме вона сприяє гармонізації інтересів, стимулюванню об'єднання і дозрівання народів [7, с. 10].

Дійсно, достатньо згадати, що сучасні національні держави існують як єдине ціле з тих часів, коли певні території та народи, що на них проживали, були об'єднані під єдиною владою (часто шляхом завоювання) певною видатною історичною постаттю. Так, на прикладі України-Русі можна сказати, що поляни, древляни, сіверяни, дуліби, тиверці, уличі, білі хорвати, полочани, дреговичі, словени, кривичі, в'ятичі, радимичі, чудь, меря, весь тощо так і залишалися би розрізненими племенами, якби, свого часу, їх не об'єднали Рюриковичі в єдину державу – Русь. У свою чергу, «Бургундія, Нормандія, Шампань або Прованс...» та інші землі були об'єднані в єдине ціле – Францію – лише після Столітньої війни 1337-1453 рр. При цьому, зауважимо, що під час тієї війни чимало територій, які сьогодні сприймаються як споконвічно французькі, зокрема Бургундія, Аквітанія (включаючи Гієнь і Гасконь), Бретань (частково) та ін., воювали якраз на боці Англії, і тільки її поразка призвела до їх включення та подальшої інтеграції до складу Французького королівства. Те саме, загалом, можна сказати і про формування території Великобританії, Іспанії, Німеччини, Італії та майже будь-якої іншої держави.

При цьому, варто пам'ятати, що, зазвичай, у наш час адміністративно-територіальні одиниці поєднуються і продовжують існувати як одне ціле – держава (особливо молода) – не на основі династичних зв'язків монархів, ідеологічних завітів, грубого завоювання чи фанатичної ненависті підданих до вигаданих або дійсних ворогів, а на основі існування спільних (насамперед економічних) інтересів та взаємних потреб людей, які мають бути задоволені державою. Тож, державотворчі процеси повинні ґрунтуватися не на дешевій передвиборчій демагогії і примітивних беззмістовних гаслах, а на реальному згуртуванні держави-нації за допомогою поєднання різних її частин економічними та господарськими зв'язками.

Фактично, будь-яка держава існує тривалий час у певних визначених кордонах лише тому, що впродовж історії її регіони були взаємопов'язані виробничими, технологічними, економічними та господарськими зв'язками, які зберігають актуальність і в сучасності. У протилежному випадку, сучасна політична карта світу була би зовсім іншою.

Зауважимо, при цьому, що розпад імперій неодмінно породжує величезну кількість проблем, починаючи з питань невідповідності нових кордонів фактичному розселенню різних етносів, що колись були об'єднані однією державою, і закінчуючи розривом усталених господарських, культурних та інших зв'язків, що призводить до економічної та духовної кризи. Прикладом тому може бути не тільки загострення міжнародних конфліктів на пострадянському просторі, але й доля Європи впродовж останніх півтора тисяч років, все буття якої, починаючи з V ст. н.е., з перемінним успіхом тяжіє

до відродження єдності часів Римської імперії – у формі Франкської імперії Карла Великого, середньовічних претензій римських пап на вселенську світську владу, Священної Римської імперії германської нації, завоювань Наполеона і Гітлера, зрештою, і сучасного ЄС тощо.

При цьому, якщо доволіно встановлені кордони між державами (чи їх адміністративно-територіальний поділ) заважають подальшому соціально-економічному розвитку, виникає потреба в їх адаптації до існуючих потреб. Така «адаптація» може відбуватися по-різному – шляхом насильницького загарбання території, обміну територіями, цесії чи формування інтегрованих наддержавних утворень на кшталт ЄС тощо.

Водночас, за будь-яких обставин, держава, яка дбає про майбутнє і своїх громадян, повинна сприяти розвитку внутрішніх зв'язків між регіонами та людьми (народами), що їх населяють, аби унеможливити появу зовнішніх економічно-господарських (та інших) зв'язків окремих регіонів і людей з іншими державами, що може призвести до потреби «адаптації» державних кордонів до таких потреб.

Таким чином, ліберальний курс т.зв. «мінімальної» держави часто є згубним (якщо тільки він не являє собою завуальовану форму зовнішньої експансії та прив'язки слабших держав до «економічної метрополії», як це роблять держави Заходу, скажімо, за допомогою фрітрейдерства), оскільки замість формування внутрішніх міжрегіональних зв'язків, що згуртовують народ і державу, відбувається потурання засиллю іноземних впливів, які можуть призвести до розпаду чи розчленування держави в догоду вигаданим чи дійсно сформованим за роки

ліберальної бездіяльності зовнішнім зв'язкам окремих регіонів.

При цьому, в умовах багатопартійного хаосу ліберальної демократії правляча політична сила не те, що не може, але навіть не хоче вдаватися до здійснення якої-небудь більш менш масштабної творчої діяльності, реформ чи реконструкції, оскільки, якщо строк реалізації проекту перевищує залишковий час каденції, здобутки від такої діяльності легко можуть бути привласнені наступною політичною силою при владі. Таким чином, з кожним новим роком при владі правляча сила стає все менш зацікавленою в якій би то не було творчій активності, побоюючись, що її результатами у скорому майбутньому скористаються конкуренти. Це, загалом, орієнтує на пасивність держави в умовах лібералізму, демократії, багатопартійної системи та робить її нездатною до реалізації масштабних проектів чи хоча би здолання кризи. Водночас, «мінімальна держава» жодною мірою не перешкоджає домінуванню олігархії, як нового економічно-панівного класу в умовах буржуазної суспільно-економічної формації. Зрозуміло, що за таких обставин про «якісь там» інтереси суспільства не йдеться. При цьому, ідеологічною ширмою вказаним вище обставинам служить демагогія про примарну «невидиму руку ринку», яка нібито сама все врегулює і розставить по місцях, як це пропагували деякі економісти далекого і близького минулого, зокрема 90-х рр. ХХ ст. ...

Разом із тим, необхідно зауважити, що положення класичного лібералізму щодо «мінімальної держави», «нічного сторожа» тощо давно себе вичерпали та були скомпроментовані численними кризами, ними породженими (наприклад, Велика Депресія 1929-

1933 рр.). Тож, не дивно, що Ліберальна партія Великої Британії впродовж останнього століття жодного разу не перемагала на виборах і не формувала уряд. При цьому, слід розуміти, що сьогодні нерегульована ринкова економіка зазнає все більшої критики, адже «невидима рука» є ефективною далеко не завжди. Дж. Сорос влучно зауважив: «Фундаменталісти вважають, що ринок зорієнтовано на рівновагу і що переслідування учасниками ринку особистих інтересів найбільшою мірою відповідає інтересам суспільним. Це неправильно, оскільки від кризи фінансові ринки завжди рятувало втручання влади» [8; 9]. З цього приводу президент Франції Н. Саркозі у жовтні 2008 р. підсумував: «Ідея, що ринки завжди праві, – безумна ідея... Ідея невтручання держави померла. Ідея всемогутніх ринків померла» [8; 9].

Варто зазначити, що на відміну від «молодих незалежних демократичних держав» третього світу, у цивілізованих країнах втручання держави в економіку стало поступово відроджуватися ще після Великої Депресії 1929-1933 рр., коли теорія і практика зійшлися на тому, що державі належить певна, вельми значна, ніша в економіці. Так, Дж.М. Кейнс та його послідовники вважали, що державне регулювання ринку – необхідна умова розвитку економіки, при цьому, втручання держави в економіку має бути кон'юнктурним і довгостроковим [10, с. 27], що необхідно використовувати унікальні можливості держави, як інституту, організації, суб'єкта відносин [11, с. 149], адже можливість ринкової системи оптимально використовувати людські й матеріальні ресурси є досить сумнівною [12, с. 22].

В.С. Філонич мудро стверджує, що теорії вільного ринку «з його невидимою рукою» (автор – А. Сміт) було

нанесено три нищівні удари: 1) представниками «Німецької історичної школи» на чолі з Фрідріхом Лістом (котрий був одним із засновників камералістики як сукупності наук про управління державою, яку він вважав головним інструментом у системі суспільних явищ); 2) Дж. Кейнсом (чиї ідеї було покладено в основу «Нового курсу» Ф.Д. Рузвельта) та його послідовниками С.С. Кузнецем, П.Е. Самуельсоном, Дж. Тобіном, Дж.Е. Мідом, Р.М. Солоу, Ф.Е. Модильяні, Л.Р. Клейном (усі – Нобелівські лауреати); 3) економістами та діячами СРСР, при чому, історичний досвід централізованого управління і планування, який було напрацьовано та накопичено в СРСР, було вельми ефективно використано у капіталістичній системі, особливо у Франції, Японії та Італії [13, с. 68-70].

Таким чином, державне втручання зумовлене необхідністю досягнення балансу економічних інтересів у країні, який, як відомо, робить суспільство стійкою, врівноваженою, і, разом із тим, придатною для розвитку системою. Держава взаємодіє з ринком, допомагаючи його розвитку й удосконаленню, а також заміщаючи, пом'якшуючи та попереджаючи його провали. Недаремно певне втручання держави в економіку мало й має місце у багатьох країнах світу – у Франції (дирижизм, індикативне державне планування), Китаї (п'ятирічні плани), В'єтнамі, на Кубі, в Південній Кореї, Тайвані (де при ринковій економіці мають місце такі вияви планування як розподіл інвестицій, субсидування експорту та ін.) [12, с. 22-23]. У країнах Перської затоки держава володіє монополією на розробку родовищ нафти й газу, у скандинавських країнах держава стягує

високі податки для забезпечення високих соціальних стандартів, а також володіє багатьма монополіями тощо.

У свою чергу, С.П. Сисягін вказує, що навіть «У західних країнах існує думка, що не всупереч, а саме завдяки широкому й умілому втручанню держави в ринкові відносини багато країн досягли тих економічних і технологічних висот, на яких вони зараз знаходяться» [12, с. 24].

Також, варто згадати, що ще М.М. Коркунов зазначав, що визнання головною ціллю держави здійснення благоденства властиве поліцейській державі [14, с. 53]. При цьому, зауважимо, що таке «здійснення благоденства», або, кажучи більш сучасною мовою, побудова соціальної держави, йде на користь не тільки окремим підопічним підданам, але й суспільству в цілому, оскільки ще Аристотель вказував, що ідеальною формою політичного ладу є політія, тобто переплетення демократії та олігархії, де багаті замирюються з бідними шляхом зростання середньої верстви населення [15], що сприяє забезпеченню стабільності у суспільстві, оскільки основною причиною заворушень і переворотів у державі є відсутність належної рівності [16, с. 67].

Тож, зазначимо, що за сучасних умов побудова соціальної держави тісно споріднена з ідеями держави загального благоденства, патерналістської, етатистської держави і необхідна для забезпечення суспільної рівноваги.

Нагадаємо нашим читачам, що етатизм – це політична теорія, що розглядає формування держави як вищий етап суспільного розвитку; політика активного втручання держави в усі сфери життя суспільства [17, с. 291]; «пом'якшена форма державного господарства, яка не є

повний державний соціалізм, але яка забезпечує планомірне державне керівництво економікою, особливо завдяки тому, що держава володіє найголовнішими галузями промисловості» [18, с. 201]; «система, у межах якої держава здійснює пряме втручання в економічну сферу» [19].

При цьому, етатизм, як вимога сильної держави, антидемократична, антиліберальна доктрина [20, с. 289], антипод анархізму [21, с. 367], близький до консерватизму, авторитаризму та інших течій, які виступають за піднесення авторитету держави, визнання її великої цінності, посилення державної влади, розширення функцій держави та, зокрема, її втручання в економіку, та заперечують проти надмірного поширення свободи, лібералізму, анархізму, нерегульованої ринкової економіки тощо.

Основні положення етатистського вчення про державу, як найвищу цінність, містяться у працях Н. Макіавеллі, Т. Гоббса, Г.В.Ф. Гегеля [22, с. 111-112] та інших мислителів, хоча остаточно етатистська ідеологія сформувалася у ХІХ ст. як реакція у відповідь на програму лібералізму. Мислителі тієї епохи протиставили лібералізму наступні ідеї, що сьогодні стали класичними принципами етатизму: провідна роль держави в духовних, політичних та економічних процесах [23, с. 65; 24], а також у галузі правотворення [25, с. 231]; визнання держави джерелом розвитку [23, с. 65; 26, с. 236]; необхідність активного впливу на всі сфери суспільного буття, внаслідок відсутності у суспільства здатності до справедливого самоуправління; державний інтвенціонізм – політика державного регулювання

соціально-економічних процесів; патерналізм [27, с. 115-116] та ін.

Тож, необхідно підтримати думку В.С. Філонича про те, що «головним фактором та умовою виходу (України з кризи) є ефективне, комплексне науково обґрунтоване застосування концепції економічного етатизму» [13, с. 68-70].

Зауважимо, що свого часу держава виникла саме для вирішення певних проблем суспільства, тож, було би нелогічно відмовлятися від її послуг та потенціалу у сучасності, коли антропогенне навантаження на природу постійно збільшується, життя суспільства стає більш складним, зростають вимоги населення до якості життя. Зрозуміло, що все це потребує посилення державного регулювання.

Таким чином, майбутнє держави і суспільства ми пов'язуємо з реалізацією політики етатизму та, зокрема, таких її економічних складових, як протекціонізм, меркантилізм, автаркія, підтримка національного виробника, забезпечення позитивного сальдо в експортно-імпортній діяльності, розвиток народного господарства на основі державного програмування, державний монополізм та активна діяльність держави в основних галузях народного господарства, належність державі певних (найважливіших і найприбутковіших) галузей економіки, поєднання елементів планової і ринкової економіки, коли другорядні сфери, які не є критичними для життєздатності та ефективного функціонування держави, можуть зазнавати значного впливу середнього і малого бізнесу та ін. Вважаємо, що за таких умов держава могла би перетворитися з жебрака на найбагатшого і найефективнішого суб'єкта

господарювання, який виробляє та володіє достатнім обсягом благ для забезпечення гідного рівня життя своїх громадян і здобуття належного місця на світовій арені.

Отже, держава, яка прагне існувати в майбутньому та зберігати гідне місце на політичній карті світу, повинна займати активну позицію в сфері економіки, оскільки, таким чином, вона не тільки формуватиме міцну матеріальну основу, набуватиме могутності, володітиме цінністю в очах народу, але й сприятиме згуртуванню останнього в єдину спільноту завдяки утвердженню державницької ідеології, розвитку міжрегіональних господарських, економічних та інших зв'язків. На нашу думку, це більш дієва, а, головне, прагматична основа для єднання і консолідації, ніж гасла на кшталт «Мир – халупам, війна – палацам!», «Свобода або смерть», «Армія, мова, віра», «Слава нації – смерть ворогам!» та ін.

У цьому контексті слід додати, що для попередження революцій державі слід подбати і про те, щоб перенаправити активність і турбулентний рух маргінальної частини населення, осіб з низькою соціальною відповідальністю з руйнівної діяльності на досягнення певних суспільно-корисних цілей. Варіанти можуть бути різні – від колоніальної чи неокolonіальної експансії, як це роблять великі капіталістичні держави, до освоєння районів з особливими природно-кліматичними умовами, проведення полярних експедицій, втілення екопроектів, масштабних національних програм будівництва, зокрема доріг, заводів, фабрик тощо. Таким чином, розвиватимуться міжрегіональні зв'язки, досягатиметься економічний ефект, та й гіперактивні особи знайдуть корисне застосування своєї енергії.

Загалом же, необхідно згадати, що доволі часто держава тоталітарного патерналізму, що проводить етатистську економічну політику (Третій Рейх, СРСР, Китай та ін.), не тільки може успішно претендувати на світове панування, але й володіє значно вищим рівнем ефективності та легітимності, ніж країна голодної демократії і ліберальної байдужості.

В цьому контексті варто звернути увагу на дивну ситуацію, а саме: особи і партії, які сповідують різноманітні ліберальні чи лібертаріанські ідеї і негативно, навіть зневажливо, оцінюють державу, чомусь активно навипередки рвуться до влади. Очевидно, річ у тім, що причетність до влади в умовах панування партій лідерського типу відкриває додаткові можливості для особистого збагачення, одержання пільг, переваг, привілеїв та різного роду бонусів за рахунок держави і суспільства.

Тож, різноманітним реформаторам слід пам'ятати слова Е. Берка: «ідея наслідування забезпечує вірний принцип збереження і передачі і не виключає принципу удосконалення, залишаючи вільним шлях набуття та зберігаючи усе цінне, що набувається» [28; 29, с. 100]. Тому всі перетворення мають здійснюватися на основі попереднього досвіду, на попередніх авторитетах та зразках [28; 29, с. 97-98].

Підсумовуючи викладене, слід згадати слова А.Ф. Крижановського про те, що «Історія свідчить, що найбільших економічних (не кажучи вже про військові) успіхів досягали народи, які вирізнялися саме у царині організованості і впорядкування своєї життєдіяльності» [30, с. 174]. При цьому, очевидно, такі успіхи мали місце завдяки активній економічній діяльності держави, захисту

національних економічних інтересів, як, це, зокрема, робили Англія з часів Кромвеля, Франція з часів Кольбера (і Людовіка XIV), Німеччина, Франція, США, Канада, Австралія, Нова Зеландія кінця XIX ст. та ін. [31].

Важлива роль у контексті забезпечення стабільності і процвітання суспільства належить й питанням формування державницької ідеології та переконання основної маси населення. Річ у тім, що будь-який, навіть найбільш стабільний, ефективний та антропоцентрично налаштований режим завжди можна досить легко повалити, і тим самим зруйнувати державність та знищити добробут суспільства і громадян, якщо знайти купку невдоволених фанатиків чи запродавців, які своїми незаконними насильницькими діями спровокують працівників правоохоронних органів на правомірне застосування сили і спецзасобів, а потім галаслива преса донесе це суспільству як вияв надмірної жорстокості правлячого «диктаторського» режиму, який «безжально розправляється з власним бідолашним народом». Тож, держава повинна вживати заходів для того, щоб переважна більшість населення розуміла, що є благом для держави і суспільства, а що несе їм нещастя та занепад, і, таким чином, не підтримувала революційні рухи і не брала участі у масових заворушеннях, що дало би змогу державі швидко припинити бунти і повстання.

Тож, державі необхідно подбати про те, щоб мати сприятливий імідж в очах народу і високий ступінь легітимності. В даному контексті, окрім успішної патерналістської соціально-економічної політики, яка дарує громадянам добробут, державі слід приділити чільну увагу питанням формування державницької ідеології та виховання населення, насамперед молоді, на її

постулатах. При цьому, важливою складовою формування консолідованого суспільства є розумна зважена культурна й освітня політика, створення справжнього міжетнічного консенсусу та злагоди різних соціальних груп на духовній основі вітчизняної державності.

Беручи до уваги влучний вислів видатного французького філософа ХХ ст. А. Камю про те, що «Кожен революціонер закінчує як кат або як єретик» [32, с. 312; 33, с. 694], стає очевидним, що всіляке прославляння різноманітних революцій минулих епох і сучасності вбачається недоречним не тільки для суспільства, але, насамперед, і для самої влади, звісно, якщо вона не хоче повторити долю «солдатських імператорів» часів «Кризи III століття», коли в Римській імперії «упродовж п'ятдесятиріччя, з 235 до 284 р., на імператорському троні побували 29 «законних» монархів, не рахуючи ще більшої кількості «незаконних» узурпаторів, що з'являлися в різних областях Середземномор'я. З них тільки один загинув, так би мовити, природною смертю – в бою із зовнішнім ворогом, інші були по-звірячому вбиті заколотниками, багато хто з імператорів «правив» впродовж кількох місяців» [34, с. 315].

Тож, держава повинна висвітлювати та пояснювати народу всі ті жахи та біди, до яких призвели революції минулих епох і сучасності. Зазначимо, що ця порада є однаково цінною, як для держави і суспільства в цілому, так і для кожного окремого революціонера і політика, яким не слід забувати вислів відомого діяча часів Французької революції, лідера партії жирондистів П.В. Верньо (1753-1793), страченого на гільйотині: «Отже,

громадяни, слід побоюватися, що революція, як і Сатурн, послідовно пожере всіх своїх дітей і, нарешті, породить деспотизм з лихами, які його супроводжують» [35, с. 37].

Таким чином, офіційна ідеологія та виховання повинні переконати громадян в справедливості тієї незаперечної істини, що їхнє щастя та безпека цілком і повністю залежать від держави, що гарантує їх особисті права та загальнонаціональну стабільність, як запоруку розвитку суспільства.

У результаті формування консервативного світогляду суспільства, люди нарешті повинні зрозуміти, що ретельне обмірковування, помірність, відданість принципам предків, вроджена гідність, мудрість та добродішність, належність влади благородним та освіченим людям, повага до власності, благородство і релігія, освячення держави убезпечують суспільство від безпорядків й ексцесів духу безмежної свободи, невмілого реформаторства, деспотизму влади, необдуманості та поспішності рішень, як про це пише Е. Берк [28; 29]. При цьому, не слід побоюватися закостенілості старих порядків, адже «Упередження корисні, у них сконцентровані вічні істини і добро, вони допомагають людям, які вагаються, прийняти рішення, роблять людські чесноти звичкою...» [28; 29, с. 164].

Таким чином, держава повинна прищепити громадянам консервативні цінності, основними серед яких заслужено вважаються релігійні та духовні цілі політичної діяльності; культ моральності, авторитет школи, сім'ї і церкви; культ традицій, національної культури, патріотизм; пріоритет інтересів держави перед інтересами індивіда; сильна ієрархічна держава; конкретно-історична визначеність рівня прав і свобод;

прагматизм; здоровий глузд, поступовість та обережність змін [36, с. 130] тощо.

При цьому, на обґрунтовану критику заслуговують такі консервативні антицінності, як атеїзм, матеріалістична орієнтація політики; моральний релятивізм; культ розуму; антитрадиціоналізм, універсалізм, космополітизм; пріоритет інтересів індивіда перед інтересами держави, індивідуалізм, рівність; культ особистих прав і свобод; прихильність до теоретичних моделей, культ змін, революція [36, с. 130] тощо.

Таким чином, підсумовуючи викладене, зазначимо, що для забезпечення стабільності, як запоруки технологічного і економічного розвитку та процвітання суспільства, необхідна стійка держава та державна влада, формування яких тісно споріднене з такими обставинами, як: а) сформований середній клас; б) наявність зрілого громадянського суспільства; в) планомірний розвиток політико-правових та суспільно-економічних інститутів; г) активна роль держави в економіці, що пов'язана із належністю державі значної частини засобів виробництва, майна та національного багатства, що інтенсивно розвивається та використовується на благо всього суспільства; г) формування сприятливого іміджу держави в очах народу за допомогою переконання, пропаганди та розвитку лояльної до держави правової культури, що ґрунтується на засадах етатизму і консерватизму; д) реальна належність державі монопольного права на застосування насильства щодо суспільно-небезпечних елементів, які загрожують безпеці та стабільності суспільства; е) належність влади певному класу (стану), рід занять якого спрямований на виконання найважливіших завдань і функцій даної держави та

реальна відповідальність його представників; є) наявність відповідних конституційно-правових механізмів, які забезпечують стабільність тощо.

На останок, наведемо ще одну безсмертну мудрість Е. Берка: «Обережність, обачність, моральність були керівними принципами наших предків навіть у момент найбільш рішучих дій. Давайте наслідувати їх обережність, якщо ми хочемо зберегти отриману спадщину» [28; 29, с. 357-358].

Отже, підсумовуючи викладене, ми дійшли таких **висновків**:

1. Держава повинна будуватися не на фантастичних ідеях та революційних новаціях, а на реальному фундаменті, яким є сила держави, державний апарат, силові структури, правоохоронні органи, які необхідні для утвердження влади та втілення у життя її владних рішень. Так, історія свідчить, що поява практично будь-якої держави пов'язана з певним завоюванням. Тож, насильство не тільки породжує державу, але і залишається її іманентним фундаментом впродовж всього її існування. При цьому, є всі підстави стверджувати, що примус і насильство, які діють в правовому полі, – це основа, що забезпечує здатність держави здійснювати владарювання та виконувати свої завдання і функції, зокрема такі як забезпечення миру, порядку і добробуту суспільства.

2. Враховуючи особливу суспільну значущість державної влади, владарювання (насамперед, державне управління і військова служба), в ідеалі, повинно здійснюватися на аристократично-меритократичних засадах. При цьому, права владарюючих повинні врівноважуватися їх обов'язками, а привілеї – корисністю функції, здійснюваної на благо суспільства. Водночас,

навіть перебування при владі «поганого» правителя є значно кращим, аніж авантюрні спроби його повалення шляхом революції, що сіє хаос, розхитує суспільство та знищує державність.

3. У більшості випадків, нова влада, сформована революційним шляхом, є нежиттєздатною, оскільки не володіє жодним із наведених Г.Ф. Шершеневичем джерел сили держави: військо та військова дисципліна першими приходять у занепад; божественний ореол влади та традиції відмітаються; нові владарюючі або не володіють матеріальним багатством, для захоплення якого вони й очолюють революцію, або не поспішають використовувати його в інтересах суспільства; державна організація в першу чергу знищується революцією; співчуття населення зберігається лише упродовж нетривалого часу, поки нова влада не встигне дискредитувати себе недолугими чи клептократичними діями.

4. Певні шанси на успіх можуть мати військові перевороти, за яких влада переходить до тих, хто, хоча би теоретично, спроможний її утримати. Така новосформована влада сама є військом і має військову дисципліну та може спиратися на такі допоміжні фактори, як божественний ореол влади, традиція, матеріальне багатство, державна організація, співчуття населення.

5. Враховуючи, що більшість негараздів, які спричинили революційну ситуацію, мають соціально-економічну природу, зрозуміло, що новій реформаторській владі слід починати з питань економіки, форм власності, типу виробничих відносин тощо, однак не з перерозподілу власності, що викличе відчайдушний

опір тисяч і мільйонів законних і незаконних власників, що призведе до громадянської війни, в якій загине безліч людей, а країну буде спустошено.

6. Отже, якщо неможливо оперативно провести спецоперацію з арешту старої клептократичної політичної та економічної псевдоеліти та націоналізації її майна, поміркованому режиму слід подбати не про відібрання наявних засобів виробництва і власності, а про створення великої кількості нових об'єктів, які би склали основу економічної могутності та панування держави і процвітання суспільства. А для цього необхідний тривалий шлях еволюційного розвитку, що потребуватиме зусиль кількох поколінь, політичної стабільності і спокою, тобто відсутності революцій.

7. Враховуючи, що саме держава сприяє формуванню народу як єдиної політичної спільноти, надзвичайно важливою її задачею є згуртування колись об'єднаних силою розрізнених територій і людей (родів, громад, племен, етносів, народів) під єдиною владою в межах певних кордонів за допомогою налагодження і розвитку внутрішніх міжрегіональних економічних і господарських зв'язків, що мають забезпечити добробут суспільства.

8. Таким чином, ліберальний курс т.зв. «мінімальної» держави часто є згубним (якщо тільки він не є ширмою для зовнішньої експансії і прив'язки слабших держав до «економічної метрополії»), оскільки він унеможливає розвиток міжрегіональних економічних і господарських зв'язків всередині держави, що виключає її єдність, згуртованість, ефективність і, взагалі, здатність до розвитку і процвітання. Водночас, послаблення державних інститутів за ліберальної моделі забезпечує повну залежність держави від «іноземних партнерів» і є

неймовірно вигідним для панування клептократії та олігархії (які безкарно розкрадають народне господарство, засоби виробництва, майно і всю державу). Саме тому країнам третього світу в умовах буржуазного суспільства й епохи первісного накопичення капіталу активно нав'язується лібералізм.

9. Упродовж останнього століття цивілізовані країни світу все далі і далі відходять від ліберальної політики та визнають необхідність державного втручання в економіку, що підтверджує досвід скандинавських країн, Франції, Японії, Італії, В'єтнаму, Південної Кореї, Тайваню, Куби, а також таких держав, як етатистська Туреччина, Третій Рейх, СРСР, Білорусь, Китаї, країни Перської затоки, Лівія (до 2011 р.) тощо. До того ж, систематичні поразки на виборах Ліберальної партії Великобританії, досвід здолання Великої Депресії 1929-1933 рр. (зокрема у США і Німеччині), теоретичні напрацювання економістів «Німецької історичної школи» (Ф. Ліст та ін.), СРСР, Дж. М. Кейнса та його послідовників, зрештою історичний досвід європейських країн часів абсолютизму і становлення колоніальних імперії тощо підтверджують доречність антиліберальної політики.

10. З часів Аристотеля відома думка про те, що держава з міцним середнім класом і приблизно рівним достатком основної маси народу найменше схильна до заворушень і революцій. Таким чином, варто вказати, що важливу роль у плані забезпечення суспільної стабільності та особистого благополуччя громадян відіграє соціальна держава, яка, насправді, є тісно спорідненою з ідеями держави загального благоденства, патерналістської, етатистської держави.

11. Враховуючи, що держава, як така, виникла саме для вирішення певних проблем суспільства, було би нелогічно відмовлятися від її послуг і потенціалу у сучасності, коли антропогенне навантаження на природу постійно зростає, а життя суспільства – ускладнюється. Тож, майбутнє держави і суспільства ми пов'язуємо з реалізацією політики етатизму та, зокрема, таких її економічних складових, як протекціонізм, меркантилізм, помірна автаркія, підтримка національного виробника, забезпечення позитивного сальдо в експортно-імпорتنій діяльності, розвиток народного господарства на основі державного планування, державний монополізм та активна діяльність держави в основних галузях народного господарства, належність державі певних (найважливіших і найприбутковіших) галузей економіки, поєднання плану і ринку та ін. Етатистська держава не лише формуватиме міцну матеріальну основу, набуватиме могутності, володітиме цінністю і легітимністю в очах народу, але і сприятиме згуртуванню останнього в єдину спільноту завдяки розвитку міжрегіональних господарських зв'язків.

12. Глоризація різноманітних революцій, повстань, бунтів і заколотів минулих епох і сучасності вбачається недоречною і недолугою. Суспільству вона загрожує хаосом, розбратом і розрухою, а владарюючим – повторенням долі давньоримських солдатських імператорів III ст.н.е., які приходили до влади шляхом перевороту тільки для того, щоб через кілька місяців загинути від отрути чи кинджала заколотників. Таким чином, держава повинна формувати суспільну свідомість на засадах етатистської ідеології і консервативних цінностей, тим більше, що щастя і безпека громадян, насправді, цілком і повністю залежать від держави, що

гарантує порядок і стабільність, як запоруку розвитку суспільства та накопичення його матеріальних і духовних благ.

13. Крім того, важливими засадами формування консолідованого, соціально-захищеного суспільства і попередження революцій є: забезпечення належних соціально-економічних умов; сформований середній клас; зріле громадянське суспільство; активна роль держави в економіці; формування сприятливого іміджу держави; реальна належність державі монопольного права на застосування насильства; елітарна організація управління, піднесення статусу військових і чиновників та належність влади певному класу, який професійно виконує найважливіші завдання і функції даної держави та реально відповідає за свої дії; наявність відповідних конституційно-правових механізмів; перенаправлення турбулентного руху найбільш маргінальної частини населення з руйнівної діяльності на досягнення певних суспільно-корисних цілей – освоєння територій, реалізацію загальнонаціональних проектів та ін.

Список використаних джерел:

1. Міжнародне право : навчальний посібник / за ред. М.В. Буроменського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 336 с.
2. Макиавелли Н. Государь. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. СПб. : Азбука-классика, 2008. 272 с.
3. Шершеневичъ Г.Ф. Общая теорія права. Выпускъ первый. Москва : Изданіе Бр. Башмаковыхъ. 1910. 813 с.
4. Гумпловичъ Л. Общее ученіе о государствѣ. Санктъ-Петербургъ, 1910. 516 с.

5. Оборотов Ю.Н. Содержание аксиосферы государства // Актуальні проблеми держави і права. 2008. Вип. 40. С. 223–231.

6. Кухта Б. Аристократія // Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 28–29.

7. Оборотов Ю.Н. Современное государство: основы теории : учебный курс. Одесса : Астропринт, 1998. 132 с.

8. Оверченко М. Рынок кончился. Экономика. Экономическая теория // Ведомости. 2009. № 25 (1) февраль. С. 1.

9. Оверченко М. Рынок кончился // finance.ua. 10.01.2009. URL: <https://news.finance.ua/ru/news/-/148439/rynok-konchilsya> (дата обращения 04.12.2021 г.).

10. Архитектор макроэкономики (Джон Мейнард Кейнс и его макроэкономическая теория) / Пайда Г., Мамедов О., Адилова Ж. и др. Ростов-на-Дону : Феникс, 1997.

11. Collected Writing of Maynard Keynes (Editor Donald Moggridge). London : Cambridge University Press, 1980. Vol. 25.

12. Сисягин С.П. Современные взгляды на государственное регулирование рынка // Ветеринарная патология. 2005. № 4. С. 21–24.

13. Филонич В.С. Экономический этатизм // Вісник Міжнародного Слов'янського університету. Серія: Економічні науки. 2005. 8, № 1-2. С. 68-70.

14. Коркуновъ Н.М. Русское государственное право. Т. 1. Введение и общая часть. Издание шестое, под редакцией и съ дополненіями М.Б. Горенберга, приватъ-доцента С.-Петербургскаго Университета. С.-Петербургъ : Типографія М.М. Стасюлевича. Вас. остр., 5 л., 28. 1909.

15. Мироненко О.М. Арістотель // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 1 : А – Г. URL: <https://leksika.com.ua/18780226/legal/aristotel> (дата звернення 24.12.2021).

16. История политических и правовых учений : учебник для вузов / под общ. ред. акад. РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсесянца. 4-е изд., перераб. и доп. М. : Норма, 2006. 944 с.

17. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. Харків : ВД «ШКОЛА», 2006. 1008 с.

18. Köst E. Juristisches Wörterbuch. Bremen, 1961.

19. La Grande Encyclopédiques Larousse. 1961. Т. 4. Art. «Etatisme».

20. Большая советская энциклопедия : в 30 томах / гл. ред. А.М. Прохоров. Изд. 3-е. М. : Советская энциклопедия, 1978. Т. 30 : Эклибрис – Яя, 1978. 632 с.

21. Лисенков С.Л. Етатизм // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999. Т. 2 : Д – Й. С. 367.

22. Мамут Л.С. Этатизм и анархизм как типы политического сознания (домарксистский период). М. : Наука, 1989. 256 с.

23. Мюллер А. Элементы государственного искусства. СПб., 1809.

24. Фихте И.Г. Закрытое торговое государство. Москва, 1923.

25. Штаммлер Р. Закономерность правового порядка и народного хозяйства. Киев, 1904.

26. Чичерин Б.Н. История политических учений: в 5 т. Т. 4. Москва, 1877. 614 с.

27. Щекотихин В.Н. Этатизм и его роль в укреплении современной государственности: зарубежный опыт и российские тенденции // Вестник ВолГУ. Серия 4. 2008. № 1 (13). С. 115–122.

28. Берк Э. Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию / сокращенный перевод с английского Е.И. Гельфанд. М. : Рудомино, 1993. 144 с.

29. Берк Э. Размышления о революции во Франции и о прениях в некоторых лондонских обществах касательно сего события, содержащиеся в письме, предполагавшемся быть отправленным некоему благородному господину в Париж / пер. с англ. С. Векслер ; под ред. А. Бабича. London : Overseas Publications Interchange Ltd, 1992. 411 с.

30. Крижановський А.Ф. Правопорядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 ; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2009. 469 с.

31. Менделеев Д.И. О покровительственной системе. Письмо Николаю II (июнь 1897 г.) // Документ хранится в Музее им. Д.И. Менделеева при Ленинградском Государственном ордена Ленина университете им. А.А. Жданова под №№ Ю37П и 1050/6.

32. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство / перевод с французского. М. : Политиздат, 1990. 415 с.

33. Душенко К.В. Большая книга афоризмов. Издание 6-е, исправленное. М. : Издательство ЭКСМО-Пресс, 2002. 1056 с.

34. История Древнего Рима : учебник для вузов по специальности «История» / В.И. Кузицин, И.Л. Маяк, И.А. Гвоздева и др. ; под ред. В.И. Кузицина. 4-е издание, переработанное и дополненное. М. : Высшая школа, 2000. 383 с.

35. Histoire de la Révolution de France: précédée de l'exposé rapide des administrations successives qui ont déterminé cette Révolution mémorable. Garnery, 1797. 410 p.

36. Гусев В.А. Консервативные идеологии // Социс. 1994. № 11. С. 129–135.

Висновки

Основні висновки були нами викладені наприкінці кожної з глав цієї монографії. Зараз же, з метою економії дорогоцінного часу наших шановних читачів, ми підсумуємо найважливіші положення нашої праці. Таким чином, узагальнюючи викладене, вважаємо за доречне сказати таке:

1. Основні політико-правові доктрини (ідеології) – лібералізм, консерватизм, соціалізм – по-різному оцінюють сутність революцій.

З точки зору лібералізму, революція – це практичне втілення свободи, народного суверенітету та «права на повстання», що виводяться з теорії суспільного договору та ідеї про рівноправне становище народу і влади у ньому.

Водночас, історія та сучасність свідчать, що право на повстання є несумісним з правами людини, законністю, правопорядком і верховенством права, які приносяться в жертву революційній доцільності. При цьому, Т. Гоббс вказував на втрату народом природної свободи в результаті укладення суспільного договору та наділення держави всією повнотою влади. Тож, теорія суспільного договору, в різних інтерпретаціях, може обстоювати лібералізм, демократію, право на повстання і т.ін. (Дж. Локк, Б. Спіноза, Ж.Ж. Руссо), або ж навпаки – державний абсолютизм, культ держави та утвореного нею правопорядку (Т. Гоббс, С. фон Пуфендорф, Х. Томазій, Х. фон Вольф).

З точки зору соціалізму (К. Маркс, Ф. Енгельс і В.І. Ленін), революція – це «локомотив історії», який сприяє розвитку суспільства, переходу до більш

прогресивної суспільно-економічної формації та зменшенню експлуатації людини людиною.

Консервативна доктрина, у слід за Е. Берком, розглядає революцію як «жахливий трагікомічний спектакль», «хаос легковажності і люті... (за якого) всі види злочинів змішуються з усіма видами безумств». При цьому, за Т. Гоббсом, смута – це хвороба держави, а громадянська війна – її смерть.

2. Будь-які реформи повинні здійснюватися у край обережно, аби невміле реформаторство і неперевірені досвідом прожекти не знищили усталені порядки, які упродовж багатьох років (віків) були основою політико-правового і суспільно-економічного буття. При цьому, реформи – це завжди справа мудрих державних мужів та професіоналів, а не натовпу з вулиці чи юрби самозванців.

3. Зазвичай, революціонери повстають не проти деспотичного чи «поганого» правителя, а проти будь-якої влади, що здасться їм слабкою чи беззахисною. При цьому, новосформована влада завжди є гіршою за попередню: якщо революція здійснюється «низами», то до влади приходять малокультурні і цілком некомпетентні особи; якщо революція здійснюється певною (псевдо)елітарною групою – маємо підстави говорити про утвердження клептократичної олігархії; якщо ж революція інспірується іноземцями – то, зрозуміло, що їх цікавлять, насамперед, власні інтереси. Тож, будь-яка революція – це вияв політичного авантюризму, насильницька руйнація існуючого державного ладу з надією на випадковий успіх.

4. В умовах республіканської форми правління, революції є цілком безглуздим виявом руйнівного начала:

якщо конституція і закони держави передбачають правову можливість зміни владних структур на чергових виборах, зрозуміло, що занурення держави і суспільства у стан багаторічного хаосу революційних потрясінь – це найгірше, що може спасти на думку натовпу санкюлотів.

5. Загалом, революції мають антидержавну й антисуспільну сутність, оскільки прямо посягають на загальне благо, мир, безпеку, порядок, щастя, добробут і спокій людей, у забезпеченні яких полягає мета існування держави. Тож, враховуючи надзвичайно високий рівень суспільної небезпечності революцій, кримінальне законодавство практично всіх епох і держав цілком справедливо передбачає достатньо суворі покарання за дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, масові заворушення та супутні їм правопорушення.

Принципова єдність правових положень різних часів і країн щодо визнання революції одним з найтяжчих злочинів свідчить про незалежність відповідних правових норм від волі окремих осіб, правителів чи держав, тобто вказує на їх природно-правовий характер, звідки випливає природне право та обов'язок держави вживати заходів, спрямованих на попередження революції та її придушення, з метою недопущення хаосу і для захисту інтересів суспільства та кожного його члена.

6. На противагу революційному радикалізму, теорія солідаризму Л. Дюгі визначає належний стан політико-правового буття: кожен клас виконує певну функцію, необхідну для всього суспільства та всіх інших класів, тому соціально-економічні відносини у суспільстві мають будуватися на засадах взаємодії, співпраці, взаємодопомоги, взаємодоповнення і толерантності класів

та спрямування їх зусиль на досягнення спільного добробуту.

7. На зміну розрізненим селянським повстанням епохи Середньовіччя, в Новий час, у зв'язку з утвердженням національних держав, приходять масштабні буржуазні, а, згодом, і соціалістичні революції, які повною мірою відображають всю безглуздість і жорстокість радикального шляху суспільних перетворень.

8. Попри поширені стереотипи, слід вказати, що Голландська революція 1566-1648 рр., також відома як Восьмидесятирічна війна, призвела до загального спустошення та розколу історичних Нідерландів на Південні Нідерланди (залишилися під владою Габсбургів, нині це Бельгія) і Республіку Об'єднаних провінцій (здобули незалежність, нині це Нідерланди). Враховуючи, що сьогодні і Бельгія, і Нідерланди є однаково успішними державами, можна сказати, що 80-річна різанина нічого не дала цим країнам в історичній перспективі.

9. Англійська революція або Громадянська війна 1640-1649 рр. була найкривавішим конфліктом на території Британських островів, в ході якого загинули щонайменше 200 тис. осіб. Диктатура О. Кромвеля (1649-1658 рр.), диктатура генерала Дж. Ламберта (1659 р.), заколот генерала Монка і Реставрація Стюартів (1660 р.), повстання герцога Монмута (1685 р.) і «Славна революція» (1688 р.) стали закономірним продовженням політичної колотнечі, що, загалом, тривала в Англії майже півстоліття.

10. Відносно безневинна війна памфлетів у Франції епохи Фронди (1648-1653 рр.), тим не менше, вилилася в повномасштабні бойові дії із залученням іноземців, однак монархія встояла і перемогла бунтівників, що призвело до

утвердження класичного абсолютизму і зробило Францію часів Людовіка XIV наймогутнішою державою Європи.

11. Визвольна війна українського народу під проводом Б. Хмельницького 1648-1657 рр. призвела до загибелі сотень тисяч людей і Руїни 1657-1687 рр., в ході якої втрати становили 2/3 населення України. Річ Посполита також зазнала жахливого спустошення за часів Шведського Потопу 1655-1660 рр.; при цьому, слабкість центральної влади, сваволя магнатів, надмірно широкі права шляхти, постійні рокоші і конфедерації призвели наприкінці XVIII ст. до розчленування Польщі абсолютними монархіями – Австрією, Пруссією, Росією.

12. Французька революція 1789-1799 рр. призвела до Якобінського Терору 1793-1794 рр., громадянської війни у Вандеї 1793-1796 рр., спустошення, злиднів, голоду, епідемій, Революційних і Наполеонівських війн. Вся Європа не знала спокою аж до 1815 р., загинули щонайменше 4 млн. осіб (половина з них – французи). У 1814-1815 р. відбулася Реставрація Бурбонів.

Незважаючи на безліч бід, які принесла революція, Франція витримала 23 роки Революційних і Наполеонівських війн (1792-1815 рр.). Це свідчить, що, попри поширений стереотип, напередодні революції Франція була вельми могутньою державою, інакше б її знищили австрійці та пруссаки ще в 1792 р. Це зайвий раз вказує на надуманість приводів для революції і неприйнятність революційного шляху перетворень, який є тяжким випробуванням для великої і сильної держави та смертним вироком – для слабкої.

Зауважимо, що упродовж всього XIX ст. Франція не знала спокою – достатньо згадати такі події, як: Липнева революція 1830 р., Революція 1848 р., Бонапартистський

переворот 1851 р., Франко-Прусська війна 1870-1871 рр. і Паризька комуна 1871 р., виступи буланжистів 1888-1889 р. та ін.

13. Найбільші втрати за всю свою історію, що перевищують сумарні втрати в двох світових війнах, США понесли під час Громадянської війни 1861-1865 рр., одним із закономірних наслідків якої стало кричуще беззаконня епохи Дикого Заходу (1860-ті – 1890-ті рр.).

14. Російські революції 1917 р. призвели до Громадянської війни 1917-1922 рр., іноземної інтервенції, Білого і Червоного терору, розрухи, епідемій, голоду, загибелі від 5 до 10 млн. осіб, втрати територій (Польща, Фінляндія), а, згодом, і до встановлення Сталінського тоталітарного режиму тощо.

15. Революції 1918 р. наблизили поразку у Першій Світовій війні і знищення Австро-Угорської і Німецької імперій. В результаті, ні Австрія, ні Угорщина, ні жодна з новостворених держав більше ніколи не відігравали провідної ролі у світовій політиці, а загострення соціально-економічної і політичної кризи в Німеччині призвело до поширення радикалізму та приходу до влади у законний демократичний спосіб нацистського фюрера А. Гітлера у 1933 р.

16. Революції, заколоти, боротьба політичних еліт і т.ін. послаблюють державний суверенітет до критично низького рівня. Цим часто користуються у власних цілях «іноземні партнери» й агресивні сусіди відповідної держави.

17. Отже, історія свідчить, що революції шкодять суспільству навіть більше, ніж війни із зовнішніми ворогами, оскільки не тільки провокують їх скористатися послабленням держави, але й відбуваються «великою

кров'ю на своїй землі» та виключають надію на загарбання нових територій, грабіж переможених та збільшення впливу держави на міжнародній арені. Тож, результатом революційних виступів, у кращому випадку, стає звернення влади до реакційної політики, а, в гіршому, – хаос у суспільстві, терор, війна, занепад економіки, розруха, голод, епідемії, численні жертви, територіальні втрати (а то й розкол держави), утвердження тиранії тощо.

18. На відміну від сучасних, революції минулих епох (Нового часу і початку ХХ ст.) мали ґрунтовні філософські підвалини і політичні програми. Це, зокрема, стосується ідей роялістів, індепендентів, левелерів, дигерів, Т. Гоббса, Дж. Локка та ін. в Англії ХVII ст. Французька революція 1789-1799 рр. стала наслідком теоретичних напрацювань мислителів ХVII – ХVIII ст. та прагнула утвердження республіки, народного суверенітету, демократії, прав людини та «свободи, рівності, братерства». Її ідеї відображено не тільки у творах Просвітників, але й у численних програмних документах, доповідях і промовах революціонерів та історичних документах на кшталт Декларації прав людини і громадянина 1789 р. та перших 8 французьких конституцій. Згодом, завдяки реалізації ідей «свободи, рівності, братерства» було зменшено рівень соціальної напруги в Європі та скеровано агресію і бажання люмпенізованих мас швидко збагатитися за чужий рахунок із внутрішнього напрямку (боротьба проти феодалів) на зовнішній – загарбання та грабіж колоній, що, загалом, сприяло збагаченню Європи. Ціною величезних втрат, у результаті своєрідного втілення ідей К. Маркса, Ф. Енгельса, В.І. Леніна після Жовтневої

революції 1917 р. одну велику державу (Російська імперія) було перетворено на другу (СРСР). Більше того, соціалістичні ідеї сприяли зростанню могутності Китаю та побудові соціальної держави у деяких країнах Заходу. Тож, кожна з революцій минулих епох, Англійська, Французька і Російська, фактично, призвела до істотних зрушень, пов'язаних з переходом від однієї суспільно-економічної формації до іншої (хоча це і не означає, що Старий режим себе вичерпав). Таким чином, можна сказати, що революції Нового часу і початку ХХ ст. мали і деякі окреслені вище позитивні наслідки, проте слід розуміти, що вони є мізерними у порівнянні з тією шкодою, яку фактично було заподіяно суспільству.

19. Водночас, сучасні революції, фактично, не пропонують нічого нового, характеризуються ідейною схематичністю та інтелектуальним примітивізмом. Сучасні масові заворушення, фактично, більше схожі на стихійні селянські повстання часів Середньовіччя, ніж на революції Нового часу і початку ХХ ст., адже не мають істотного теоретичного та філософського підґрунтя, більш-менш серйозних програмних документів, цілісного плану політичних, економічних і соціальних реформ тощо.

20. Сучасним революціям, зазвичай, властиві дві основні ідеї.

Перша – це зміна зовнішньополітичного вектора держави. При цьому, прихильники революції забувають, що: а) зовнішня політика повинна бути додатком до внутрішньої, а не навпаки; б) будь-який міжнародний договір, укладений за підсумками революції, може бути легко денонсований, тож не варто ризикувати «синицею в руці» заради «журавля в небі»; в) інтереси «іноземних

партнерів» можуть суперечити національним інтересам батьківщини революціонерів, процвітання якої залежить від стабільного розвитку, який є несумісним з радикальними революційними потрясіннями.

Друга ідея полягає у бажанні повалити «поганого» старого правителя, для того, щоб наділити владою «хорошого» нового. При цьому, прихильники революції забувають, що: а) в умовах республіки нова влада може бути встановлена лише на кілька років, до чергових виборів; б) за сучасних умов глава держави не є самодержцем, тобто має вельми обмежені повноваження; в) в умовах поділу влад та існування розгалуженого апарату держави, що включає сотні тисяч чиновників різних рівнів, одного лише «доброго» нового правителя явно замало для побудови раю на землі; г) гіпотетичні прогресивні реформи наштотуватися на запеклий опір клептократії, тож новий «хороший» демократичний правитель не зможе правити довго та ефективно.

21. Повалення «поганої» старої влади та утвердження «хорошої» нової – це зовсім не одне і те ж саме. Тож, революційно налаштованим масам слід замислитися над тим, чи не є вони всього-на-всього знаряддям боротьби за владу різних олігархічно-клептократичних угруповань. Зазначимо, що в результаті сучасних революцій, в кращому разі, на місце одних клептократів приходять другі, а в гіршому – відбувається тотальна руйнація країни та знищення суспільства, як в Лівії чи Сирії.

Таким чином, будь-яка революція – це не політична панацея, а політична авантюра, тобто «ризикований, непевний захід, дія, справа, розраховані на випадковий успіх».

22. Те, що сьогодні прийнято гордо називати «революціями», насправді не є ними, оскільки не відповідає класичним ознакам революції: т.зв. «революції» сучасності не призводять до глибоких якісних перетворень, переходу від однієї суспільно-економічної формації до іншої, до зміни соціально-економічної моделі, форм власності, виробничих відносин, кардинальних змін політичної системи та свідомості. Зазначимо, що відмітаючи соціалістичні ідеї К. Маркса та Ф. Енгельса, а разом з ними і сам формаційний підхід, у сучасності відсутні теоретичні напрацювання щодо наступної суспільно-економічної формації, тож, фактично, невідомо, яких саме цілей повинна прагнути сучасна революційна ідея. Тож, ідейний вакуум, притаманний сучасним революціям, означає їх принципову непридатність до здійснення прогресивних зрушень і вирішення проблем суспільства.

23. «Кольорові революції» сучасності призводять виключно до спустошення і зубожіння відповідної країни. Так, зокрема, з 2011 р. у Лівії і Сирії, а з 2014 р. в Ємені тривають громадянські війни. Фактично, Лівія розпалася на низку розрізнених територій, загинули десятки тисяч людей, втрачено важливі соціальні гарантії, даровані режимом М. Каддафі. Жахливого спустошення зазнала і Сирія, в якій загинули півмільйона осіб, а 2/3 населення стали біженцями або внутрішньо переміщеними особами, тобто втратили усе.

24. Акції протесту і масові заворушення за жодних обставин не несуть суспільству і державі нічого доброго, оскільки від погромів, підпалів, грабежів, вбивств і загальної руйнації потерпають, насамперед, пересічні

громадяни, а держава, у свою чергу, балансує між крайнощами охлократії і тоталітаризму.

25. Часто народовладдя виявляється неефективним в умовах необхідності припинення суспільного безладу та ухвалення владних рішень, що потребують мудрості, авторитету, волі та незалежності владарюючих. Залежність влади від громадської думки та її виборність означають несuverенний характер демократичної влади внаслідок відсутності у неї класичних ознак державного суверенітету, визначених Ж. Боденом, – верховенства, абсолютності, постійності, єдності і неподільності.

26. Т. Карлейль влучно підмітив, що «Будь-яку революцію задумують романтики, здійснюють фанатики, а користуються її плодами відверті негідники», тож прихильниками революції є саме ці три категорії осіб. За Е. Берком, «романтики» наївно сподіваються, що їхні «прожекти» є більш досконаліми, аніж напрацювання усіх попередніх поколінь разом узятих, для «фанатиків» руйнування є сенсом життя, а «негідники» сподіваються урвати свій куш при загальному хаосі.

27. Революції минулих епох не настільки відкидали суспільство назад, як сучасні, оскільки суспільство аграрної епохи було більш простим та менш динамічним. Складні економічні, технологічні, виробничі зв'язки, інфраструктура й ефективність зброї, властиві індустріальному суспільству, в рази збільшують масштаби руйнувань, майже не залишають державі шансів на відновлення і позбавляють якісного життя покоління її громадян.

28. Після переходу від аграрного до індустріального суспільства, земля перестала бути основним джерелом багатства і могутності. Тому сучасне протистояння держав

зводиться не до загарбання чужих земель та їх освоєння, а до закабалення супротивника шляхом спустошення його території. Для цього активно використовуються кольорові революції, або, у разі їх придушення, – відкрита збройна агресія під приводом захисту прав людини від правителя-тирана, або навпаки контрреволюційна інтервенція з метою придушення революції чи повалення влади, утвердженої революційним шляхом. Водночас, незалежно від мети іноземного вторгнення, на долю країни, в якій відбулася революція, випадають жахливі біди і страждання, а ті особи, які кінець кінцем залишаються при владі, насправді будуть суттєво залежати від тих «іноземних партнерів», які їх підтримували.

Тож, сучасні революції є знаряддям поневолення слабких країн в умовах продовження імперіалістичної експансії великих держав у період неоколоніалізму.

29. Держава повинна застосовувати усі можливі законні інструменти (включаючи силу), що необхідні для припинення революції, забезпечення правопорядку, захисту законослухняних громадян та уникнення бід, які несе хаос революції.

30. Прогресивний розвиток і добробут суспільства можливі виключно за умови виважених еволюційних змін, легального і легітимного способу формування влади, яка має державницькі прагнення та достатню політичну волю і мудрість.

31. З появою права на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації, т.зв. «право на повстання» повинно відійти у минуле, тобто учасники подібних заходів не мають права вдаватися до насильницьких і протизаконних діянь.

32. Теорія суспільного договору дає можливість обґрунтувати не тільки право на повстання, але й

державний абсолютизм та право держави на придушення революцій. Якщо повстання (революція) є розірванням суспільного договору, це означає, що держава більше не має жодних зобов'язань перед повстанцями, які самі поставили себе поза законами суспільства. Водночас, держава зобов'язана забезпечити мир, безпеку і добробут тих громадян, котрі не розривали суспільного договору з нею, для чого вона може застосовувати будь-які засоби.

33. Існування періодичних виборів за республіканської форми правління унеможливорює узурпацію влади і, таким чином, робить ще більш безглузким право на повстання. У свою чергу, т.зв. «право на повстання» прямо суперечить ідеям народовладдя, оскільки повстанці, фактично, не запитували думку всього народу та не одержували мандату на вираження його волі (що можливо зробити виключно за допомогою виборів, референдумів та ін. форм безпосередньої демократії, визначених законом). Більше того, революція прямо суперечить фундаментальним підвалинам народовладдя, оскільки повалення законної влади, сформованої демократичним шляхом, грубо порушує волю народу, що була ним висловлена під час попередніх виборів. Тож, «право на повстання», по суті, є знаряддям узурпації влади лідерами відповідних рухів та служить утвердженню тиранії, а не демократії.

34. Справжні народні виступи, стихійні і неорганізовані, зазвичай неспроможні повалити істинний диктаторський режим, що має всю повноту влади. Так, ні Муссоліні, ні Гітлера, ні Сталіна не було скинуто шляхом народного повстання. Тож, революція спроможна тільки розхитати суспільство і повалити лише той режим, якому не вистачає рішучості, аби утриматися при владі. При

цьому, народні виступи, що пов'язані з масовими безпорядками, хаосом, революційним терором і т.ін., грубо порушують режим законності і права людини. Отже, революція є свавільним посяганням проти державності, яке тільки загострює існуючі проблеми.

35. Враховуючи, що державність і соціальна злагода ґрунтуються на суспільному договорі, що укладається не тільки між державою та народом, але і між минулим, нинішнім та майбутнім поколінням (як про це каже Е. Берк), стає зрозуміло, що люди будь-якої епохи не мають права розривати суспільний договір (тобто вдаватися до революції), оскільки, у протилежному випадку, вони порушують завіти предків та знищують спадщину своїх нащадків. Зазначимо, що суспільний прогрес є результатом тривалого еволюційного розвитку та накопичення духовних і матеріальних надбань попередніх поколінь, тоді як революції та радикальні перетворення загрожують в одну мить знищити все те, що створювалося впродовж багатьох віків.

36. Безмежна свобода, що являє собою протиправну сваволю і є джерелом безладу у суспільстві, є несумісною з правами людини, адже «свобода одного закінчується там, де починається свобода другого». Свобода, як така, ніколи не повинна виходити за визначені розумом і законом межі, оскільки, те, що нерозсудливо та шкодить людині, прямо суперечить природному праву та здоровому глузду, як джерелу його пізнання. Враховуючи, що в історії людства впродовж тисячоліть існували рабовласництво і феодалізм, необхідно визнати, що свобода, рівність та інші побідні ідеї буржуазної епохи не мають нічого спільного з природним правом, оскільки вони не є одвічними, постійними, незмінними,

загальними й універсальними для всіх часів і народів, і, таким чином, залежать від настроїв певної епохи, держави чи влади, а не дані природою, розумом чи Богом. Тож, жодні софістичні міркування про свободу, рівність та інші абстракції не можуть виправдовувати протизаконні чи нерозумні діяння, які, в дійсності, суперечать таким основам природного права, як справедливість та здоровий глузд. У свою чергу, будь-яка революція, загострюючи економічну кризу та призводячи до розрухи, в дійсності обмежує свободу людини, оскільки зменшує її реальні доходи, і, таким чином, лімітує можливості її поведінки для задоволення своїх інтересів. Тож, якщо постає вибір між абстрактною свободою (плодами якої є кровопролиття, анархія, хаос, відступ від загальноновизнаних норм права і моралі в угоду егоїстичним бажанням окремих осіб) та державою (яка забезпечує правопорядок, моральність, стабільність і процвітання та підкорює егоїзм і сваволю окремих осіб загальному інтересу), здоровий глузд підказує, що перевагу слід надати останній.

37. У революції зацікавлені ті, хто «сподівається отримати більше того, чим володіє», тобто жадібні до наживи авантюристи або зовсім люмпенізовані маси. Революція спрямована на знищення існуючого порядку, тобто апріорі є не творчим, а руйнівним началом, що веде до зменшення обсягу наявних благ. Отже, в умовах революції, «отримати більше, ніж має» певна особа може лише за рахунок грабежу і знищення інших членів суспільства. Тож, соціальною основою революції є злочинці або недолугі особи, які не розуміють значення своїх дій. Таким чином, держава повинна вживати усіх можливих законних заходів для придушення революцій,

захисту суспільства від їх деструктивних наслідків та притягнення винних до юридичної відповідальності.

38. «Точка неповернення» у відносинах влади і мітингувальників настає у той момент, коли останні згуртовуються у різноманітні загони, «сотні», «самооборони» і т.п. організації за військовим зразком, що надає психологічну стійкість їх учасникам і безмежну владу їх «командирам». Така ситуація однозначно вказує на бойовий раж і рішучість бунтівників перейти від протиправних «мирних ненасильницьких протестів» до відверто злочинних насильницьких дій.

39. Влада не повинна йти на жодні поступки повстанцям, інакше ті, відчувши свою силу і безкарність, постійно висуватимуть нові, ще більш неприйнятні вимоги, допоки не повалять владу та не знищать державу. Жодна людина при здоровому глузді ніколи не пішла би на вірну смерть, тож сучасні революції є вельми поширеними саме через те, що мітингувальники переконані, що влада не наважиться широко застосовувати зброю для припинення їх злочинних діянь, навіть якщо закон наділятиме її таким правом. У свою чергу, напівзаходи та епізодичне застосування спецзасобів правоохоронцями часто виявляються явно недостатніми для забезпечення конституційного ладу, правопорядку і збереження єдності держави, тобто потурають подальшому розгулу революційної злочинності та хаосу. Водночас, нагадаємо, що саме держава володіє монопольним правом на застосування насильства (що випливає з самої її сутності), яке є необхідним для придушення революційної вакханалії та забезпечення миру, порядку, безпеки і добробуту. При цьому, вина за усі жертви цілком і повністю лежить на революціонерах,

оскільки саме вони своїми недолугими протизаконними насильницькими діями змусили державу скористатися своїм монопольним правом на насильство.

40. Необхідно переглянути форми і зміст права на мирні збори, мітинги, походи і демонстрації, щоб попередити їх переродження у масові заворушення і забезпечити притягнення винних до відповідальності. Охочі взяти участь у зазначених масових заходах повинні попередньо зареєструватися і мати із собою документи, що посвідчують особу. Усе їхнє майно повинно бути попередньо передане до своєрідного депозитарію, аби, у разі заподіяння в ході масових заворушень шкоди, вона могла бути відшкодована за рахунок цього майна. Вважаємо, що тільки за таких умов учасники масових заходів будуть здатні свідомо ставитися до своїх обов'язків перед суспільством та уникатимуть бездумної руйнації. Натомість, у разі перетворення масових заходів у масові заворушення, усі мітингувальники (організатори, виконавці, підбурювачі і пособники) повинні підлягати залученню до громадських робіт з ліквідації засмічень, відбудови заподіяних руйнувань тощо. Загалом же, порушення цих приписів, організація масових заворушень та участь у них повинні каратися конфіскацією майна та позбавленням волі, аби шкода, заподіяна суспільству, могла бути відшкодована за рахунок власності та праці засуджених.

41. Відносини держави та особи повинні ґрунтуватися на засадах взаємної поваги, відповідальності та усвідомлення винятково важливої місії держави у контексті забезпечення правопорядку і суспільного благоденства.

42. Всупереч усталеному упередженню, перехід від однієї суспільно-економічної формації до другої часто означає підвищення рівня соціально-економічної експлуатації народу, регрес та інші негаразди, свідченням чого, наприклад, є: а) п'ятисотлітнє варварство Темних віків часів переходу від рабовласництва до феодалізму; б) той факт, що відродження здобутків Античності в епоху Ренесансу відбулося тільки по завершенню тисячолітньої епохи, відомої під назвою «Середньовіччя»; в) перехід від феодалізму до капіталізму, що позначився кривавими вакханаліями буржуазно-демократичних революцій і підвищенням рівня експлуатації людини людиною (збільшення панщини, безправність робітничого класу або відсутність засобів до існування у звільнених з кріпацтва бідняків) тощо.

Тож, цілком закономірно, у ХХ ст. соціалістичні революції призвели до масових жертв і становлення тоталітарних режимів у низці країн. При цьому, зазначимо, що революція лише загострює наявні соціально-економічні проблеми, знищує багатовікове надбання суспільства і перешкоджає подальшому нормальному розвитку.

43. Справжнє благополуччя людини і суспільства залежить не від переходу до наступної суспільно-економічної формації шляхом революції, зміни «поганої» влади на «добру» чи декларування «свободи, рівності, братерства», а від поступу науково-технічного прогресу, технологічних, господарських та економічних факторів розвитку, що поліпшують реальну якість життя народу, і для забезпечення яких необхідна стабільність, гарантована державою. Це судження справедливе як у довго-, так і в короткостроковому вимірі: наприклад,

надзвичайно низький рівень ВВП України у 2014-2016 рр., обумовлений революційними подіями та бойовими діями на Сході, почав поступово збільшуватися із 2017 р., коли інтенсивність дестабілізуючих суспільство факторів почала зменшуватися. Тож, через деякий час після завершення повномасштабного вторгнення Росії 2022 р., коли в Україні запанують мир і спокій, ситуація в країні почне поступово налагоджуватися завдяки праці мільйонів громадян.

44. Державність є найвеличнішим винаходом, цінністю і надбанням суспільства, оскільки саме вона забезпечує мир, безпеку, благоденство і розвиток певного народу за допомогою згуртування сил окремих людей та управління ними. Історія свідчить, що, з плином часу, роль і значення держави невинно зростає, пропорційно до масштабів і завдань соціально-економічного розвитку, викликів і проблем, які стоять перед суспільством. При цьому, важливим елементом цінності держави є її стійкість, як визначальна засада стабільності, що необхідна для планомірного розвитку та нормального буття суспільства.

45. Важливою засадою забезпечення політико-правової стабільності є побудова «змішаної» держави, що поєднує елементи монархії, аристократії, демократії, відповідно до теоретичних напрацювань Полібія, М.Т. Цицерона та їхніх послідовників. Зауважимо, що британський досвід державотворення підтверджує дієвість означеної моделі.

46. Як свідчать логіка, історія та досвід багатьох країн, монархія є більш стабільною формою правління, ніж республіка. Так в останній кожні кілька років змінюється влада, має місце боротьба за владу різних політичних сил, неузгодженість дій різних гілок та органів влади, що,

загалом, є постійним джерелом нестабільності. Проте, все це жодною мірою не убезпечує суспільство від тиранії – просто на зміну одноосібному монархічному деспотизму приходять деспотизм колегіальний і республіканський.

Водночас, якщо, попри відомий Новій та Новітній історії досвід, реставрація монархії в певній країні вбачається наразі нездійсненою, необхідно подбати про забезпечення стабільності в умовах республіканського правління, зокрема про планомірність передання влади та про продовження новою владою лінії попередньої.

47. Достатньо високим ступенем стабільності також характеризуються теократія, президентська республіка та інші режими, за яких домінує виконавча влада, якій об'єктивно належать найбільші ресурси (включаючи силові структури) та найважливіше місце у системі державного управління.

48. Важливою засадою забезпечення політичної стабільності слід вважати існування одно- чи двопартійної системи.

Однопартійна система, по суті, близька до авторитаризму, який, в дійсності, є вельми корисним для стабілізації життя суспільства, подолання різних проблем, концентрації ресурсів, проведення реформ, здійснення масштабних проєктів. Так, не випадково, в умовах воєнного чи надзвичайного стану багато держав запроваджують авторитарний режим, що засвідчує більш високий ступінь його ефективності, порівняно з демократією.

Недемократичні режими часто досягають високого рівня ефективності і легітимності, про що свідчить досвід етатистської Туреччини, СРСР, Третього Рейху, Китаю, Лівії, Білорусі, а також Наполеонівської Франції,

абсолютних монархій Нового часу (Франція часів Людовіка XIV, Росія часів Петра I та Катерини II, Пруссія часів Фрідріха II та ін.) тощо.

Двопартійна система свідчить про політичну зрілість суспільства, консолідацію його членів навколо певних ідеологій та партій, що мають давні традиції, дорожать своєю репутацією, не допускають у свої лави негідних осіб, несуть реальну політичну відповідальність за свої діяння, намагаються якнайкраще управляти справами суспільства, розраховують на законний мирний прихід до влади, добре відомі народу і не навіюють йому нереалістичних очікувань та марних сподівань на революційну перебудову суспільства, а політичні діячі кожної з двох партій змушені утримуватися від неналежної поведінки, оскільки будь-який їх недолугий вчинок надає бонуси їх прямим конкурентам тощо. При цьому, за (псевдо)двопартійної системи, певна елітарна група (аристократія, олігархія, тіньова політична еліта тощо) може контролювати та фінансувати обидві партії, що призведе до планомірності розвитку суспільства, оскільки формальна зміна влади в дійсності жодною мірою не змінюватиме зовнішньо- і внутрішньополітичний курс. Вельми корисним додатком до двопартійної системи є інститут чітко фіксованих у часі непрямих виборів глави держави (як це є, наприклад, у США), що сприяє забезпеченню політичної стабільності завдяки: а) врівноваженню некомпетентності широких верств виборців елітарністю колеги виборщиків; б) належному партійному добору кандидатів на пост президента; в) неухильності руху держави за задалегідь визначеним курсом.

Окрім певних історичних обставин, ментальності народу, відповідної політичної традиції, наявності провідних та авторитетних політичних сил, ідеологічних, а не харизматичних партій тощо, формування двопартійної системи значною мірою пов'язане із запровадженням мажоритарного голосування в один тур, як про це каже «закон Дюверже».

Натомість, пропорційне голосування або мажоритарне голосування в два тури призводять до формування багатопартійної системи, яка сприяє політичній нестабільності, свідчить про значну фрагментацію громадської думки, хаос у політичній системі суспільства, породжує безвідповідальність владарюючих, дає їм змогу не обмежувати себе у виборі засобів під час гонитви за владою, відкриває небачені перспективи клептократії і політичного шахрайства для різного роду політичних кочівників, авантюристів та «временщиків» тощо.

Таким чином, у випадку, якщо наразі відсутні передумови для формування повноцінної двопартійної системи, відповідне суспільство, принаймні на перехідний період, потребує утвердження однопартійної системи для забезпечення від постійного хаосу багатопартійності, що може призвести до падіння державності на тлі загального безладу.

49. Перспективи утвердження в державі політичної стабільності, як запоруки добробуту суспільства, вбачаються нам у конституційній монархії, президентській республіці, пануванні виконавчої влади, авторитаризмі, формуванні одно- чи, в майбутньому, двопартійної системи із чітко фіксованими в часі непрямими виборами тощо.

50. Реальним фундаментом державності є не фантастичні ідеї та революційні новації, а сила держави, державний апарат, силові структури, правоохоронні органи, що необхідні для утвердження влади та втілення у життя її владних рішень. Історично, поява державності у багатьох народів пов'язана з певним завоюванням. Тож, насильство не тільки породжує державу, але й залишається її фундаментом впродовж всього існування. При цьому, саме примус і насильство, що здійснюються в правовому полі, – це основа, що забезпечує здатність держави владарювати та здійснювати свої завдання і функції, зокрема такі як забезпечення миру, порядку, безпеки і добробуту суспільства.

51. Владарювання (насамперед, державне управління і військова служба), в ідеалі, повинно здійснюватися на аристократично-меритократичних засадах. При цьому, права владарюючих повинні врівноважуватися їх обов'язками, а привілеї – корисністю функції, здійснюваної на благо суспільства. Водночас, навіть перебування при владі «поганого» правителя є значно кращим, аніж авантюрні спроби його повалення шляхом революції, що сіє хаос, розхитує суспільство та знищує державність.

52. У більшості випадків, нова влада, сформована революційним шляхом, є нежиттєздатною, оскільки не володіє жодним із наведених Г.Ф. Шершеневичем джерел сили держави: військо і військова дисципліна приходять у занепад; божественний ореол влади і традиції відмітаються; нові владарюючі або не володіють матеріальним багатством, для захоплення якого вони й очолюють революцію, або не поспішають використувати його в інтересах суспільства; державна

організація знищується революцією; співчуття населення зберігається лише упродовж нетривалого часу, поки нова влада не встигне дискредитувати себе недолугими чи клептократичними діями.

53. Певні шанси на успіх можуть мати військові перевороти, за яких влада переходить до тих, хто, хоча би теоретично, спроможний її утримати. За умови здобуття влади військовими, новосформована влада має військову дисципліну та може спиратися на такі допоміжні фактори, як божественний ореол, традиція, матеріальне багатство, державна організація, співчуття населення тощо.

54. Враховуючи, що, зазвичай, революційну ситуацію спричиняють негаразди соціально-економічного характеру, новій реформаторській владі слід починати з питань економіки, форм власності, типу виробничих відносин тощо. Водночас, перерозподіл власності викличе відчайдушний опір тисяч і мільйонів законних і незаконних власників, що призведе до громадянської війни, загибелі безлічі людей та спустошення країни. Тож, у разі неможливості проведення оперативної спецоперації з арешту старої клептократичної політичної та економічної псевдоеліти і націоналізації її майна, поміркованому режиму слід подбати не про відібрання наявних засобів виробництва і власності, а про створення великої кількості нових об'єктів, які би склали основу економічної могутності та панування держави і процвітання суспільства. Для цього необхідний тривалий шлях еволюційного розвитку, що потребуватиме зусиль кількох поколінь, політичної стабільності і спокою, тобто відсутності революцій.

55. Саме держава сприяє формуванню народу як єдиної політичної спільноти, тож важливою її задачею є згуртування колись об'єднаних силою розрізнених територій і людей (родів, громад, племен, етносів, народів) під єдиною владою в межах певних кордонів за допомогою налагодження і розвитку внутрішніх міжрегіональних економічних і господарських зв'язків, що мають забезпечити добробут суспільства.

56. Таким чином, вельми часто ліберальний курс т.зв. «мінімальної» держави є неприйнятним (якщо тільки він не є ширмою для зовнішньої експансії і прив'язки слабших держав до «економічної метрополії»), оскільки він унеможлиблює розвиток міжрегіональних економічних і господарських зв'язків всередині держави, що виключає її єдність, згуртованість, ефективність і, взагалі, здатність до розвитку і процвітання. При цьому, послаблення державних інститутів за ліберальної моделі забезпечує повну залежність держави від «іноземних партнерів» і є вигідним для панування клептократії та олігархії (які одержують змогу привласнити державне майно, суспільні засоби виробництва і народне господарство). Саме тому країнам третього світу в умовах буржуазного суспільства й епохи первісного накопичення капіталу активно нав'язуються ліберальні ідеї.

57. Натомість упродовж щонайменше останнього століття цивілізовані країни світу все далі відходять від ліберальної політики і визнають необхідність державного втручання в економіку, що підтверджує досвід скандинавських країн, Франції, Японії, Італії, В'єтнаму, Південної Кореї, Тайваню, Куби, а також таких держав, як етатистська Туреччина, Третій Рейх, СРСР, Білорусь, Китаї, країни Перської затоки, Лівія (до 2011 р.) тощо.

Крім того, систематичні поразки на виборах Ліберальної партії Великобританії, досвід здолання Великої Депресії 1929-1933 рр. (зокрема у США і Німеччині), теоретичні напрацювання економістів «Німецької історичної школи» (Ф. Ліст та ін.), СРСР, а також Дж. М. Кейнса та його послідовників, зрештою історичний досвід європейських країн часів абсолютизму і становлення колоніальних імперії тощо підтверджують доречність антиліберальної політики.

58. З часів Аристотеля відома думка про те, що держава з міцним середнім класом і приблизно рівним достатком основної маси народу найменше схильна до заворушень і революцій. Тож, велике значення в плані забезпечення суспільної стабільності та особистого благополуччя громадян відіграє соціальна держава, яка, насправді, є тісно спорідненою з ідеями держави загального благоденства, патерналістської, етатистської держави.

59. Враховуючи, що держава, за своїм призначенням, виникла для вирішення проблем суспільства, було би нелогічно відмовлятися від її послуг і потенціалу у сучасності, коли антропогенне навантаження на природу зростає, а життя суспільства – ускладнюється. Тож, майбутнє держави і суспільства ми пов'язуємо з реалізацією політики етатизму та, зокрема, таких її економічних складових, як протекціонізм, меркантилізм, помірна автаркія, підтримка національного виробника, забезпечення позитивного сальдо в експортно-імпорتنій діяльності, розвиток народного господарства на основі державного планування, державний монополізм та активна діяльність держави в основних галузях народного господарства, належність державі певних (найважливіших

і найприбутковіших) галузей економіки, поєднання плану і ринку та ін. Етатистська держава не лише формуватиме міцну матеріальну основу, набуватиме могутності, володітиме цінністю і легітимністю в очах народу, але і сприятиме згуртуванню останнього в єдину спільноту завдяки розвитку міжрегіональних господарських та економічних зв'язків.

60. Глоризація різноманітних революцій, повстань, бунтів і заколотів минулих епох і сучасності є недоречною і неприпустимою. Суспільству вона загрожує маргіналізацією, хаосом, розбратом і розрухою, а владарюючим – повторенням долі давньоримських солдатських імператорів III ст.н.е., які приходили до влади шляхом перевороту тільки для того, щоб через кілька місяців загинути від отрути чи кинджала заколотників.

Більше того, утвердження у суспільній свідомості схвальної оцінки революції може перетворити останню з екстраординарного явища в явище буденне, що призведе до виникнення стану «перманентної революції». Тоді у найрізноманітніших осіб в умовах панування революційної свідомості виникатиме спокуса вирішувати всі питання революційним шляхом, що на довгі роки занурить державу у вихор політичної нестабільності та суспільних потрясінь, як це було у Франції впродовж майже всього XIX ст.; або ж революційно сформованій владі доведеться, як це свого часу робив товариш Сталін, проводити систематичні чистки та регулярні репресії, аби залякати суспільство і не допустити чергового повторення такого прекрасного (з точки зору революційної свідомості) явища, як революція...

Зауважимо, що прославлення революції є виявом правового нігілізму і цинізму, оскільки фактично воно означає виправдання і схвальну оцінку безлічі протиправних діянь, якщо комусь здасться, що вони були спрямовані на досягнення якоїсь абстрактної «високої мети», заради якої легко можна пожертвувати життям людей, їхніми правами, законністю, порядком, миром, добробутом, безпекою і спокоєм суспільства...

Тож, держава повинна формувати суспільну свідомість на засадах етатистської ідеології і консервативних цінностей, тим більше, що щастя і безпека громадян та захист їх прав і свобод, в дійсності, повністю залежать від держави, що гарантує порядок і стабільність, як запоруку розвитку суспільства і накопичення його матеріальних і духовних благ.

61. Також, важливими засадами формування консолідованого, соціально-захищеного суспільства і попередження революцій є: забезпечення належних соціально-економічних умов; сформований середній клас; зріле громадянське суспільство; активна роль держави в економіці; формування сприятливого іміджу держави; реальна належність державі монопольного права на застосування насильства; елітарна організація управління, піднесення статусу військових і чиновників та належність влади певному класу, який професійно виконує найважливіші завдання і функції даної держави та реально відповідає за свої дії; наявність відповідних конституційно-правових механізмів; перенаправлення турбулентного руху найбільш маргінальної частини населення з руйнівної діяльності на досягнення певних суспільно-корисних цілей.

62. На нашу думку, історичний досвід повинен спонукати суспільство зробити відповідні висновки, усвідомити деструктивний характер революції як такої та зрозуміти, що революція апріорі не може бути універсальним способом вирішення всіх проблем людства. У протилежному випадку, будь-які мирні досягнення і військові перемоги виявляться марними, оскільки кожна нова революція (та спричинені нею наслідки) знищуватиме все те, що вціліло після завершення попередньої.

Список бібліографічних посилань

1. Арабская весна // Википедия. Свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Арабская_весна (дата обращения 05.04.2022).

2. Арабська весна // Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Арабська_весна (дата звернення 05.04.2022).

3. Архитектор макроэкономики (Джон Мейнард Кейнс и его макроэкономическая теория) / Пайда Г., Мамедов О., Адилова Ж. и др. Ростов-на-Дону : Феникс, 1997.

4. Баранов Н.А. Об эффективности демократии // Актуальные проблемы современного политического процесса : материалы международной научной конференции. Санкт-Петербург, 15 февраля 2007 г. СПб. : Балтийский государственный технический университет, 2007. Ч. 1. С. 179–185.

5. Беккариа Ч. О преступлениях и наказаниях. М. : Стелс, 1995. 304 с.

6. Берк Э. Размышления о революции во Франции и заседаниях некоторых обществ в Лондоне, относящихся к этому событию / сокращенный перевод с английского Е.И. Гельфанд. М. : Рудомино, 1993. 144 с.

7. Берк Э. Размышления о революции во Франции и о прениях в некоторых лондонских обществах касательно сего события, содержащиеся в письме, предполагавшемся быть отправленным некоему благородному господину в Париж / пер. с англ. С. Векслер ; под ред. А. Бабича. London : Overseas Publications Interchange Ltd, 1992. 411 с.

8. Благоверный царь Николай Александрович и его семья // Московские епархиальные ведомости. 2000. № 10-11. С. 20–33.

9. Боден Ж. Шесть книг о государстве // Антология мировой политической мысли : в 5 т. М. : Мысль, 1999. Т. 2. С. 689–695.

10. Большая советская энциклопедия : в 30 томах / гл. ред. А.М. Прохоров. Изд. 3-е. М. : Советская энциклопедия, 1978. Т. 30 : Экслибрис – Яя, 1978. 632 с.

11. Бушанський В.В. Авторитаризм: pro et contra // Держава і право : збірник наукових праць : юридичні і політичні науки. 2007. Вип. 36. С. 590–597.

12. Великая французская революция // Википедия. Свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Великая_французская_революция (дата обращения 21.11.2020).

13. Венедіктова виступила за скасування закону про амністію активістів Майдану // Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2880986-venediktova-vistupila-za-skasuvanna-zakonu-pro-amnistiu-aktivistiv-majdanu.html> (дата звернення 21.04.2021 р.).

14. Відомості щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій станом на 01.01.2021 року // Офіційний вебсайт Міністерства юстиції України. URL: <https://minjust.gov.ua/m/4561> (дата звернення 19.01.2022).

15. Герцен А.И. С того берега / Герцен А.И. Сочинения : в 2-х т. : Т. 2 / редкол.: М.Б. Митин (пред.) и др. ; общ. ред.: А.И. Володина, З.В. Смирновой ; сост., авт. примеч. З.В. Смирнова. М. : Мысль, 1986. 654 с.

16. Гоббс Т. Избранные произведения : в 2 т. М. : Мысль, 1964.

17. Горбатенко В.П. Революція // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2003. Т. 5 : П – С. URL: <https://leksika.com.ua/12191010/legal/revolyutsiya> (дата звернення 08.12.2020).

18. Горбатенко В.П., Бушанський В.В. Консерватизм // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2001. Т. 3 : К – М. С. 267–268.

19. Горобець В.М. Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. Київ : Інститут історії України НАН України, 1995. 69 с.

20. Гумпловичь Л. Общее учение о государствѣ. Санктъ-Петербургъ, 1910. 516 с.

21. Гусев В.А. Консервативные идеологии // Социс. 1994. № 11. С. 129–135.

22. Декларация независимости США от 4 июля 1776 г. // Соединенные Штаты Америки: Конституция и законодательство / под ред. О.А. Жидкова ; перевод О.А. Жидкова. М. : Прогресс, Универс, 1993. С. 25–28.

23. Джолос С.В. Етатистські основи державності : монографія. Черкаси : Видавництво Ю. Чабаненко, 2013. 252 с.

24. Душенко К.В. Большая книга афоризмов. Издание 6-е, исправленное. М. : Издательство ЭКСМО-Пресс, 2002. 1056 с.

25. Дюверже М. Политические партии / перевод с французского. М. : Академический проект, 2002. 560 с.

26. Еллинек Г. Общее учение о государстве. Право современного государства / под ред. С.И. Гессена. 2-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург: Издание Н.К. Мартынова, 1908. Т. 1. 626 с.

27. Заворушення у Великій Британії (2011) // Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: [https://uk.wikipedia.org/wiki/Заворушення_у_Великій_Британії_\(2011\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/Заворушення_у_Великій_Британії_(2011)) (дата звернення 05.04.2022).

28. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення 14.10.2021).

29. История Древнего Рима: учебник для вузов по специальности «История» / В.И. Кузицин, И.Л. Маяк, И.А. Гвоздева и др.; под ред. В.И. Кузицина. 4-е издание, переработанное и дополненное. М.: Высшая школа, 2000. 383 с.

30. История политических и правовых учений: учебник для вузов / под общ. ред. акад. РАН, д.ю.н., проф. В.С. Нерсесянца. 4-е изд., перераб. и доп. М.: Норма, 2006. 944 с.

31. История политических и правовых учений: учебник / под ред. О.Э. Лейста. М.: Юридическая литература, 1997. 576 с.

32. Історія вчень про державу і право: підручник / за ред.: проф. Г.Г. Демиденка, проф. О.В. Петришина. Харків: Право, 2009. 256 с.

33. Каминский Л.С., Новосельский С.А. Потери в прошлых войнах (1756-1918): справочная книга. М.: Государственное издательство медицинской литературы, 1947. 212 с.

34. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство / перевод с французского. М.: Политиздат, 1990. 415 с.

35. Керимов А.Д. Современное государство: вопросы теории. М.: Норма, 2008. 144 с.

36. Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення 21.04.2021 р.).

37. Кондрашев А.А. Конституционно-правовые аспекты реализации народом конституционного права на сопротивление // Научный ежегодник Института философии и права Уральского отделения Российской академии наук. 2014. Том 14. Вып. 2. С. 170–182.

38. Конскій М. Просвѣщенный абсолютизм // Энциклопедическій словарь / Издатели Ф.А. Брокгаузъ, И.А. Ефронъ. Санктъ-Петербургъ: Типографія Акц. Общ. Брокгаузъ-Ефронъ, 1898. Томъ XXV: Пряга – Просрочка отпуска. С. 469–472.

39. Конституции зарубежных государств: учебное пособие. 2-е издание, исправленное и дополненное / составитель В.В. Маклаков. М.: Издательство БЕК, 1997. 586 с.

40. Конституционное право зарубежных стран / О.В. Афанасьева, Е.В. Колесников, Г.Н. Комкова, А.В. Малько; под общ. ред. д.ю.н., проф. А.В. Малько. М.: Норма, 2004. 320 с.

41. Конституція України від 28 червня 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.

42. Коркуновъ Н.М. Русское государственное право. Т. 1. Введение и общая часть. Издание шестое, под редакцией и с дополнениями М.Б. Горенберга, приватъ-

доцента С.-Петербурзького Университета. С.-Петербург : Типографія М.М. Стасюлевича. Вас. остр., 5 л., 28. 1909.

43. Кормич А.І. Історія вчень про державу і право : навчальний посібник. Київ : Правова єдність, 2009. 312 с.

44. Крестьяне // Энциклопедическій словарь / Издатели Ф.А. Брокгаузъ, И.А. Ефронъ. Санкт-Петербург : Типографія Акц. Общ. Брокгаузъ-Ефронъ, 1895. Томъ XVI-A: Кояловичъ – Кулонъ. С. 659–725.

45. Крижановський А.Ф. Правопорядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження) : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.01 ; Одеська національна юридична академія. Одеса, 2009. 469 с.

46. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III // Відомості Верховної Ради України. 2001. № 25-26. Ст. 131.

47. Кухта Б. Андрусівський договір // Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 20.

48. Кухта Б. Аристократія // Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 28–29.

49. Кухта Б. Вічний мир // Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 73.

50. Кухта Б. Левіафан // Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 218–219.

51. Кухта Б. Революція політична // Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 372–373.

52. Кухта Б. Режим політичний // Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 374–375.

53. Ларошфуко Ф. Мемуари. Максими. Ленинград : Ленинградское отделение издательства «Наука», 1971. 280 с.

54. Ленин В.И. Государство и революция. Учение марксизма о государстве и задачи пролетариата в революции / Ленин В.И. Полное собрание сочинений: в 55 т. Издание пятое. М. : Издательство политической литературы, 1969. Т. 33 : Государство и революция. С. 1–120.

55. Ленин В.И. Империализм, как высшая стадия капитализма (Популярный очерк) / Ленин В.И. Полное собрание сочинений : в 55 т. Издание пятое. М. : Издательство политической литературы, 1969. Т. 27 : август 1915 – июнь 1916. С. 299–426.

56. Лисенков С.Л. Етатизм // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1999. Т. 2 : Д – Й. С. 367.

57. Локк Дж. Два трактата о правлении // Локк Дж. Сочинения : в 3 т. М. : Мысль, 1988. Т. 3. С. 135–405.

58. Локк Дж. Сочинения : в 3 т. Т. 3. М. : Мысль, 1988. 623 с.

59. Лях С.Р. Визвольна війна українського народу середини 17 ст. // Українське козацтво : мала енциклопедія / керівник авторського колективу Ф.Г. Турченко ; відповідальний редактор С.Р. Лях. Вид. 2-е, доп. і перероб. Київ: Генеза ; Запоріжжя : Прем'єр. 2006. С. 77–81.

60. Лях С.Р. Руїна // Українське козацтво : мала енциклопедія / керівник авторського колективу Ф.Г. Турченко ; відповідальний редактор С.Р. Лях. Вид. 2-е, доп. і перероб. Київ : Генеза; Запоріжжя : Прем'єр. 2006. С. 512–515.

61. Макиавелли Н. Государь / перевод с итальянского. М. : Эксмо; СПб. : Мидгард, 2007. 976 с.

62. Макиавелли Н. Государь. Рассуждения о первой декаде Тита Ливия. СПб. : Азбука-классика, 2008. 272 с.

63. Макиавелли Н. О том, как надлежит поступать с восставшими жителями Вальдикьяны // Макиавелли Н. Государь / перевод с итальянского. М. : Эксмо; СПб. : Мидгард, 2007. С. 739–742.

64. Мамут Л.С. Этатизм и анархизм как типы политического сознания (домарксистский период). М. : Наука, 1989. 256 с.

65. Манфред А.З. Великая французская революция. М. : Наука, 1983. 432 с.

66. Маркс К., Энгельс Ф. Манифест Коммунистической партии / Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения : в 39 т. Издание второе. М. : Государственное издательство политической литературы, 1955. Т. 4. С. 419–459.

67. Массовые беспорядки в Швеции 2013 года // Википедия. Свободная энциклопедия. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Массовые_беспорядки_в_Швеции_2013_года (дата обращения 14.01.2021).

68. Массовые беспорядки во Франции (2005) // Википедия. Свободная энциклопедия. URL: [https://ru.wikipedia.org/wiki/Массовые_беспорядки_во_Франции_\(2005\)](https://ru.wikipedia.org/wiki/Массовые_беспорядки_во_Франции_(2005)) (дата обращения 14.01.2021).

69. Менделеев Д.И. О покровительственной системе. Письмо Николаю II (июнь 1897 г.) // Документ хранится в Музее им. Д.И. Менделеева при Ленинградском Государственном ордена Ленина университете им. А.А. Жданова под №№ Ю37П и 1050/6.

70. Мироненко О.М. Арістотель // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 1 : А – Г. URL: <https://leksika.com.ua/18780226/legal/aristotel> (дата звернення 24.12.2021).

71. Мироненко О.М. Сідней // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2003. Т. 5 : П – С. URL: <https://leksika.com.ua/15130708/legal/sidney> (дата звернення 04.12.2021).

72. Міжнародне право : навчальний посібник / за ред. М.В. Буроменського. Київ : Юрінком Інтер, 2006. 336 с.

73. Мойсієнко В.М. Осягнення феномена свободи у західній філософсько-правовій думці // Вісник Черкаського університету. Серія Філософія. 2010. Випуск 190. С. 13–18.

74. Монтескьє Ш.Л. О духе законов. М. : Мысль, 1999. 672 с.

75. Мюллер А. Элементы государственного искусства. СПб., 1809.

76. Оболонський районний суд м. Києва. Вирок. 24 січня 2019 р. Справа № 756/4855/17. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/79393240> (дата звернення 23.06.2021 р.).

77. Оборотов Ю.Н. Современное государство: основы теории : учебный курс. Одесса : Астропринт, 1998. 132 с.

78. Оборотов Ю.Н. Содержание аксиосферы государства // Актуальні проблеми держави і права. 2008. Вип. 40. С. 223–231.

79. Оверченко М. Рынок кончился // finance.ua. 10.01.2009. URL: <https://news.finance.ua/ru/news/-/148439/rynok-konchilsya> (дата обращения 04.12.2021 г.).

80. Оверченко М. Рынок кончился. Экономика. Экономическая теория // Ведомости. 2009. № 25 (1) февраль. С. 1.

81. ООН оценила потери от «арабской весны» в 614 млрд. долларов // BBC news. Русская служба. 11 ноября 2016 г. URL: <https://www.bbc.com/russian/news-37945892> (дата обращения 13.12.2020).

82. Панщина, Крипацтво // Українська мала енциклопедія : у 8 т. / укл. проф. Є. Онацький. Буенос-Айрес : Друкарня «Чемпіон», 1962. Т. 5. Кн. 10 : Літери Ол – Пер. С. 1288–1289.

83. Побѣдоносцевъ Константинъ Петровичъ // Полный православный богословский энциклопедический словарь : в 2 т. Санкт-Петербургъ : Издательство П.П. Сойкина, 1913. Т. 2. С. 2434–2439.

84. Повстання у Варшавському гетто // Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Повстання_у_Варшавському_гетто (дата звернення 05.04.2022).

85. Полибий. Всеобщая история : в 2 т. Т. 1. Кн. I-X / перевод с древнегреческого Ф. Мищенко. М. : Издательство АСТ, 2004. 765 с.

86. Про вшанування учасників збройних конфліктів під час мирних акцій протесту: Постанова Верховної

Ради України від 24 лютого 2014 р. № 774-VII // Відомості Верховної Ради України від 21.03.2014. 2014. № 12. Стор. 803. Стаття 200.

87. Про Заяву Верховної Ради України у зв'язку з сьомою річницею початку Євромайдану та подій Революції Гідності: Постанова Верховної Ради України від 17.02.2021 р. № 1240-IX // Голос України. 2021. 24 лютого. № 35.

88. Про міліцію : Закон України від 20 грудня 1990 р. № 565-XII // Відомості Верховної Ради УРСР від 22.01.1991. 1991. № 4. Стор. 95. Стаття 20.

89. Про Національну поліцію : Закон України від 2 липня 2015 р. № 580-VIII // Відомості Верховної Ради України. 2015. № 40-41. Ст. 379.

90. Про недопущення переслідування та покарання осіб з приводу подій, які мали місце під час проведення мирних зібрань, та визнання такими, що втратили чинність, деяких законів України : Закон України від 21 лютого 2014 р. № 743-VII // Відомості Верховної Ради України від 21.03.2014. 2014. № 12. Стор. 784. Стаття 186.

91. Протести через убивство Джорджа Флойда // Вікіпедія. Вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Протести_через_убивство_Джорджа_Флойда (дата звернення 05.04.2022).

92. Путешествие антиохийского патриарха Макария в Украину в середине XVII века, описанное его сыном, архидиаконом Павлом Алеппским / пер. с араб. Г. Муркоса. Киев, 1997.

93. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Начова та інші проти Болгарії» («Nachova and Others v. Bulgaria») № 43577/98, 43579/98 від 06.07.2005 р.

URL: <https://www.srji.org/resources/search/21/> (дата звернення 05.04.2022).

94. Романюк А. Двопартійна система // Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 111.

95. Романюк А. Договір суспільний // Політична наука: словник: категорії, поняття і терміни / за ред. Б. Кухти. Львів : Кальварія, 2003. С. 132.

96. Руссо Ж.Ж. Об общественном договоре. Трактаты / перевод с французского. М. : Канон-пресс-Ц, Кучково поле, 1998. 416 с.

97. Сисягин С.П. Современные взгляды на государственное регулирование рынка // Ветеринарная патология. 2005. № 4. С. 21–24.

98. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : підручник / пер. з рос. Харків : Консум, 2001. 656 с.

99. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький: полководець, дипломат, державотворець. Київ : Парламентське видавництво, 2020. 752 с.

100. Соколов Б.В. 100 великих войн. М. : Вече, 2004. 544 с.

101. Спиноза Б. Богословско-политический трактат / перевод с латинского : М.М. Лопаткина, С.М. Роговина, Б.В. Чредина. М. : Академический проект, 2015. 486 с.

102. Степанков В.С. Проблема становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1648-1657 рр.) // Український історичний журнал. 1995. № 4. С. 14–33.

103. Столыпин П.А. Декларация Правительства по аграрному вопросу. Засѣданіе Государственной Думы 10.IV.1907 г. // Сборникъ речѣй Петра Аркадьевича Столыпина, произнесенныхъ въ засѣданіяхъ

Государственного Совѣта и Государственной Думы (1906-1911). Санкт-Петербург : Изданіе В.В. Логачева, 1911. 131 с.

104. Сучасний тлумачний словник української мови: 65 000 слів / за заг. ред. д-ра філол. наук, проф. В.В. Дубічинського. Харків : ВД «ШКОЛА», 2006. 1008 с.

105. Тимошенко В.І. Договірна теорія виникнення держави // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. 2005. № 1. С. 201–205.

106. Тимошенко В.І. Договірна теорія походження держави // Юридична енциклопедія: в 6 т. / Редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 1998. Т. 2 : Д – Й. URL: https://leksika.com.ua/17190303/legal/dogovirna_teoriya_pohodzhennya_derzhavi (дата звернення 16.06.2021 р.).

107. Тлумачний словник української мови / упорядник Т.В. Ковальова ; художник-оформлювач Л.П. Вировець. Харків : Фоліо, 2015. 591 с.

108. Токвиль А. Старый порядок и революция / пер. с фр. Л.Н. Ефимова. СПб. : Алетейя, 2008. 248 с.

109. Томас Карлайл // Вікіцитати. URL: https://uk.wikiquote.org/wiki/Томас_Карлайл (дата звернення 05.04.2022).

110. Троицкий Н.А. Россия в XIX веке : курс лекций для студентов вузов, обучающихся по направлению и специальности «История». М. : Высшая школа, 1997. 431 с.

111. Українська радянська енциклопедія : в 12 т. Вид. 2-ге. Т. 3 : Гердан – Електрографія / гол. ред. М.П. Бажан. Київ : Головна редакція УРЕ. 1979. 551 с.

112. Ущерб от войны в 10 раз больше, чем признает режим Асада // MIGnews.com. URL:

https://mignews.com/news/economics/world/260314_153950_21165.html (дата обращения 29.11.2020 г.).

113. Филонич В.С. Экономический этатизм // Вісник Міжнародного Слов'янського університету. Серія: Економічні науки. 2005. 8, № 1-2. С. 68-70.

114. Фихте И.Г. Замокнутое торговое государство. Москва, 1923.

115. Фронда // Энциклопедический словарь / Издатели Ф.А. Брокгаузъ, И.А. Ефронъ. Санктъ-Петербургъ : Типографія Акц. Общ. Брокгаузъ-Ефронъ, 1902. Томъ 36-А : Франконская династія – Хаки. С. 813-815.

116. Хайек Ф.А. Міраж соціальної справедливості // Хайек Ф.А. Право, законодавство та свобода: в 3 т. Т. 2 : Київ : Сфера, 1999. 200 с.

117. Хома Н.М. Історія держави та права зарубіжних країн : навчальний посібник для студентів вищих закладів освіти. 3-тє видання, стереотипне. Львів : Новий Світ-2000, 2012. 480 с.

118. Цицерон М.Т. Диалоги. О государстве. О законах. М. : Наука, 1966. 224 с.

119. Чехович В.А. Фільварок // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко та ін. Київ : Видавництво «Українська енциклопедія» ім. М.П. Бажана, 2004. Т. 6 : Т – Я. URL: <https://leksika.com.ua/19691011/legal/filvarok> (дата звернення 02.01.2021).

120. Чиркин В.Е. Государствоведение : учебник. 2-е издание, исправленное и дополненное. М. : Юристъ, 2000. 384 с.

121. Чичерин Б.Н. История политических учений: в 5 т. Т. 4. Москва, 1877. 614 с.

122. Чухліб Т. Секрети українського полівасалітету: Хмельницький – Дорошенко – Мазепа. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2011. 327 с.

123. Шершеневичъ Г.Ф. Общая теорія права. Выпускъ первый. Москва : Изданіе Бр. Башмаковыхъ. 1910. 813 с.

124. Широкоград А.Б. Секретные операции царских спецслужб. 1877 – 1917 гг. М. : Вече, 2016. 352 с.

125. Штаммлер Р. Закономерность правового порядка и народного хозяйства. Киев, 1904.

126. Шуба А.В. Макиавелли // Философский словарь / И.В. Андрущенко, О.А. Вусатюк, С.В. Линецкий, А.В. Шуба. Киев : А.С.К., 2006. С. 517–518.

127. Щекотихин В.Н. Этатизм и его роль в укреплении современной государственности: зарубежный опыт и российские тенденции // Вестник ВолГУ. Серия 4. 2008. № 1 (13). С. 115–122.

128. Яргомская Н.Б., Лихтенштейн А.В. Закон Дюверже и система относительного большинства на думских выборах // Политическая наука. 2003. № 1. С. 103–126.

129. 16 Things Libya Will Never See Again // Libyan Free Press: Jamahiriya News. URL: <https://libyanfreepress.wordpress.com/2011/10/27/16-things-libya-will-never-see-again/> (date of reference 21.04.2021).

130. 16 Things Libya Will Never See Again // The Rwandan. 2012. September 19. URL: <https://www.therwandan.com/16-things-libya-will-never-see-again/> (date of reference 21.04.2021).

131. Al Rifai, Diana; Haddad, Mohammed (17 March 2015) What's left of Syria? URL: <https://www.aljazeera.com/news/2015/03/17/whats-left-of-syria/> date of reference 29.11.2020) and URL: <https://web.archive.org/web/20150320054413/http://www.aljazeera.com/indepth/interactive/2015/03/left-syria-150317133753354.html> (date of reference 29.11.2020).

132. Blum J. Lord and Peasant in Russia: From the Ninth to the Nineteenth Century. New York, 1964. 656 p.

133. Bolingbroke H.St.J. The idea of a Patriot-King // Bolingbroke H.St.J. Letters on the spirit of patriotism. London, 1749.

134. Collected Writing of Maynard Keynes (Editor Donald Moggridge). London : Cambridge University Press, 1980. Vol. 25.

135. Ellis, Geoffrey. The Napoleonic Empire. The second edition. Basingstoke : Palgrave Macmillan, 2003. 184 p.

136. Goubert P. L'Ancien Regime. Paris, 1973.

137. Histoire de la Révolution de France: précédée de l'exposé rapide des administrations successives qui ont déterminé cette Révolution mémorable. Garnery, 1797. 410 p.

138. Holland, Arthur William. French Revolution, The // The Encyclopaedia Britannica: a Dictionary of Arts, Sciences, Literature and General Information. Eleventh edition. Volume XI : Franciscans to Gibson. New York : Encyclopaedia Britannica, Inc., 1910-1911. P. 154–171.

139. Hussenet, Jacques. “Détruisez la Vendée!” Regards croisés sur les victimes et destructions de la guerre de Vendée. La Roche-sur-Yon : Centre vendéen de recherches historiques, 2007.

140. Ichnatowicz I., Landau Z., Mączak A., Zientara B. Dzieje gospodarcze Polski do roku 1939. Wyd. 3. Warszawa : Wiedza Powszechna, 1988. 551 s.

141. James Alexander. The Major Ideologies of Liberalism, Socialism and Conservatism // Political Studies. December 2015. Volume 63, Issue 5. Pages 980–994. <https://doi.org/10.1111/1467-9248.12136>.

142. Jane H. Ohlmeyer. English Civil Wars // Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/English-Civil-Wars/The-first-English-Civil-War-1642-46> (date of reference: 08.12.2020).

143. Kenyon, John; Ohlmeyer, Jane, eds. The Civil Wars: A Military History of England, Scotland and Ireland, 1638-60. Oxford : Oxford University Press, 1998. 416 p.

144. Köst E. Juristisches Wörterbuch. Bremen, 1961.

145. La Grande Encyclopédiques Larousse. 1961. T. 4. Art. «Etatisme».

146. Macaulay. History of England. London, 1947.

147. Martin, Jean-Clément (dir.). Dictionnaire de la Contre-Révolution. Perrin, 2011.

148. Palmer R. The World of the French Revolution. New York : Harper & Row, 1971. 282 p.

149. Ray M. and the editors of Encyclopaedia Britannica. Russian Civil War // Encyclopaedia Britannica. URL: <https://www.britannica.com/event/Russian-Civil-War> (date of reference: 08.12.2020).

150. Samy Magdy. Database says 91,600 killed in Yemen fighting since 2015 // AP News. URL: <https://apnews.com/b28a2bdb1b01413689e05a7204e6ea90> (date of reference 05.04.2022).

151. Sidney, Algernon. Discourses Concerning Government. Indianapolis, 1990.

152. Sorokin, Pitirim. The Sociology of Revolution. New York : Howard Fertig, 1967. 428 p.

153. Steele R. The Englishman. London, 1955.

154. Syria Regional Refugee Response. URL: <https://data2.unhcr.org/en/situations/syria> (date of reference 29.11.2020).

155. The complete works of George Savile first marquess of Halifax. Oxford, 1912.

156. The famous Mather Byles: the noted Boston Tory preacher, poet, and wit, 1707-1788. By Arthur Wentworth Hamilton Eaton. Boston : Butterfield, 1914. 258 p.

157. The Law on police use of force worldwide. Denmark. URL: <https://www.policinglaw.info/country/denmark> (date of reference 21.04.2021).

158. The Law on police use of force worldwide. United States. URL: <https://www.policinglaw.info/country/united-states> (date of reference 21.04.2021).

159. The Republic of Plato. An Ideal Commonwealth. Translated by Benjamin Jowett, M.A. With a special introduction of William Cranston Lawton. Revised edition. London ; New York : The Colonial Press, 1901.

160. The Syrian Observatory for Human Rights. SOHR 14th Anniversary: 2020-2006: 14 years of defending human rights, 01.06.2020. URL: <https://www.syriahr.com/en/wp-content/uploads/2020/06/14-y-en.pdf> (date of reference 29.11.2020).

161. Ukraine GDP // Trading Economics. URL: <https://tradingeconomics.com/ukraine/gdp> (date of reference 16.06.2021).

Summary

The State and Revolutions by **PhD, docent Yu.S. Kononenko** & **PhD, docent S.V. Dzholos**

Chapter I.

Theoretical-legal aspects and the essence of revolutions:

the liberal, the socialistic and the conservative views

The chapter is devoted to the theoretical-legal aspects and the essence of the revolutions from the liberal, socialistic and conservative point of views. The theoretical aspects of the revolution and of the right of rebellion were found and characterized. The basic conceptualizations on the revolution were defined from the liberal, conservative and socialist point of view. The ideological depth and different directions of the theory of the social contract were revealed. The authors show that this theory may simultaneously serve to the substantiation and to the denial of the revolution, human rights and democracy. The real nature and consequences of revolutions were found.

The authors say that the right of rebellion is incompatible with the human rights and the rule of law, because as usual they are violated from the reasons of the revolutionary expediency. The authors came to the conclusion that usually revolution leads to the chaos, terror, war, economic crisis,

devastation, famine, epidemics, numerous casualties, territorial losses, tyranny, etc. At the same time, the new revolutionary government is always worse than the previous one due to its intellectual and moral impoverishment.

The authors emphasize that any revolution is a manifestation of political adventurism, a crime against the existing state system, which leads to the violation of national interests and the social misfortune. At the same time, under the conditions of the republican form of government, the constitutions of the majority of states define the legal possibility to change the existing institutions of authority with the help of the regular elections, so it is senseless to plunge the state and society into the long-term chaos of the revolution.

The authors came to the conclusion that revolutions have anti-state and antisocial essence, because they encroach on such fundamental values as common welfare, peace, safety, order, happiness, well-being and tranquility of people, which are the aim of the state existence. So, the criminal law of different countries in different epochs justly provides severe punishments for the riots and revolutions as the extremely serious crimes.

The authors emphasize on the importance of L. Duguit's theory of solidarity, which says that each class performs a certain function necessary for the whole society and for all other classes, so socio-economic relations in society should be based on the interaction and tolerance of classes and their common efforts to achieve the welfare.

Key words: right of rebellion, social contract, liberalism, conservatism, socialism, revolution, chaos, civil war, solidarism.

Chapter II.

Political and legal lessons

of the bourgeois-democratic and socialist revolutions

The chapter is devoted to the investigation of the essence and consequences of revolutions with the help of the study of the political and legal lessons of the bourgeois-democratic and socialist revolutions.

It was found that the Dutch Revolution of 1566-1648 led to the devastation and breakup of a country. The English Revolution or the Civil War of 1640-1649 was the bloodiest conflict on the territory of the British Isles, it led to the dictatorship of O. Cromwell, but the monarchy of Stewarts was restored in 1660, after the death of the Lord Protector. The French Fronde of 1648-1653 became a caricature reflection of the English Revolution, at the same time the pamphlet war escalated into full-scale hostilities involving foreigners on the side of the rebels, but the monarchy won. The Khmelnytsky Uprising of 1648-1657 led to the Ruin of 1657-1687, which led to the decline of the state, total devastation of the territory of Ukraine, and lost of 2/3 of its population. The French Revolution of 1789-1799 led to the Jacobin Terror of 1793-1794, the War in the Vendée of 1793-1796, famine, devastation, seizure of power by Napoleon in 1799, the Revolutionary Wars of 1792-1799, the Napoleonic Wars of 1800-1815 and to the death of at least 4 million people. The American Civil War of 1861-1865 killed more Americans than the two world wars combined, and one of its results was the blatant lawlessness of the Wild West. The Russian Revolutions and the Civil War of 1917-1922 led to chaos, terror, foreign intervention, devastation, famine, territorial loss, and the deaths of 10 million people. As a result of the Revolution of 1918, Austria-Hungary disintegrated, and

after that time any of its parts never played a key role in the world politics. The revolution of 1918 in Germany, as well as its defeat in the World War I, led to an exacerbation of the socio-economic and political crisis, the spread of radicalism and the coming to power of A. Hitler in 1933.

Revolutions and fight of the political elites reduce the state sovereignty to the extremely low level, and the foreign countries use this situation in their own interest.

It was found that revolution never brings the happiness to society, because it is always connected with the chaos, terror, war, economic decline, devastation, famine, epidemics, numerous casualties, territorial losses, tyranny, etc.

Key words: bourgeois-democratic revolution, socialist revolution, rebellion, revolution, civil war, chaos, terror, devastation, tyranny.

Chapter III.

The fundamental ideological and theoretical grounds of the revolutions of the bygone epochs and of the modernity

The chapter is devoted to the investigation of the fundamental ideological and theoretical grounds of the revolutions of the bygone epochs (revolutions of the Modern Era and of the beginning of the XX century) and of the modernity.

It was found that in the comparison to the revolutions of the bygone epochs, which had the ideas, developed by the wise philosophers and written in the great programmatic documents, the revolutions of the modernity are characterized by the ideological primitivism, lack of the philosophic and theoretical basis, absence of the serious

programmatic documents and holistic plans of the reforms, etc.

It was found that the main ideas of the revolutions of the modernity are to change the foreign policy vector and to overthrow the «bad» old ruler to transfer the power to the «good» new one. At the same time, rebels do not take into account that the interests of the «foreign partners» may contradict the national interests of their motherland, and that any international treaty, concluded as the result of the revolution, may be easily denounced. The rebels forget that in the republic the new government is established only for a few years, until the next elections, and that the separation of powers and a branched state apparatus with hundreds of thousands of officials make the situation, when the president has not the power of the absolute monarch and sufficient competence to guarantee the prosperity to his country only by his own activity. Also, hypothetical progressive reforms will meet the fierce resistance from the kleptocracy. So, in any case, a new «good» democratic ruler will not be able to govern the state effectively and for a long time. So, revolution is not a panacea, which may solve social and political problems. The rebels do not understand that the overthrow of the «bad» old government is not the same as the establishment of a «good» new one, and that the masses are only the instrument of the struggle of kleptocratic oligarchic-political elites. It is concluded that the revolution is a political adventure that harms, first of all, the people themselves.

The authors came to the conclusion that the revolutions of the modernity are not really revolutions, because they do not lead to profound qualitative changes, such as radical change of the socio-economic model, political regime, system, ideology, etc. It is pointed out that the disregard of the

formational approach creates the situation of uncertainty in the question of the next socio-economic formation and the goal of the modern revolutionary idea.

It was found that the ideological vacuum and lack of the serious theoretical basis, which are peculiar to the revolutions of modernity, show their principle unsuitability for progressive changes and solving of the social problems.

Key words: revolution, idea, philosophers, programmatic documents, change of the socio-economic formation, ideological primitivism, overthrow of power, change of the foreign policy vector, destructive source.

Chapter IV.

Colour revolutions of modernity and their influence on the existence of state and society

The chapter is devoted to the investigation of the nature of the modern colour revolutions and the threat they pose to the statehood.

The experience of Libya, Syria and other states shows that the attempts to overthrow the authority with the help of the colour revolutions lead to chaos, exacerbation of internal confrontation and external tensions, numerous human casualties, territorial losses, devastation and impoverishment of the country, destruction of the statehood and increasing foreign influence, etc.

The political and legal evaluations of revolutions were given. The authors emphasize on the right of the state authority to take decisive actions to prevent and suppress revolutions.

The authors came to the conclusion that riots force the state to balance between the extremes of ochlocracy and totalitarianism. At the same time, the democratic political

regime is not able to stop the revolution and to ensure the law and order with the help of the resolute actions due to the dependence of the ruling government on the public opinion on the next elections. It shows that the democratic power has not the classical features of the state sovereignty (formulated by J. Bodin), such as supremacy, absoluteness, permanence, unity and indivisibility.

The basic categories of the participants of revolutions were characterized on the grounds of E. Burke's and T. Carlyle's ideas.

It was emphasized that the results of the revolutions of the modernity are the transfer of power from one kleptocratic group to another (as in Ukraine) and the total destruction of the state and its economy (as in Libya and Syria). It was found that the high efficiency of weapons and the high developed material basis of being of industrial society, compared with the agrarian one, significantly increase the amount of destruction, which should be restored after the socio-political upheavals; therefore, the revolutions of the bygone epochs only pushed society back, while the revolutions of the modernity practically do not leave the state a chance for restoration, and degrade the quality of life of generations of its citizens. The authors emphasize that in modern time a struggle among states is connected not with the conquest of the territory, but with the devastation and ruin of the enemy, and colour revolutions are one of the most efficient methods of this fight. If the colour revolution takes place in some state, the country and its population will suffer much, because the statehood and society will be fated to the chaos and ruin, and it does not matter, who will bomb the state more – the «democratic» countries, which support the rebels, or the «authoritarian» one, which support the official government.

So, colour revolutions are the instrument of the submission of the weak states and their population under the conditions of the imperialist expansion in the period of neocolonialism. The authors say that the modern state should use all possible legal measures, including the force, to avert all that troubles, which are caused by the chaos of the revolution.

Key words: colour revolution, overthrow of power, chaos, war, kleptocracy, neocolonialism, state, violence, power.

Chapter V.

The state and the individual: the revolutionary context

The chapter is devoted to the fundamental principles of the relations between the state and the individual in the revolutionary context.

It is stated that the right to assemble peacefully without arms and to hold rallies, meetings, processions and demonstrations is the modern transformed form of the ancient «right of rebellion».

It was found that popular uprising as usual are unable to overthrow the real dictatorial totalitarian regime. Neither Mussolini, nor Hitler, nor Stalin was removed from power by a popular revolt. Uprising is also unable to guarantee human rights, because they are incompatible with the revolutionary terror and chaos. So, revolutions are only the arbitrary encroachment on statehood, which can only exacerbate existing problems.

The contradiction between the «right of rebellion» and the democracy was revealed: the rebels do not express the will of the people, because they were not authorized by the nation to make riots, violence and to overthrow the legal state

authority, and also the rebels even do not try to discover the public opinion with the help of the legal forms of the direct democracy (such as elections or referendum). It should be noted that revolution violates the fundamental principles of the democracy, because the overthrow of the legal authority, formed with the help of the democratic methods, contradicts the will of the people, expressed during the previous elections. So, in fact, the «right of rebellion» is the instrument of the usurpation of power by the leaders of the rebels and serves to establish the tyranny, but not the democracy.

The authors say that the social contract theory gives the beginning not only to the right of rebellion, but also to the state absolutism and the right of the state to suppress the revolution. If the revolution is the termination of the social contract, it means that the state has no anymore duties before the rebels. At the same time, the state has the duty to guarantee the peace, safety and welfare to those citizens, who did not terminate the social contract with the state. To realize this great mission, the state has the right to take any means against the rebels, who terminated the social contract and put themselves out of the laws of society.

It was said that the modern generation has no right to terminate the social contract with the previous and the future generations and to ruin the centuries-old heritage of society through the revolution. It was found that the evolutionary development is the key to the social progress, which helps to accumulate the results of the work of many previous generations.

It was found that the freedom should not go beyond the limits established by law and reason, because, in other case, it contradicts the natural law and the common sense, as the source of its cognition, as well as encroaches on the rights of

others and turns into illegal arbitrariness and leads to chaos in society. The authors say that freedom and equality bear no relation to the natural law, because they are not universal to all times and nations, and it shows that they depend on the spirit of the era, state and power, but were not given by the nature, reason or God. The revolution exacerbates the economic crisis and leads to the ruin, so it restricts the freedom, because it reduces the incomes of citizens and limits the possibilities of their behavior to ensure the satisfaction of their interests. It was emphasized that if there is a choice between the abstract freedom (which sows chaos) and the state (which ensures order), the preference should be given to the last one.

It was found that the social base of the revolution includes «the people, who hope to receive more, than they have», such as greedy adventurers and lumpen, who does not understand the meaning of their illegal actions. The creation of the paramilitary units from the protesters significantly increases the level of public danger of mass riots, and the state authority should use resolutely all possible legal means, including violence, to protect society from the destructive consequences of the revolution. It was found that all responsibility for possible victims entirely lies on the rebels, whose illegal actions provoked the state to use its monopoly right on violence.

It was emphasized that it is necessary to review «the right to assemble peacefully without arms and to hold rallies, meetings, processions and demonstrations», because the responsibility of the offenders should be guaranteed, as well as their duty to compensate the damages to society. It may be done, using such measures, as statutory prescription of such duties of the protesters, as: to be registered before the

participation in the mass actions, to transfer the property to the depository to guarantee the possibility to use it to pay damages made by the riots, to have the documents during the participation in the mass actions, to be forced to community service to restore all destructions, etc. The violation of these regulations and participation in the mass riots should be punished by the confiscation of property and imprisonment, because the convicted people must compensate by their property and their labour all damages made to society by their illegal actions.

The authors say that the relations between the state and the individual should be based on the grounds of mutual respect, responsibility and recognition of the great mission of the state in the context of the ensuring public welfare, law and order.

Key words: the state and the individual, social contract, natural law, right of rebellion, the right to assemble peacefully without arms and to hold rallies, meetings, processions and demonstrations, freedom, revolution, state, law and order, state monopoly on violence.

Chapter VI.

The political and legal stability as the base of the social welfare

The chapter is devoted to the general-theoretical grounds of the political stability as the base of the social welfare.

It was found that the transition from the one to another socioeconomic formation not always lead to the progress and positive changes of the quality of social life. The authors say that in reality the welfare of the human and society depends on the evolvment of the scientific and technical progress, technological, productive and economic factors of

development, which are based on the stability, given and guaranteed by the state.

The state was characterized as the highest value and the most important invention of the humanity, which guarantees peace, safety, welfare and social development with the help of the management and integrating of efforts of separate people. It was found that the role and significance of the state constantly grows, proportionally to the increasing complexity of the social life and necessity to manage its activities. It was emphasized that stability of the state is one of the most important elements of its value, because it guarantees the orderly development and normal being of the society.

The authors emphasize on the importance of Polybius, M.T. Cicero and their followers' ideas of the ideal «mixed state», which combine the elements of monarchy, aristocracy and democracy to guarantee the political and legal stability, and demonstrate that the British political experience proves the efficiency of this theoretical model. It was found that the constitutional monarchy and the presidential republic are the most appropriate forms of government, which ensure stability. The authors say that the domination of the executive power and the authoritarian regime helps to guarantee the stability. The authors emphasize that undemocratic regimes may achieve the high level of efficiency and legitimacy, as it is proved by the previous experience of the statist Turkey, USSR, the Third Reich, China, Libya, Belarus, as well as the Napoleonic France and numerous absolute monarchies of the early modern period (France of the epoch of Louis XIV, Russia of the epoch of Peter I and Catherine II, Prussia of the epoch of Frederick II) and so on.

The authors criticize the multi-party system, which shows the immaturity of the political system of society, which may lead to the fall of the statehood with the total disarray in the background. It was substantiated that the single-party and two-party system play the important role in the context of the social stability ensure. The authors emphasize on the necessity of the establishment of the simple-majority single-ballot system to ensure the formation of the two-party system, according to the Duverger's law, etc. Also, the authors say about the advantages of the indirect elections, etc.

Key words: socioeconomic formation, revolution, stability, state, monarchy, republic, democracy, authoritarian regime, party system, indirect election, Duverger's law.

Chapter VII.

Formation of the consolidated, socially protected society as the main function of the state, which guarantees its existence, stable development and national security

The chapter is devoted to the problems of formation of the consolidated, socially protected society as the main function of the state, which guarantees its existence, stable development and national security.

It was found that the power of state, state apparatus, military and security services, but not the fantastic revolutionary ideas and innovations, are the real fundament of the statehood, because they give the opportunity to keep the power as well as to realize the political will.

The authors tell about the advantages of the aristocratic and meritocratic rule, and, at the same time, say that even the rule of the «bad» ruler is better than the adventurous attempt to overthrow him. The vitality of the new regimes, which

came to the power with the help of the popular revolution and the military coup, was characterized.

The authors say that the state contributes to the formation of the nation as the unitary political community. The realization of this mission demands the creative activity of the state and the development of the internal trans-regional business and economic ties, which should unite the society and guarantee its welfare. At the same time, the liberal line of policy of the «minimal» state is harmful, because it prevents the creation of these ties, excludes the ability of the state to development, makes the state dependence on foreigners and is advantageous to kleptocracy and oligarchy. It was noted that the experience of many countries shows the advisability of anti-liberal policy.

It was substantiated that the formation of the middle class and the social state, as the important grounds of the social stability, are connected with the ideas of the welfare state, paternalistic and etatistic state. The main aspects of the etatistic state activity were disclosed.

It was emphasized that it is inadmissible of glorify the revolutions. The authors say that the civic consciousness should be formed on the principles of etatism and conservatism. The main grounds of the formation of the consolidated, socially protected society and the prevention of revolutions, etc. were covered and summarized.

Key words: revolution, society, aristocracy, meritocracy, liberalism, minimal state, oligarchy, social state, trans-regional business and economic ties, etatism, conservatism.

Післямова

Можливо, хтось несхвально оцінить цей твір. Це його право. Так само, і за нами залишається право мати і висловлювати власні погляди.

Можливо, хтось назве нас макіавеллістами. – За це ми йому щиро подякуємо, оскільки вважатимемо цей почесний титул компліментом, що відображає нашу повагу до постаті і творчої спадщини класика політичної думки епохи Ренесансу. До того ж, нагадаємо нашим опонентам, що Н. Макіавеллі ратував за державу та державний інтерес, які насправді й є мораллю вищого порядку, оскільки забезпечують щастя і процвітання всього суспільства, хай навіть для цього іноді і доводиться вдаватися до насильства, яке, до речі, є монопольним правом держави, що впливає навіть з доктрини суспільного договору... Втім, головне, щоб наші опоненти збагнули, що зазвичай революції несуть «свободу, рівність, братерство» на лезі гільйотини або під наглядом людини з рушницею.

Наші опоненти можуть звинуватити цей твір у необ'єктивності, зауваживши, що, залежно від обставин, революції бувають як «поганими», так і «добрими». І це вже децю, адже тим самим вони визнають, принаймні, що революції можуть бути не тільки «добрими», але й «поганими»... У такому разі, нам залишатиметься лише задати їм питання: а чи взагалі можуть вважатися добрими діяння, визначені кримінальним законодавством як злочини, зокрема, убивства, грабежі, погроми, підпали, масові заворушення, дії, спрямовані на насильницьку зміну чи повалення конституційного ладу або на захоплення державної влади, тощо? І хто саме буде давати їм етичну оцінку? Можливо, переможці, котрих, як відомо, не судять?

Сократ вчив, що істина народжується у спорі. Тож, радимо нашим опонентам перечитати цей твір, праці інших авторів, пригадати повчання історії, осмислити події сучасності, оцінити наслідки і перспективи революції, а тоді спробувати викласти власні контраргументи. За будь яких обставин, наука від цього тільки виграс.

Відомості про авторів

Кононенко Юрій Степанович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри державно-правових дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Закінчив Харківський юридичний інститут (нині – Національна юридична академія імені Ярослава Мудрого), аспірантуру по кафедрі теорії держави і права Академії суспільних наук у м. Москва.

Працював на відповідальних посадах в органах державної влади та управління, зокрема заступником голови Черкаської обласної державної адміністрації, начальником Черкаського обласного управління юстиції.

Упродовж 2003-2007 рр. очолював юридичний інститут Східноєвропейського університету економіки та менеджменту.

В 2007 р. був обраний деканом юридичного факультету, з 2008 р. по 2017 р. працював директором Навчально-наукового інституту економіки і права Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Автор низки наукових праць, навчальних і методичних посібників, публікацій, у т.ч. монографії «Виконавча влада як центральний елемент адміністративної системи».

Сфера наукових інтересів: проблеми конституційного права, державного будівництва України.

Джолос Сергій Вадимович – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

Закінчив з відзнакою Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького за спеціальністю «Правознавство», а також аспірантуру Національного університету «Одеська юридична академія» по кафедрі теорії держави і права. У 2011 р. в Міжнародному гуманітарному університеті м. Одеса захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень – на тему: «Держава в етатистському вимірі: загальнотеоретичний аспект».

З 2011 р. – науково-педагогічний працівник різних ЗВО м. Черкаси.

З 2018 р. – доцент кафедри державно-правових дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. У 2020 р. отримав вчене звання доцента.

Є автором і співавтором понад 200 наукових праць, у т.ч. монографії «Етатистські основи державності» (2013 р.).

Сфера наукових інтересів: теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень; філософія права; державне право.

Наукове видання

Юрій Степанович Кононенко, Сергій Вадимович Джолос

ДЕРЖАВА І РЕВОЛЮЦІЇ

Монографія

В авторській редакції

Комп'ютерний набір та верстка С. В. Джолос

Дизайн обкладинки О. М. Третяков

Підписано до друку 28.06.2022.

Формат 60x84/16.

Папір книжково-журнальний.

Шрифт Garamond. Ум. друк. арк. 11,2.

Вид. № 1-08-22. Наклад 500 прим.

Видавець Третяков Олександр Миколайович.

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців

Серія ДК № 4862 від 11.03.2015 р.

Україна, 18001, м. Черкаси, вул. Слави, 1, к. 24.

Тел.: +38-063-62-555-12. E-mail: artbrama@ukr.net